

ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી.

નાટક સપ્તાંકી.

રચીને પ્રસિદ્ધ કરનાર,

વાઘજી આશારામ ઓઝા.

મોરબી આર્ય સૂત્રોદ નાટક મંડળીને માટે.

આવૃત્તિ ૨ જી.

અમદાવાદ મધ્યે

મામાની હવેલીમાં યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અન્

એજન્સી કંપની "લિમિટેડ" ન

રણછોડલાલ ગંગારામે

સંવત ૧૯૪૪.

કિંમત

સર્વે હક કર્તા

આ નાટક સત ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટ પ્રમાણે
રજીસ્ટર કરાવ્યું છે, તેથી કોઈએ છપાવવું નહીં,
ભજવવું નહીં.

અર્પણ પત્રિકા.

મિત્રમિત્ર ભાઈ વનેચંદ પોપટભાઈ.

હરીગીતછંદ.

બહુ બાળપણમાં સ્નેહથી, ભજના રહી આપણ રમ્યા,
અભ્યાસમાં પણ એક સમયે, એક શાળામાં ભણ્યા,
આપે વધારી ઉત્તરોત્તર, મિત્રતા સાચી સ્મરૂં,
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી, આ ગ્રંથ હું અર્પણ કરૂં. ૧
સન્મિત્રનાં લક્ષણ બધાં તમ વિશે મૂર્તિમાન છે,
એવસ સદા આ મિત્રનું, કરવામાં જેનું ધ્યાન છે,
આમી બતાવી વચન કડવાં, કોછો હિત ચાહી ખરૂં,
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી, આ ગ્રંથ હું અર્પણ કરૂં.
મુજ દોષ ઢાંકો, કિંચિ દાખો, ગુપ્ત રાખો દિવસતણી,
ગુણ પ્રગટ કર્તા, પ્રીત ધર્તા, દુષ્પડર્તા હરધડી,
જો છબી નિર્મળ સ્નેહની, નીચદિન નીરખીને
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી, આ ગ્રંથ હું અર્પણ
સન્મિત્ર જગમાં શરિરનો સ્થિતિ ભરૂંસો
નિજ સ્નેહનું સંભારણું કરવાને કીધી ૨
જો પૂણિમાના ચંદ્ર વિનયી, નામ
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી આ ગ્રંથ

પ્રસ્તાવના.

હે આર્યજનો ! આ ચાંપરાજ હાડાનું નાટક રચી બાહાર પાડ્યા પહેલાં મેં ભર્તૃહરી નાટક બહાર પાડ્યું છે જેમાં અસતીની નિન્દાનું ચિત્ર આપ્યું છે. તે નાટક બહાર પાડ્યા પછી મારા મનમાં એમ સંકલ્પ થયો કે હવે કોઈ સતીની પ્રસંશાનો પૂર્ણ ચિતાર અપાય એવું નાટક રચવાનો કોઈ પ્રસંગ મળી આવે તો હીક. તેવો શોધ કરતાં સતિ પ્રસંશાના શાસ્ત્રોક્ત પ્રસંગમાંથી નાટક આદી રૂપે રચાઈ અનેક પુસ્તકો બાહાર પડ્યાં છે, માટે તેવા વિષયને માટે ઇતિહાસોમાં શોધ કરી, તો એક ઉત્તમ પ્રસંગ ખરી બનેલી બીનાનો ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણીનાં ચરિત્રનો મળી આવ્યો; તે નાટક રૂપે રચી મારી મોરબી આર્યસૂત્રોધ કંપનીને બજાવવા માટે મૂકા કર્યો, તે એવા હેતુથી કે જ્ને એ નાટક લોકપ્રિય થાય, આ આર્યભાઈઓને પસંદ આવે, તો પછી છપાવી બાહાર. પ્રમાણે નાટક કંપનીએ કાઢીઆવાડ તથા ગુજરાતમાં બજાવ્યું ત્યાંના જ્નેનાર ગૃહસ્થોનાં સચ્ચીકીરે પરથી મારી ઉમેદ પાર પડી છે એમ શમજીત. કિત યએણું જ્નેવા સર્વ આર્ય ભાઈઓની મારા મનને સંતોષની સાથ આ પુસ્તક કે ઉદ્દેશ સદગુણી સતી સ્ત્રીઓ કેવી હોય કેવી સાચી હોય છે, ગમે તેવા સંજનું રક્ષણ કરી તે મટાડવા કે કેવું ધૈર્ય રાખે, પોતાના ભર છુટો કરી ઉગારે છે, એ અને તેની સાથે આપ સ્ત્રીઓ થઈ ગઈ હોઈ હાડા એટલે એવું ઇતિહાસ દર્શાવેલા.

સાહેબ તેમના ભરતખંડના ઇતિહાસમાં લખેછે કે તેમનું મૂળ નગર હારાવતી હતું. અને તેમની અસલ ગાદી અજમેરમાં હતી, ઇ. સ. ૧૩૪૨ માં તેમની રાજધાની ખુંદીકોટામાં હતી તે આજ સુધી પણ છે. મુગલ સરકારના સુબેદારો પાસેથી રતનબોર નામનો કિલ્લો તેમણે જીતી લીધો હતો. અને જ્યારે અકબર બાદશાહે દિલ્હીને પાપ તંત્રે ખેંસી જેપૂર, જોધપૂર વિગેરેના રજપૂત રાજાઓને જીતી નમાવ્યા, ત્યારે આ હાડા રજપૂતોએ પણ અકબરની સત્તાને કબુલ કરી હતી. તો પણ ઉપરના ખેએ જેમ અકબરને દીકરીઓ આપી ખાનપાનાદિકનો બચહાર કર્યો હતો, તેવો બચહાર આ હાડા રજપૂતોએ અકબર બાદશાહની નોકરીમાં હાજર રહેતાં છતાં ટેક રાખી કર્યો નહોતો. એ ખામતની સામીતીઓ પણ મળી આવે છે. ઉદે-

રના પ્રતાપસિંહરાણા, જેણે છેવટ સુધી અડગ રહી ક્ષત્રીની નિ-

રીકિ સાચવી હતી, તેણે જેપૂર જોધપૂરથી ખાનપાનાદિકનો

નજીખુંદીકોટાના રાજા સાથે તે રાખ્યો હતો. અને બાયાતનો

તેનીજ સાથે રાખ્યો હતો. એ સિવાય આ નાટકમાં પણ

હાડાનો પ્રસંગ આવ્યો છે, ત્યાં તેની શૂરવીરપણાની

પહેલ અભિમાન, પ્રગટ જણાઈ આવ્યાં વગર રહ્યાં

હાડો અકબર બાદશાહના વખતમાંજ હતો,

બાસદ તરીકે ખેસનાર એક હતો, એ વાત

થી સિદ્ધ થાયછે. જ્યારે અકબર બાદ-

શાહ મહાભારત હોડ થઈ કે બાટના છો-

વ ? એટલે સરસ્વતિ પ્રસન્ન જન્મ-

વાલી, ત્યારે ચાંપરાજ એ

એવું લોક કથાના રચનાર

તેમજ કાઠિયાવાડ દેશની

ને નીતિ ઉપદેશનો

ત્યારે શી રીતે

ગમાં પહોં-

પ્રતી કેવી નિર્મળ ભક્તિ સદા રાખવી, અને પોતાનો સ્વામિ સંક-
ટમાં આબો હોય ત્યારે હિમ્મત પકડી ન ગભરાતાં તેને તેમાંથી
ચુકત કરવા કેવા ઉપાયો લેવા, ઇત્યાદિક ઘણા હિમ્મતને નીતિના
ઉપદેશ મળી શકેછે, પણ એ વિશે સવિસ્તર લખતાં ઘણુંજ લંબાણ
થઈ જાય, માટે આ નાટક વાંચી સર્વ આર્થ સ્ત્રીઓ, બેનો, હિતો-
પદેશ લેશે એમ અંથકર્તાની વિનંતિ છે. સોનરાણી નિયમ પતિવ્રત-
વૃત્ત પાળવામાં બહુજ સખ્ત હતાં, એવું તો વિરલ સ્ત્રીઓથી બને છે.
આ નાટકના નાયક આંપરાજ હાડાએ શેરબેક મિયાંના ખોટા
પ્રપંચથી સોનરાણીનાં સતીત્વનો પૂરો તપાસ ન કરતાં વહેમ લાવી
સાહસ કર્યું છે, અને પાછળથી તેનો ઘગોજ પશ્ચાત્તાપ થયો, માટે
તેથી રીતે કોઈ પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીની નીતિ વિશે કોઈના પ્રપંચો
કથનથી વહેમ ઉત્પન્ન થયો હોય, તો પણ જાતે પુરી તજવીજ પૂછ-
પરછ કર્યા વગર સાહસ કરવું નહીં, પણ આદ્યંત તપાસ કરી ખરી
ખીનાની આતરી થયા પછી આગળ પગલું ભરવું. આંપરાજહાડાએ
એક તો વખત થોડો ને બીજો ગુસ્સાનો આવેશ, એ બે બાજુ
બીધે કાંઈ અધુરો તજવીજ કરી એટલો તેને દોષીત ગણી
ગણી શકાય; પણ તે સિવાય સર્વ પ્રકારે આંપરાજનું ગુ-
શરણાંગત રક્ષક ખીરદ, અનુપકાર પરઉપકાર, ઇ-
વીર પુરૂષના પુરાં લક્ષણો એક તાજુખી પમા-
આખા નાટકના પ્રસંગપરથી પ્રદર્શિત થાય છે.

આ નાટકનો પ્રસંગ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે
બાહ્યોને સરલ રીતે સમજાશે એવું
સંક્ષેપમાં તારણ આપ્યું નથી.

સતી સોનરાણીએ પોતાના
તગાન કળાથી રંજન કરી
ઘણુંજ આઠાદૂરીનું કામ
લીધે કે રાજાની રાણી
હુંથીયારે હોય, તો
રજપૂત રાજા

અને રાત્રીએ અંતઃપૂરમાં ગાયન સાંભળતા, એમ ઘણા પુરાવા મળી આવે છે. મનુસ્મૃતિમાં ૨૨૫ મો સ્તોકનો બાવાર્ય.

ત્યાર પછી રાત્રીએ અંતઃપૂરમાં ગાયન સાંભળવું અને થોડું બોજન કરવું. અને પછી સુવું. પછી વિમન્ટ એટલે તાલે થઈ પ્રાતઃકાળે વહેલા ઉઠવું.

આવો રીવાજ મનુના વ્યવસ્થાથી હોય એમ જણાય છે. તેથી સ્ત્રીઓ નૃત્ય ગાનકળા શીખતી હોય તેમ સિદ્ધ થાય છે.

સતી સોનરાણીએ વારાંગનાનો વેશ ધારણ કર્યો. એ કામ આજના અસતીઓ વારાંગના સમજાથી એ વેશ ધારવો એ કદી તેના દરજ્જાથી ઉતરેલું કામ ગણે, પણ સોનરાણી જેવી શૂદ્ધ સતી પાસે પોતાના સ્વામીને ઉગારવાના સર્વોત્કૃષ્ટ કામ માટે પોતાના પતિને રંજન કરવા જે કળા મેળવેલી, તે રૂપી રામબાણ જેવું હઠીયાર બ્યારે એ ન વાપરે ત્યારે બીજે કયે પ્રસંગે એનો વધારે સારો ઉપયોગ થાત, એની કલ્પના થઈ શકે નહીં-તેમજ આવો અણીનો

અને આખા નાટકનો પ્રસંગ જોતાં સોનરાણીએ એ કળા

હોત તો તે કાર્ય પાર પડવું મુશ્કેલ હતું. કેમકે રાત્રીએ

નાં કવિતા તથા નૃત્યગાયન વિદ્યા, તમાશા જેવાં બીજાં

ગુણોને માટે થોડાંજ છે. આ સંસારમાં સ્ત્રી પુરુષના

રે ગુંથ્યાં છે. તેમાં બંનેનું કર્તવ્ય એ છે કે સંસાર

જીવ્ય આવે, તેમાં સામેલ રહેવું, ને એક બી-

જાને શીયળવૃત્ત સાચવવા તરફ દ્રષ્ટિ રાખી

પ્રત્યેકમાંથી મુક્ત કરવા પ્રયત્ન કરવું. સૌ-

ને શીખામણ, આંપરાજના આચ-

રે શૂરાતનની બોધ, પહાડસિંહના

બોધ શકે છે, તે સિવાય રાજ

દાસીઓ કેવી જોઈએ,

ર આર્યબંધુઓને એ

ન કલાં છે. અં-

ગકવિ, અકબર બાદશાહ, ને ચાંપસન એકી વખતે હતા, ત્યારે તે કવિ આવે વખતે સમયોચિત બોલ્યા વગર રહ્યા નહીં હોય એ મતલબ પર દ્રષ્ટિ રાખી મેં કવિનો ૨મો ગંગ કવિના નામથી દાખલ કર્યો છે. કેમકે તે વિના નાટકના પ્રસંગમાં અનુકૂળ ન આવે, અને અકબર બાદશાહની તારીફના પહેલાં કવિતોમાં ૪-૫-૬ ૭ એ મૂળ ગંગનાં ૨ચેલાં મળ્યાથી લીધાં છે.

પેહેલી આવૃત્તિમાં વિનતિ કર્યાં પ્રમાણે જે જે સદગૃહસ્થો તરફથી મુંને અમૂલ્ય સુચનાઓ મળેલી, તે મુજબ આ બીજી આવૃત્તિમાં મેં સુધારો કર્યો છે, તથા હવે પછી પણ જે મારા હિતેશ્ચ ગૃહસ્થો સુચના કરશે તે હું ત્રીજી આવૃત્તિમાં આભારની સાથે અમલમાં લાવીશ.

મોરબી.

વાઘજી આશારામ બોઝા.

તા. ૩૦-૬-૮૭.

અંથકર્તા.

ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી

નાટક સપાંકિ.

સ્થળ—બુંદીકોટા.

અંક ૧ લો.

પાત્રજન.

સૂત્રધાર.....	નાટક બજવી ખતાવનાર.
નટી	તેની સ્ત્રી.
ચાંપરાજ.....	બુંદીકોટાનો રાજા.
મુખતિ	તેનો પ્રધાન.
સત્યવર્જતા.....	બુંદીકોટાનો એક વિદ્વાન.
અનુરદાસ.....	એક ગદવી.
સોનરાણી	ચાંપરાજની સ્ત્રી.
.....	તેની દાસીઓ.
.....	દારપાળ.

ચાંપરાજહાલો ને સોનરાણી

નાટક સપ્તાંકિ.

— ૧૦૨-૧૦૩ —

અંક ૧ લો.

— ૧૦૨-૧૦૩ —

મંગળાચરણ.

રાગ કલ્યાણ.

વંદન કરું વિશ્વપતિ, જય જય પ્રભુ જય તું દે.
 જય જય પ્રભુ જય તું દે, સુમતિ સરલ વિજય દે. એ ટેક.
 ત્રિગુણ રૂપે તું નિયંતા, ત્રિગુણ રહિત તું છે પિતા;
 અકુળ કુળા સરવ વ્યાપિ, મંગલપ્રદ સુવર દે, વંદન.
 નિગમ નેતી નેતી ગાયે, આગમ સગુણ રૂપે ધાયે;
 રૂપી મુની સદા આરાધે, લક્ષ્મી તારો કોઈ ન જો. વંદન.
 ગુણ સંપાદક પ્રકાશે રવી, ગ્રંથ નવીન ગુંથે કવી;
 ગુણ કૃપાએ સિદ્ધિ સરવ, પ્રગટ આવી ઉભીરે. વંદન.
 ગુણ સંપાતણે પ્રકાશે, જડ જગ સિદ્ધ રૂપ બાસે;
 અસ્તિ બાતિ પ્રિય તારું, રૂપ સર્વ ગત એ છે. વંદન.
 અદ્ભુત આ વિશ્વમાંહી, રચના રમ્ય રમ્ય આહી;
 પ્રાણી હિતમાં પૂરણ પ્રિતી, ધંધા ગુણ અનુપ એ

(નાન્દી યદ રહ્યા પછી)

સૂત્રધાર—અહો આર્યો ! આજે હમો
 મોરબી નિવાસી શ્રીમાળી પ્રાણી ગુ
 અપૂર્વ સતી ચરિત્ર નાટક રૂપે બજાવ્યું
 સદ્ગૃહસ્થો એકાગ્રચિત્તે આદ્યત.
 છે. (પડદા તરફ જોઈને)

નટી—(પ્રવેશ કરીને) આ, આવી પ્રાણનાથ ! શી આસાછે ?

સૂત્રધાર—પ્રિયા, આજે આ સભાજનોની આગળ આપણે એક નાટક બજવી બતાવી તેમની સેવા બજાવવી છે !

નટી—બહુ સારું, પ્રાણનાથ, આસા પ્રમાણે હાજર છું.

સૂત્રધાર—તારે સભાજન મનરંજનાર્ય એક સુસ્વર ગાયન કર.

નટી—કયા વિષય વિશે ગાજી ?

સૂત્રધાર—તારી ઇચ્છામાં આવે તે વિશે.

નટી—જેવી આસા !

વૈશાખ માસિ વા સન્તિક સમય શોભલા. એ ચાલ.

દંપતિના સ્નેહ કેરી, અજબ ગાંઠ એક;

પ્યાર સુખ ઝરણુ જ્યાં, રમરણુ દીલ નેક. દંપતિ.

વાહ સતી પ્યાર સુંદર, વાહ રમ્ય એ ધ્યાન;

કમળ વદની બોલ અવણુ, અમૃત તાણું પાન. દંપતિ.

પ્યારીનો પ્રસંગ એક, સ્વર્ગનું ભુવન;

વાહ પતી સ્નેહ રતી, પવિત્ર હૃદય ટેક. દંપતિ.

પ્રાણુ પ્યારીનો વિલાસ, શોભીત વસંત વેલી;

દ્રષ્ટિએ આહલાદ અતી, મનહર કિડા કેલી. દંપતિ.

જેવી આતકને રહેછે, ધન ઘટા પ્યાસ પેલી;

તેવી ઇચ્છા સતીને રહે, પિયુ મિલનના છેક. દંપતિ.

સૂત્રધાર—વાહ ! શું સુંદર ગાયન કર્યુંછે ! તારું આ ગાયન મુજી મુને એક દંપતીનો સ્નેહ સાંભરી આવ્યો !

નટી—ક્યાં દંપતીનો ! પ્રાણનાથ !

પ્ર—આહાહા ! તેવીજ તદ્દપ પ્રિયા !

જીતી.

ધ્યે, ચાંપરાજહાડો ક્ષત્રી સૂર;

ી, સોનરાણી શુદ્ધ પતીજતે પૂર.

(જાય છે.)

(પાવના.)

ચાંપરાજહાલો ને સોનરાણી.

નાટક.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—રહસ્થળોપવન.

સોનરાણી, સુખોધા, ચાંપરાજ, સંગીતભદ્રા.

સોનરાણી—(ખાતમાં પુષ્પો ઝુટી એકઠાં કરતાં જઈ વેણીને કદબ વણતી વિરળાચક્ષી જોઇને) વાહા ! જાઈલિતા ! તારાપર મુંને સ્વાભાવીક પ્રેમ ઉત્પન્ન થાયછે, કેમકે આ તારી સખીઓ બીજી વેણી નાના નાના અનેક વૃક્ષોને વળગેલી છે. અને તુંતો એક દટતાથી આ કદબનેજ વીંટળાઈ રહીછું !

સુખોધા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ, આપે આજપણ શા માટે તરફી લીધી જાતે ! હું પુષ્પો એકઠાં કરત નહીં !

સોનરાણી—તે ખરું ઘણું, પરંતુ તું કેટલાંક કુસુમ ખરી નાંખે છે જેથી પ્રાણનાથ માટે મારા મનમાનતા તે થતા નથી !

સુખોધા—ખરે બાઈ ! એવો મારો દોષ કાઠે આપની પતિપ્રતિ ભક્તિનેજ ધન્ય છે !

સોનરાણી—સુખોધા, તુંને કહું

સુખોધા—બાઈ સાહેબ, આ તમ ભોજન પાનાદિક પસંદ કરી સુવર્ણ પાત્રમાં પીરશી રાખ

સખી સંગીતભદ્રાને તૈયાર કરવા કહ્યું છે; માત્ર રાજાજી પધારે ને આપ ચરણોદક ગ્રહણ કરો એટલીજ વાર છે !

સોનરાણી— દાસી, કંઈ ખબર આવી છે !

સુખોદા—બાઈ સાહેબ વિગ્રહનું તો સમાધાન થયું છે, પણ હજી પધારવા વિશે કંઈ સાંભળ્યું નથી.

સોનરાણી—તો આજે પણ એમજ, એમના દરશન વિના બધું બર્થ છે ! અજ ગ્રહણ નહીં કરે !

સુખોદા—માઈ સાહેબ ! મારે હવે માહારાજને કહેવું પડશે, કેમકે આપ આમ ત્રણ રોજ થયાં મહારાજ “હમણાં આવું છું” એમ કહીને ગયા, તેમાં અજપાણી પરિભ્રમ કરીને બેડાં છો, ને રોજ રોજ નવનવી ભોજન સામગ્રી રદ કરો છો, પણ એતો રાજ-પ્રકરણનાં કામ છે, તો માહારાજને હજાર વખત જવું પડે. માટે કંઈ બારી રાખી હોય તો ઠીક !

સોનરાણી—ખરું કહે છે, દાસી, એવી બારીતો ન્યારે પ્રાણ-પતિ દિલ્હી પધારે છે, તારે લઈધુંજના ! આતો આ વખત આકસ્માત એમને જવું પડ્યું, તેથી મારાથી કેમ—

સુખોદા—આવા પતિવ્રત ધર્મનું ફળ આપ નેવી કોઈ વિરલ સ્ત્રીઓ જાણે છે.

સોનરાણી—સુખોદા, એ ફળથી અવધિ છે એ ફળ આ-ગળ ત્રિલોકનું રાજ વુચ્છ માત્ર છે, દાસી, મારે કદી સંકટ સમયે ને આલંબવો સુલભ છે, પણ પ્રાણપતિનું વચન આલંબન કરવું ન ફુલ્લ છે, તે આપણી વર્ણલુંકયી જરાપણ નારાજ થાય તેહ સાર્થક મિથ્યા થયું એમ સમજજો.

- તારે બાઈ સાહેબ, આપ વિશ્વાંતિ લઈ જરા પડાં કરે ! આ કદંબ વૃક્ષ નીચે આરામ લીયો. તારે. તું તેમાં પ્રવૃત થા, ને પછી હું પણ

માઠ.

દી ખીલી,

મોગરો ચંપો કેતકી શું શોભીત ચંબેલી. આડોલર ટેક.

એકાં તું કર બેની હારતો ગુંથે,
પ્રાણપતિ માટે લાવ, કરું હું પ્રીતે. આડોલર.

આ સુંદર આરોપું હાર પીધુને ગળે,
સાક્ષ્ય સેવા મારી યાવ, પીધુને મળે. આડોલર.

તારે જી, તું આડોલર, ગુલાબ, ગુલદાવરી પારિજાતક અને
પેલી ત્રણ લતાઓનાં પૂષ્પ ચૂંટવા માંડ, અને હું આ કેતકી, ચં-
બેલી, જાઈ જીઈ માલતિ અને નવમલ્લિકાનાં પુષ્પોનો સંગ્રહ કરું છું.

સુખોધા—બહુ સારું.

(એમ કહી બંને ચૂંટવા મંડે છે, ને સોનરાણી ચૂંટતાં ચૂંટતાં ગાયન ગાય છે.)

એન ના પડે દર્શ પિયુ વિના રે. એ ટેક.

દીન રાત, રટું હું નાથ, નાઆ પ્રમાત, મળે મુજ કાન્ત,
રહે ન સુખની સીમારે. એન ના પડે.

ભોજન કેમ કરું દર્શ પિયુ વિનારે,
પ્રાણાધાર, આવે જે વાર, કરું દેહાર, સોહે શૃંગાર,
સફલ જન્મ દર્શ પતીનારે. એન ના પડે.

સુખોધા— રાગ ઉપરનો.

સજડ સ્નેહ ગાંઠ યોગ્ય દંપતિનારે. ટેક.

શુદ્ધ નિતી, પ્રીતમ પ્રિતી, ક્ષત્રી રીતી, શોભીત સ્થિતિ,
એ સરવ રીતી સતીનારે. સજડ સ્નેહ.

કામ પ્રત્યે જેવી હતી પ્રિત રતીનારે,
તેવી પ્રિત, છે અચિત, એક ચિત, રાખો નિત્ય,
જેમ નળ દમયંતિરે. સજડ.

નેપથ્યમાં—મહારાજ, સુખોધાસંગે બાઈસાહે.

તામંડપ તથા કુસુમકુંજ તરફ પધાર્યાં.

સોનરાણી—(એ સાંભળી સુખોધાપ્રતિ) રૂં

બદ્ધા કોની પ્રત્યે વાત કરેછે.

(વળી નેપથ્યમાં રાજદ સંભળાય છે.)

સોનરાણી—ખરે એ ને

આંહી આવતા હોય એમ.

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરો) પ્રિયા, દિલગીરહું કે હમણાં આવું છું એમ કહી ગયેલ ને ત્રણ દિવસ થઈ ગયા ! !

સુઝાણા ત્રણ ઉપવાસની વાત કહેવા નયંછે, ને રાણી તેને ઘસારતથી અટકાવેછે,)

સોનરાણી—પ્રાણનાથ, તેની કાંઈ ચિંતા નહિ, પ્રજ્વલિતના કામમાં આપને ગયા વગર છુટકો છે ! (સુઝાણાપ્રતિ) ઠાસી, દ્રાક્ષાવલી મંડપમાં બીજાત તૈયાર કરે, હું અને રાજજી ત્યાં આવીએ છીએ.

સુઝાણા—આસા મુજબ કરું છું. (તે નયંછે અને બીજાત બીજાજેછે, એટલે રાજ રાણી આવીને બેસેછે.)

ચાંપરાજ—કેમ ખ્યારી, જે દિવસ જીવદા પડ્યા કે કમલ વદન કરમાયુંજ હોય !

સોનરાણી—રાત્રીએ કમલની શી દશા થાયછે તેની સૂર્યને ક્યાંથી માલમ પડે !

ચાંપરાજ—અને દિવસે તો.—

સોનરાણી—(એમાં પણ લાગુ પડતે પ્રસંગ કાઢીને) હા, દિવસે કુ-મોદનીના દશ્યાની ચંદ્રને ક્યાંથી માલુમ હોય !

ચાંપરાજ—(કાંઈ ફજફજાદિક ખાધા પછી રાણી પ્રતિ) પ્રિયા, તું સંગીતમાં કુશળહું, તો તારે દિલ દિલગીરીમાં રહેવું ન જોઈએ.

સોનરાણી—મારું સંગીત કેમજ પ્રાણપતિને રંજન કરવા અર્થે છે, માટે આપ મારી પાસે હો, તારેજ તે સુખદાયક થાય છે, વી-નજીનો પ્રકાશ અને ધટ્ટાની સાથેજ ચોભા લેછે, વિચારી જીએ.

ચાંપરાજ—હું ન હોઈ તો પણ તારા કંઠની મધુરતા અસ્તે એમ જાણું છું.

રાણી—તો એ મુકંડાલાપ પંચમ સુરમાં બહાર નીકળ-જની હોય ? ખરે પ્રાણનાથ, અન્યના સંગીતનું પતમાં મને રહનાલાપ જેવુંજ સમજાળે.

કુલની કુળમાં આવાંજ સ્ત્રીરજ ઉત્પન્ન પિતાના બોધને પણ ધન્ય છે ! (પ્રકાશ)

આચરણ મને ચક્રિત કરી નાખે માંજ રહેલી છે !

સોનરાણી—(પાતાના સ્વામીનું ચિત્ર ગાયન તરફ આકર્ષાયું છે એવું લાગે)
પ્રાણનાથ, આપનું આગમન થયા પછી ગાવા માટે મેં એક પદ્ય
રચના કાલે બનાવી છે, તે પ્રાણનાથની સાંભળવાની ઇચ્છા હોય
તો બોલું.

ચાંપરાજ—જોઈ-કેવીછે, બોલ.

સોનરાણી—(આજાં આઘોપાલવનાં ઝાડ કદમ ફેરી જાયારે) એ ચાલ.
શુભો પીય શરદની આ બાહાર, કે ચાંદની જામીરે,
આવ્યા વિદેશથી પ્રાણનાથ, હર્ષ ધણું પામીરે,
વેલી સુંદર કેરાં પૂષ્પ, ગુંથન કરેં પ્યારારે,
તેના હારે પરીધાન નાથ, કરો ત્યારા ત્યારારે;
શીવ ગૌરીનું પૂજન આજ, કરેં હું ઉમંગેરે,
આપે અંબાજી આધુષ્ય સૂખ, શાંતિ પિય અંગેરે;
રૂપ રૂપના અધિક વિલાસ, કરો પ્રભુ મારારે,
જાત્યાલંકાર ધરો મારા નાથ, સુશોભિત સારારે;
કરો નાવણ હવે પ્રાણનાથ, સૌ ગંધાક વાનેરે,
ચરણોદક પાન બહુ પ્રીતે, કરેં પછી ધ્યાનેરે,
પછી ભોજન નવીન પ્રકાર, કર્યો ઉછરંગેરે,
તે આરોગો રાજજી આપ, બેસી જમ સંગેરે;
પછી ન્યાય નીતી પ્રભુ હીતમાં પ્રવૃત થાનેરે,
છે આપને પ્રિય અધિક, કચેરીમાં જાનેરે.

ચાંપરાજ— શીખરીણી વૃત.

અહો ખ્યારી તારા, મધુર મૃદુલ ગાયન થકી,
અતી હર્ષે માફ, પ્રકલિત થયું અંતર નકી;
અહો સાચી પ્રેમી, નિરમલ મનો શુદ્ધ ૫
રહો તારી સંગે, મુજ હૃદયનો પ્રેમજ

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) મહારૂ ૯

તો ભોજનશાળામાં પધારો, કેમકે ?

ચાંપરાજ—અરે ! એતી

પહેલાં વું નથીજ જમતી.

સોનરાણી—ચાલો, પ્રાણનાથ.

સુખોધા—સંગીતભદ્રા, તું સત્વર જઇને ભોજન સામગ્રી આ શરદપુત્રમના પૂર્ણકળાથી પ્રકાશેલા ચંદ્રનાં કિરણો પડવાથી સ્ફારિક ચેતતા ધારણ કરી છે જેણે એવા મણી મંદીરની અગાશી કેળ્યાં મેં બાઈસાહેબની પ્રથમની આત્મા સુજળ બીજાનું બીજાની રાખ્યું છે; તથા કર્પૂર, અગરબત્તી સૂવર્ણપાત્રમાં ધરી રાખ્યાં છે, ત્યાં લઈ જા; કેમકે બાઈને આજે ઉમા માહેશ્વર વૃતોદ્ધાપન છે, માટે ત્યાં ખેસી ભોજન કરશે, તેમજ વૃત ઉજવવાનો પુજાપો પણ સાથે લેતી આવજો.

સંગીતભદ્રા—સખી ત્યારે હું આ સમ્રાજ્ય ત્યાં લઇને આવું છું.

(તે પ્રયા પછી)

ચાંપરાજ—પ્રિયા, ચાલો આપણે હવે મણી મંદીરની અગાશીમાં જઈએ.

સોનરાણી—બહુ સારું, પ્રાણનાથ, ચાલો. (દશપ્રતિ) સુખોધા મણી મંદીર—

સુખોધા—મહારાજ-આમની તરફથી પધારીએ.

(સઉ નયજો.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રાજકેચેરી.

પાત્ર.

સુમતિ, સત્યવર્જીતા, ચતુરદાસ, પ્રતિહાર,
બીહારાની ગજલ.

તે ચડ્યો પ્રહર દીન,

વિસ્તરે પ્રવીણ;

સજ કંપો,

પાં;

પાં,

પ્રાયશ્ચિત કરવું, ક્ષત્રી ધર્મને ગયો;
સર્વ બાબતોનું વિગતે વરણન કરો,
ધર્મ ન્યાય નિતિ વિરુદ્ધ, પગ નહીં ભરો.

સુભતિ—અદલ ન્યાય આપનો છે, બંદીકોટા બૂપ.

સર્વ ધર્મમાં પ્રવૃતિ આપની અનૂપ,
ધર્મ શુદ્ધ નીતિબોધ, ખાત્રણો કરે;
વણિક પ્રમાણિક પણે, ધંધો આચરે,
યાયછે વિદ્યાલયોમાં, કેળવણી પ્રકાશ;
ધર્મ ન્યાય નિતી ગ્રંથ, વાંચેછે વિલાસ,
હવ્ય કવ્ય યત્ન વિપ્રથી, કરાય છે;
વેદ ધર્મે પિત્રી સુર, તૃપ્ત યાય છે,
મૃતિને સ્મૃતિ ધર્મ પાલના કરે;
સર્વ વર્ણ નીતિ ન્યાયને, અનુસરે,
અજ દાન અંધ પંચુને, અપાય છે;
રોગીને અશક્તની, ખમર લેવાય છે.

ચાંપરાજ—

એટલું છતાં પ્રધાના, મમ પ્રજા દુખી,
કેમ મેઘ નથી વરસતા, ધરા સુકી;
જગતપિતા કેરો કોપ, શું અહીં થયો,
અરર શું વિરુદ્ધ માર્ગે મેં અહીં ગ્રહ્યો;

સુભતિ—

એહ વાતનો ખુલાસો, આપ ને ચહો,
આપણાથી નહીં થશે, તે સત્ય ને કહો;
સત્ય વક્તને બોલાવો, સત્ય તે કહે,
આવી શંકા આપનીનો, બેદ તે લહે;

ચાંપરાજ—બહુ સારું, તારે, સત્ય.

સુભતિ—પ્રતિહાર સત્યવક્તને

પ્રતિહાર—મહારાજ જાજ

ચાંપરાજ—સુભતિ મ

સુમતિ—મહારાજ સત્યવક્ત ઘણેજ હુંશિયાર તાર્કિક તથાદિધ્
દ્રષ્ટિવાળો છે, તેમજ શાસ્ત્રનો આશ્રિત છે; પરંતુ જે વાત પોતાના
અનુભવમાં અસંભવિત અને અયોગ્ય લાગેછે તેને એ ગ્રહણ ન-
થી કરતો; એ એક તરેહવાર માણસ છે એનો અભિપ્રાય કોઈની
સાથે મળતો નથી આવતો, પણ પરિણામે એનું કહેલુંજ સાચુંડરેછે.

સત્યવક્ત—(પ્રવેશ કરીને) નેક ન્યાયી પ્રજા હિતકારક રાજામૈ
જય થાઓ !

ચાંપરાજ—ખીરાજીએ, સત્યવક્તજી ખીરાજીએ !

રાગ ઉપરનો.

સત્યવક્ત કહોને કેમ, મમ પ્રજા દુઃખી;

કેમ મેઘ નથી વરસતા, ધરા સુકી.

સત્યવક્ત— રાગ દુમરી.

(કોઈ ખાતમૈંડું રહી એ ચાલ.)

નથી આચરતો નથી આચરતો, ખરો ધર્મ નથી તું આચરતો; ટેક.

તેથી રાજા તુજ પ્રજા દુખીછે, કુળિયુગ આવે પ્રવેશ કરતો. નથી.

ચાંપરાજ—સત્યવક્તજી એવા ક્યા ધર્માચરણ તથા પ્રજાહિત
કારક નીતી માર્ગનો મેં ત્યાગ કર્યોછે કે જેથી કરી મારી પ્રજા દિન
દિન પ્રતિ વિપત્તિને પ્રાપ્ત થામ છે.

સત્યવક્ત—અરૂં સાંભળવાની આતુરતા હોય તો સાંભળ રાજા.

ચાંપરાજ—તેટલા મારેજ આપને બોલાવ્યા છે.

વવક્ત— સાવણી.

(અધબીય મહોબત તોડી એ ચાલ.)

૪, (૨) તું આંખ ઉઘાડી દેખ;

વિચાર કરીને સત્ય ધર્મ તું જાણ.

૧) કીધી ખુબી ફિરતાર;

૨, શી કહણુ કરી દયાળ;

જન્મ દીસે સાક્ષાત;

પતિની જાત.

આર;

શક્તિ તેની જાણશે, ખરી ખુશી તું દિલમાં ધાર.
 વળી રૈયતમાં, (૨) જે કહું તે કર ફેરફાર;
 પ્રસાદ તવ જગદીશ થયેને, નહીં સંદેહ લગાર.
 છે વહેમી પંથ, (૨) આ જગત વિશે રાજન;
 નાશુદ સર્વે તે કરી, જોડ જગકર્મીમાં મન.
 સહુ પાળે નિતી, (૨) ને સદાચાર શુભ મન;
 ખરી એજ નૃપ ધર્મ છે, મમવચન શુંજે રાજન.
 સ્ત્રી કેળવણી, (૨) થઈ તુજ દેશમાં લોપ;
 એ અહિત છે અજ તાણું, ફિરતારે કીષો કોપ.
 વળી બાળ લગ્ન, (૨) ની રીત ચલાવે ચોટ;
 નવજા રૈયત નીપજેછે, એ મોટીછે જોટ.
 વળી નારે વિધવા (૨) લધુવયમાં જે યામ;
 સાતિખંધથી કરી, બાળાભવ એજે જાય.
 જે સુખ આપ્યું, (૨) જગદીશે હાથોહાથ;
 તેને ફેંકી દિઓ તમેતો, કોપેછે દીનોનાથ.
 તુજ રૈયતમાં, (૨) કન્યાવિક્રય બહુ યાય;
 માંસ પુત્રીનું વેચ્યાવત્, વૃદ્ધ ગ્રાહકને ત્યાં જાય.
 તે પૈસો લઈ, (૨) માઆપો પ્રીત ખાય;
 એ ઉગ્ર કોપ ક્યારે સમિ, પ્રભુ તણો શુણો હે રાય.

ચાંપરાજ—મહારાજ ધણી ચાલી ? એટલુંજ કે હજી ?

બાકીછે ?

સત્યવક્ત—હજી પણ થોડું બાકીછે ન સાંભળ
 આલ્યો જાઉં.

(એમ કહી ઉઠતા જાયછે.)

ચાંપરાજ—(હાથ ઝાઝોને) નહીં, નહીં

સુમતિ—સત્યવક્ત, ગુરુસે નહીં

સત્યવક્ત—રાજા હું લક્ષ્મી

બળ મારો ઉપદેશ:—

રાગ.

(પ્રથુ મદર કરો હમ ઉપર એ ચાલ.)

નીજ શરીર સુખમાં, તું કાઢેછે બહુ કાળ;
 રૈયતની લેતો નથી, પુરેપુરી સંભાળ. શરીર. ટેક.
 આ રાજ મળ્યું તે નીજ કમાઈ ન જાણ,
 દુખરેખ માટે પ્રભુએ મુખ્યોછે નિરવાણ;
 વ્રજ તીજેરી લક્ષ્મી રૈયત સુખમાં તું નાખ,
 રૈયત રાજ ન હોયતો નરકે યદ્યપિ નીપાત;
 ધરના ધરથી નથી રંક કોઈ રાય,
 એવા હક જગત વિશે બળ કળે બંધાય;
 પ્રજા તણી નારીઓછે તારી બાળા જેન,
 તારા અધિકારીઓનાં જિતોરે તું ચેન;
 કવીની કદર નથી કરતો નરેશ,
 સદ્ધર્મ શોધતો નથી તું હે ધરેશ;
 નવા કરો નાખજતું નાહક ભૂપાળ.
 ગરીબોની હાય એવી ન લે યદ્યપિ દયાળ;
 ચલીતછે રાજ કરે નહીં ભુંડાં કામ,
 બોગવીશ એકલો તું તે હરે તમામ;
 અમલ અંધ યદ્યપિ ઘણો છકી જાછ,
 અમૃતા હારીને લઈ વિષ તુંતો પાછ;
 તેમાં અકબર ફાવી ગયોછે સુગલ,
 ક્ષત્રીનુર ખોયું એતો જાણ તેનું કળ.

જ—(મજલ ઇન્દ્રસભાની ઠબતી.)

ઉત સત્ય કહે, દેશ હીતે વિચાર,

આવે હુંથી, વર્તમાનકાળ;

કામ નથી, શુંજો હે રાજન,

પે, રાખો સભાજન.

મારે, કરું એ ફેરફાર;

પાળું સાર;

મારી એ પ્રતિષ્ઠા ન જીવતાં કરે,
આદરો પ્રયત્ન એવું, સમીપ તું ખરે;
ચતુરદાસ—(નપથમાં) બુંદીકોટા માદી સલામત રહો !
બલે હાડા ! બલે પુન્યનો પુંજ પ્રગટ થયો !
મેઘરાજ એ મહેર કરો ! આરંભવી આપરાજ,
આરંભવી વંશ ગાદી ! (પ્રવેશ કરીને)

કવિત.

હાડા રાજ પૂન્ય તેરો પ્રગટ્યો પૂરનચંદ
સોળ કળા ધારી અખ દશા તેરી તરીહિ.
મેઘધના ધાર્યો તેસો અનાવૃષ્ટી હુકો અરી,
લીલાલેર ફુકાળકી, ફીકર દૂર પરીહિ,
બીજી લી દમક દેખો, હીરાકો હજાર પુંજ,
બરન રાજ ધરાપે પ્રસન્નતા ધરીહિ;
કેતલે ચતુરદાસ, બુંદીકોટા ભૂપ મની,
મુદિવજી કૃપાએસી, એકા એક કરીહિ.

હુમરી.

(જમુતા ત્રટ બંશી બાજ રહી એ ચાલ.)

વરસાદ ચડ્યો, વરસાદ ચડ્યો,
રાજ યોગરદમ, વરસાદ ચડ્યો; ટેક.
પુન્ય પ્રતાપ એકાએક ક્યાંથી,
આવીને રાજ અત્રે પડ્યો. વરસાદ.

સુમતિ—મહારાજ આપે હમણાજ પ્રતિષ્ઠા લીધી તે.
કુળને લીધે આ શુભ સમાચાર આવ્યો.

ચતુરદાસ—

વૃત્તિ જે રાજ થઈ હોય તારી,
રાખજે એહ વિચાર ખરો.

સુમતિ—

ગજલ.

(ઘડ સભા.)

અતિ ગંભીર અર્થ

રાજ એહ પુન્ય થકી, મધ દ્રષ્ટે યાય.

ચાંપરાજ—

હો ઈનામ હો ઈનામ, હો બક્ષીસપૂર,

સુમતિ—

હુકમ મુજબ વસ્ત્ર આદી, આપુંછું હજુર

(બંનેને ઈનામ આપે છે.)

ચાંપરાજ—પ્રધાનજી છ માસની મુદત આજથી બાર દિવસ પછી પુરી થાય છે તેમ મુગલ દરબાર તરફથી કાગળ પણ આવી ગયો છે માટે કાલે હું અહીંયાં નીકળવાનો ઇરાદો રાખુંછું.

સુમતિ—બહુ સારું મહારાજ.

ચાંપરાજ—વાસ્તે તમે અમ્મ રક્ષકને બોલાવી અમ્મ તૈયાર રખાવળે તથા બીજી સઘળી તજવીજ કરાવી વિચાર બુવનમાં આવળે ત્યાં હું પણ અંતપુરમાં થઈને આપુંછું.

સુમતિ—હુકમ મુજબ કરુંછું. (રાજ જાય છે.)

પ્રતિહાર—આસ્તે કદમ મુલાકાતસે કદમ આગ્યુસે બાગ્યુસે નજર રખો મહેરબાન.

(સહ બયછે.)

વિષ્કુંભક.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—સંગીતલદ્વા.

સંગીતલદ્વા—(પ્રવેશ કરીને સ્વગત) ચાલ હવે બાઈને ખખર દઈ ✓ કચેરીમાંથી ઉઠ્યા છે, ને હમણાં આંહી પધારે છે ચ-
ોટે આવી વૃષ્ટિ દેશમાં થયાના ખખરે આપ્યા, ને તે-

હાડારાજના પુત્રથી થઈ એમ પ્રસંહા કરી,
છું કે સોનરાણીનો પતિવ્રત ધર્મ સતયુગ વર્ધાવે

તેવો, ને બહાડ નાયક જગદીશ્વરને

ગઈ કાલે પ્રાણપતિના નામ સ્મરણની

માં અનાવૃષ્ટિને માટે જે પ્રાર્થના

પતીનો સ્નેહ અપૂર્વને સૃષ્ટિ

વિશે એવું જોડું વિરલ હશે. મારાં પણ ધન્યભાગ્ય કે એવી ની-
તીની મૂર્તિ પાસે સેવામાં રહેવા હંધર જોગ આપ્યોછે. એના પ-
તિપત ધર્મના સથાસ્ત્ર ભાષણથી હુંતો ચક્રિત ને કૃતારેથ થઈછું,
પણ હવે વિવંચ ન કરું ! બાઈ સાહેબ રાહ જોતાં હશે !

— ❧ ❧ ❧ —

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—અંતઃપુર.

પાત્ર.

સુખોધા, સંગીતભદ્રા, સોનરાણી, ચાંપરાજ.

(સુખોધા ક્રિતાવળથી હિ ડોળાખાટ બીજાવેછે, અંતઃકામાં સંગીતભદ્રા ત્યાં ધઈ જાયછે.
ત્યારે તે પોતાની સખીને ઉપરના કામમાં ચુંચેયી બોલે.)

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) અહીં સુખોધા આજ તો બહુ
કામવાળી થઈ હોય એમ જણાયે !

સુખોધા—સખી બાઈ સાહેબે મુને આજ્ઞા કરીછે કે તું વિ-
લાસગ્રહમાં જઈને હીરા જડીત હીંડોળાખાટ બીજાવી તૈયાર રાખજે,
કેમકે મહારાજ હમણાં પધારવાના છે, માટે દેવીની આજ્ઞા મુજબ
તે હું કુરસ્ત કરેછું, પરંતુ સખી બાઈ સાહેબે સ્નાનગૃહમાંથી બ-
હાર આવ્યાં કે નથી આવ્યાં બ્રા ?

સંગીતભદ્રા—સખી, સ્નાનગૃહમાંથી હમણાં સ્તુતિગૃહમાં
ગયાં, અને મને આજ્ઞા કરીછે. કે તું મહારાજ ક્યાં છે, તે તજ-
વીજ કરી આવ.

સુખોધા—સખી, આજ બાઈસાહેબ સવારનાં ઉઠ્યાં છે
સારથીજ દિલગીરીમાં છે તો તેનું શું કારણ હશે ?

સંગીતભદ્રા—કારણ બીજું શું હોય ! મહારાજ દિલ્લી પ-
ધારેછે એજ !

સુખોધા—એ બંનેનો પ્યાર અનૂપમ છે જરા જુદાં પડેછે
કે બીલકુલ એન પડતું નથી.

તેપથ્થમાં—સંગીતભદ્રા હજી આવી નહીં !

સંગીતભદ્રા—અલી, બાઈસાહેબ અહીંજ આવેછે, હું વાત કરવા રોકાણીધું એ જાણશે તો ગુસ્સે થશે, માટે સત્વર જઈ.

સુબોધા—જા સત્વર, હું પણ કામ લાગું.

(સંગીતભદ્રા જાયછે અને સુબોધા કામ લાગેછે.)

સોનરાણી—(પ્રવેશ કરીને) સુબોધા, કેમ બધું કરી રહી ?

સુબોધા—(સાચું જાણીને) હા બાઈ સાહેબ.

સોનરાણી—હીક ત્યારે. (હાડોબા બાટે બેસે છે.)

સુબોધા—બાઈ સાહેબ, શી આજ્ઞા છે ? હુકમ હોય તો બો-
જન તૈયાર કરું, આજ ઘણુંજ આપ ચિંતામાં ગમગીન ને કાંઈ
બોલતાં નથી !

સોનરાણી — બજલ.

(ઈંદ્રસભાની ઢબની)

દાસીતું જાણે છે હવે, આવ્યા તે છ માસ,
કાલ રાજ જાશે દિલ્લી, પાદશાહની પાસ;
નોકરી છ માસની, કરવી પડે છે ત્યાં,
પુનરે દર્શન પતિનાં. થાય ત્યારે થાય;
મારો પતિવ્રત ધર્મ, તુંથી નથી અજાણ,
કુખ આ અયાગ દાસી, કેમ મટે પ્રમાણ.

સુબોધા—પુન્યનો પ્રતાપ બાઈ, મુગલ રાજનો,
જેથી ક્ષત્રીઓને ત્રાસ, એહ તાજનો;
વીર પુરુષ છે રાજત, અતિ પરાક્રમી,
તખત આ વિચારી રહ્યા, મુગલને નમી;
એક શમશેર જો, બજલે આપ નાથ,
એક વખત દીલ્લી શહેર, કરે ક્ષત્રી હાથ;
પણ અકબર છે મહા, વિવેકી ભૂપાળ,
ક્ષત્રિ સાથ ક્ષત્રીવટ, રાખેછે સંભાળ;
તેથી મિત્ર વુલ્હ ક્ષત્રી, વરતે તેની સાથ,
પ્રિતિ દીલ્લી તખ્ત પતિ, દેખાડે અગાધ.

ત્યારે બાઈ સાહેબ, મહારાજ કાણે દિલ્લી; તરફ રવાના થવાના

છે, પરંતુ આજનો દિવસ આંહીં છે તો નો, આત્મા હોય તો; સુવ-
આલંકાર લાલું, તે ધારણ કરો.

સોનરાણી—દાસી તું મારી રીતી નથી જાણતો, આ જરિ-
યનની સાડી તથા અલંકાર યોગ્ય ધણા છે તેનો પણ હવે ત્યાગ
કરીશ અને સાત્વિક પોશાક ધારણ કરીશ !

સુબોધા—એમ ત્યારે એની શી હરકત છે ? દરેક છમાસાએ
હવેતો તમે નવો વિશેષ તપ માંડ્યો !

સોનરાણી— રાગ આશા ગોડી.

શૃંગાર શું હવે સજીવે, શુભરે દાસી શૃંગાર શું હવે સજીવે. ટેક.
સુવઆલંકાર, પિયુષ વિદ્યે, વેરી વિકારી સમજીએ; શુ.
સંગીત સાહીત્યો, દુર મુકે જઈ, મિષ્ટાન પાન હવે તજીએ; શુ.
કંઠ પતિવૃત્ત ધર્મ છે મારો, એક ચિત્તે હરી ભજીએ; શુભરે.

સંગીત ભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ, મહારાજ કચેરી-
માંથી હમણા ઉઠ્યા અને આહી આવેછે, એવા ચતુરદાસ બારોઠ
તરફથી ખબર મળ્યા.

સોનરાણી—ત્યારે તો હમણા આવશે !

સુબોધા—બાઈ સાહેબ, ત્યારે ભોજનને માટે શી આત્મા છે !

સોનરાણી— ગજબ.

(ઈંદ્ર સભાની ઢબની.)

ખાન પાન વિધી દાસી, વિરહી આ છમામ,
કરછ તેમ કરજે હવે, ચિત્ત થયું ઉદાસ;
કુમકુમ આ દર્શદાસી, જા આહીંથી લઈ,
મુગલ નોકરીની વેળા, પીધુ મારાને થઈ.

નેપથ્યમાં—આરતે કદમ મુલાકાતસે કદમ આજુસે બાજુસે
નિગાહ રખો મહેરબાન ?

સોનરાણી—દાસી, પ્રાણનાથ પધાર્યા !

આંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને) પ્રિયા આજ તમારી મુખ્ય મુદ્રાપરથી
જણાય છે કે તમે ધણાજ ઊંડા વિચારમાં છો.

સોનરાણી—બોલો કયો વિચાર હોય માત્ર આપ—

ચાંપરાજ—

ગજલ,

(ઈંદ્ર સલાની કબી.)

શુણુ પ્રિયા છે દિવસ બાર, બાકી આ છમાસ,
 દિલ્લી પહોંચ્યું છે મારે, થઈશ ના ઉદાસ;
 ખાન પાન તજીશ નહીં, હડ ન કરીએ નાર,
 શરીર તુજ તવાય છે, હું આયુધું ને વાર;
 માટે મારા સમળે તજતું, ધજાને બાજરી,
 ફક્ત જ્યારે છાશથી. ન શક્તિરે જરી;
 પ્રિતિ તારી ટેક તારી, શંકા નહીં લગાર,
 મનની જે પવિત્રતા, તેછે મન મોજાર;
 પ્રિયા આમ યોગીવત, દેહ દમતી કેમ.
 એહ ભૂલ તુંમાં ગણું, રહેવું કુશળ ક્ષેમ;
 તો આ પરાધીન પાણું, જાણે કોઈક દીન,
 વખત જોઈ વરતે નરજે, નિતીમાં પ્રવિણ.

એટલા માટે હે પ્રિયા તમારે સારાં સારાં ખાન પાનનો ત્યાગ
 નહીં કરવો, તથા સુવસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરવાં, કેમકે તમારું દિલજો
 પવિત્ર છે તો આ વસ્ત્રાલંકારથી કાંઈ નિતી વિરુદ્ધ નથી થતું.

સોનરાણી—

રાગ કલ્યાણ.

(ઈંદ્રજી રાહ.)

(શ્રી જગતપતિ પ્રભુ આપ સન્મતી, એ ચાલ.)

પ્યારા મારા અહો, એ નહીં મુંને કહો,
 મારી રીતિ પાળવા, રજ મુંને દીઓ; ટેક.
 નીલમ કંકણ આ પહેરુંતો, જાણે હાથકડી,
 સાડી જરીયત તમ દરશન વણ, બાળે ફરી ફરી; પ્યારા.
 મુક્તા માળા આ રાખુંતો, ઉરમાં ઉપજે તાપ,
 ગ્રંઝર પગમાં આ ધાલુંતો, બેડી વત પરીતાપ; પ્યારા.
 અંજન નેત્ર વિશે આપુંતો, ચક્ષુ અંધ હું વામ,
 કુમકુમ ચાંદ્રો તમ દરશન વણ, દેખું જાણે ડામ; પ્યારા.
 આર્ય તેના સાથે બીજી પણ એક વિનતિ છે.
 ચાંપરાજ—શું છે બોલો ?

સોનરાણી—

રાગ.

(શીવ ધતું કઠન કઠોરરે માર્ધ અ ચાલ.)

કહોતો રાજ સાથે હું આયું,
અખતર પહેરીને એને હરાયું; ટેક.
તમારો વિયોગ છે અતિ દુખદાયક,
ઝેર થતું નિત્ય, વસવુંને આયું; કહોતો.
આરે શરીરથી દિલ્લી પતિનું,
કગ્ગ બળ કરી હું શીય ઉડાયું. કહોતો રાજ.
શરીર પડે તો શુંરે થયુંરે,
આમ પરાધીન પ્યારા શું થાયું. કહોતો રાજ,

આંપસજ—

ગજડ.

(ઈંદ્રસભાની ઢબની.)

સોદા રાજ પુત્રની તું, પુત્રી મારા પ્રાણ;
રૂપ શૈર્ષ્ય ગુણમાં તુંતો, ઝોછી નથી જાણ.
પણ આ હાડા કેરું શૈર્ષ્ય, જાણ્યું તેં નહીં;
ખાડા કદી ખસશે, પણ હાડા ખસશે નહીં.
કેતો બેગમ પાદશાહની, અહીં હાજર કરે;
દિલ્લી તખ્તપતિ મારી, પગ અહીં ધરે.
મુજ પરાક્રમ તારી પાસે, કહેવું નહીં યોગ્ય;
સાંબળે એવું તો નકી, હાંસી કરે લોક.
માટે સમય વિચારીને, રહે તું અહીં નાર;
તુજ પતિવ્રત સાચવીને, બક્તિનો વિચાર.
આસ ને છ માસ તે, વિતી જતાં નવાર;
પ્રિયા ન ઉદાસ થઈશ, વહેલો આવીશ નાર.
અવરે વાત એછે પ્રિયા, દિલ્લી તખ્ત રાય;
ખણા સ્નેહે વરતે જાણે, મિત્ર એ કહેવાય.
જેથી અરુચી હોમોને, નવ કદી થતી;
આજ પ્રમદ જાણી એનું, કરીએ ત્યાં ગતી.

સોનરાણી—બહુ સાદું, પરંતુ

બુલતાની બરવાની ડુમરી.

(જનમે જનમ ગુન માંતુ મેં તેરા. એ ચાલ.)

વખતો વખત તમ પામું હું દરશન,
તો દિન સુખથી, કાદું હો પીયું; વખતો. ટેક.
આપણિના પલ એક ન જાયે,
કોણ આધારથી, જીવું હું પીયું. વખતો.
નિશાની તમારી કઠાર રમાડની,
હોતો પુનથી, દિન કાદું હો પીયું. વખતો.
ખટમાસ પહેલાં, આવળે સ્વામી;
નહીં આવો તો, તન પાડું હો પીયું. વખતો.

પ્રાણનાથ, આપે મુને કહું કે સુવચ્છલંકાર ધારણ કરે, તથા
સારાં સારાં જ્ઞાનપાનાદિક ગ્રંથણ કરે તો એ વાત આપ વિદેશ
જાઓ અને મુંને સોલે, એવું કદી ન જને, માટે આર્થ એ આજ્ઞા
આપ રદ કરો; તેમજ છ માસની મુદત પહેલાં ત્યાંથી આમની
તરફ પ્રયાણ કરવું, એવા મારા સોગન જાઓ.

આંપરાજ—મહુ સાહે પ્યારી, તમારો દુરાગ્રહ છે તો તમારી
મરજી મુજબ ને વૃત્ત ધર્માચરણ પાળવું હોય તે નિરસંદેહ પાળજો;
અને આ રમાલ તથા મારી પ્યારો વસ્તુ કઠારે તમારી માગણી
મુજબ તમને આપુંહું, તે પ્રાણ સમાન સમજીને એનું રક્ષણ કર-
જો, તથા મરણ પ્રાય સંકટ હોય તોપણ ક્ષત્રી નારોવટ રાખી આ-
નાથી અલગ કદી થયો નહીં, અને હું છ મહીના પહેલાં અહીં
નહીં આવી શકું તે સમજી રાખજો.

સોનરાણી—હીક, પ્રાણનાથ. પણ—(ગળે વળગીને)

રાગ સોરઠ.

પીયુ મારા વચને વળજીરે, બરથાર વેલિરા વળજો; પીયું, ટેક.
પરાક્રમી હો પ્રિતમ મારા, શબ્દને શાણાજીવજીરે. બરથાર.
શુદ્ધ ભક્તિ પ્રજુ મેળવજો મારી, પુન્ય પ્રતિષ્ઠા ફળજીરે. બરથાર.

આંપરાજ—(રાણીનાં આંશુ લુપ્તને) પ્રિયા, તમારાથી મનુષ્ય મનુ-

વાનો વખત હવે જેમ જેમનજીક આવતો જાયછે તેમ તેમ મારું અંતઃકરણ વધારે દુઃખીત થાયછે તેમાં આમ તમને શોચ કરતાં જોઈ મુંને વધારે દિલગીરી થાયછે માટે શોક ક્ષમા રાખો તો સારું, અલખત વિયોગ એ જોઈ દુઃખતો નથી તોપણ લાચારધું કે ગયા વિના અણે તેમ નથી, તેમ તમે પણ ક્યાં અજાણ્યાંજો કે મારે આ કહેવાની જરૂર પડે ! હવે તમે સત્વર ભોજનશાળામાં જઈ ભોજન તૈયાર કરાવો એટલામાં વિચારબુવનમાં પ્રધાનજીને મેં જોલાવ્યાછે તો મારા ગયા પછી રાજ્યની કેવી રીતે બચસ્થા કરવી તે વિશેની સુચના કરીને ત્યાં આવુંછું, મારા ગયા પછી કોઈ વાતમાં પ્રધાનજીને હરકત ન કરવી, તેમ તમારે પણ તમામ દેખરેખ રાખવી, અને પ્રજાને દુઃખ થાય તેવું કાર્ય કોઈના તરફથી ન થવા દેવું.

સોનરાણી—“હુ સારું, પ્રાણનાથ.

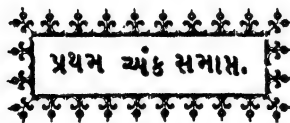
(રાજા જાયછે અને તેના ગયા પછી) દાસી

સંગીતભદ્રા—આત્તા, બાઈસાહેબ.

સોનરાણી—આજ સ્વામીનાથને માટે હુંજ સ્વહસ્તે ભોજન સામગ્રી બનાવીશ માટે ચાલ ભોજનશાળામાં જઈએ.

સંગીતભદ્રા—બાઈસાહેબ ચાલો, આ રસ્તે પધારીએ.

(સહ નીકળી જાયછે.)

ચાંપરાજ હાડો ને સોનરાણી

નાટક સપ્તાંકિ.

અંક ૨ જો.

સ્થળ—દીલ્હી.

પાત્રજન.

અકબર.....	દિલ્હીનો બાદશાહ.
ખીરખલ.....	તેનો પ્રધાન.
હકિમદાસ.....	એક બિલ્લુક બ્રાહ્મણ.
ચહાડસિંહ.....	અકબરનો એક ઉમરાવ ને ચાંપરાજનો મિત્ર.
વિમળમતિ.....	તેની સ્ત્રી.
વિજયસિંહ.....	તેનો દીકરો.
જાનખીખી.....	અકબરના જનાનાની ગોલી
ચાંપરાજ.....	બુંદીકોટાનો રાજ.
રામચંદ્ર.....	અમીર વર્ગનો એક મીયાં.
લાલખાં } કમલખાં }	સદર.
ખાનખાનાન } ટોડરમલ } માનસિંહ }	અકબરના સરદાર.
પૃથુરાજ.....	વીકાનેરનો રાજ ને પ્રતા- પરાણાનો મિત્ર.
અંગકવિ.....	અકબરનો રાજ કવિ. વિ- દુષક, પ્રતિહાર વગેરે.

અકં ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો

સ્થળ — દિલ્હીમાં રાજમહેલ.

પાત્ર

અકબર, ખીરબલ, વિદુષક, લક્ષ્મિદાસ, પ્રતિહાર.

અકબર—ખીરબલ, જમાબંદીકે તીનકાનુન બાંધેલે, લેકીન રે-
યતમે કુછ જુમાટ હોવેતો તોલાશ રખની.

ખીરબલ—જુદાવીંદ, યહ કાનુનસે સખ રેયત જુથલે કચુકે
આપને દર બહોત કમી કીયાલે.

અકબર—ખીરબલ. ફૈજ ઝોર અજુકૂજલકું હિંકું ધ મંકે ગ્રંથ
ને રામાયન ઝોર મહાભારતલે ઉસકા કાર્પિ ઝીબાનમે તરજુમા
કરનેકું દીયાલે સો તૈયાર કીયાલે કે નાહી?

ખીરબલ—જહાં પનાહ, આધા તરજુમાં હો ગયાલે, મગર
હસ અરસેમે ને નામદારને બધબલકા તરજુમાં વો ફીરંગી પાદ-
રીકું કરનેકા ફરમાયાલે ઉસકી મદદમે ભિજેલે.

અકબર—કલરોજ વો સનાસી, ઝોર પાદરી દોનુ બીચ ને
ધર્મકી ચર્ચા લખાનસે હુમથી ઉસકા છેવટ ક્યા નિર્નય હુવા?

ખીરબલ—નામદાર, જગકર્તા પરમેશ્વરને યહ દુનિયા બહોત
કારીગરીસે ઝોર શ્વેચ્છાસે બનાઇલે વો બાત બીન અંદેશે મુકરર
હોગઇ, મગર પુનર્જન્મકી તકરાર અખ ચલતીલે.

અકબર—ઉસ દીન ને હિંકુંકી ઝોરત સતી હોને ચલીથી
ઉસકા ક્યા ખબરલે?

ખીરબલ—નામદાર, મીરઝાખાં ઝોર જૈનખાને ઐસા ખબર
ભિજલેકે વો ઝોરતકા એક પાંડે થોરાસા જલ ગયા, ફીર હુમ જ
પહુંચે ઝોર ઉસકું બચાલી ઝોર અખ દવાખાનેમે ઔપધ જરીલે.

અકબર—ખીરબલ, તેહાજર જવાબમે બડા હુંશિયાર હે.

ખીરબલ—જુદાવીંદ, મેં ક્યા હુંશિયાર હું જૈસા આપકા સવાલ

વૈસા મેરા જવાબ, ઇતની મેરેમેં જનજીવ ન હોવે તો ફીર નામદાર કે પાસ કચેરીમેં બૈઠને લાયકબી કેસે હેાંઉ !

પ્રતિહાર—(પ્રવેશ કરીને) ખુદાવીંદ, એક બમન આપાહે સો કચેરીમેં આને મંગતાહે.

અકબર—આનેદો.

ખીરખલ—ઇસમેં રજા લેને કયું આતાહે ?

વિદુષક—ફીર હોય તો રજા લેવા આવવું; અને હિંદુ હોય તો ન આવવું.

અકબર—વિદુષક, મેરી સમુજમેં આપાહે, ખીરખલબી હિંદુ ઓર તેં બી હિંદુ ?

વિદુષક—ના સાહેબ એમાં સાતિભેદનું કાંઈ નથી હુંતો જાતનો પ્રાક્ષણ, પ્રાક્ષણ, પ્રાક્ષણનુંતો ખોદીયે, એવું ધારું તો એના આવવાનો અવાજે આપને કાને પહોંચવા ન દઉ; કોણ જાણે બાઈ સુવું જાગે અમારી જાત તમે જાણી નથી ક્યાક મારાં ગોદડાં ભારે કરાવી દીએ.

લક્ષ્મીદાસ—(પ્રવેશ કરીને) દિલ્લી ગાદી મુગલ બાદશાહી અ-વિચળ રહો ! ખુદા ભગવાન આબાદી કરે ! શતાયુર્ભવ !!

વિદુષક—મહારાજ બણ્યા તો સાં જણાઓ, ફારસી ને પ્રાક્ષણી બોલી બંને કચેરી નાંખી જણાયછે !

લક્ષ્મીદાસ—શું કરવું, બાદશાહની કચેરીમાં આવવું, માટે ભાષાતો સઘળી જાણવી જોઈએ, એક બાપના બે છોકરા, હિંદુ તથા મુસલમાન !

વિદુષક—ખુદાને ભગવાન આબાદી કરે તે ખુદા ભગવાન નોખા હથે કેમ ?

લક્ષ્મીદાસ—એટલા માટે નહીં, પરંતુ મુસલમાન પાસે વાચના કરીએ ત્યારે એના દેવને હિંદુ પાસે આપણા દેવને પણ ખોટું ન લગાડીએ, પીરને પણ માનીએ અને પેગંબરને પણ માનીએ સૌ સાં કરે, માનવામાં આપણને શું નુકશાન છે ?

વિદુષક—તારે તો મહારાજ મુસલમાન પાસે પણ માગવા બાંધ્યો છે કેમ ?

લક્ષ્મીદાસ—અરે બાઈ અધોપનીષદ વેદમાંય છે. એની ખબર છે ? અમે બ્રાહ્મણ તો જોવો યુગ તેવું બોલીએ; અને ગ્રંથ પણ તેવા બનાવીએ સાંભળ !

શ્લોક.

યુગયુગેષુયેધર્માઃ તેષુતેષુયેદ્વિજાઃ ।

તેષાંનિંદાનકર્તવ્યા, યુગરૂપાહિયોદ્વિજાઃ ॥

યુગ યુગવિશે જેવા જેવા ધર્મ તેવા તેવા બ્રાહ્મણ થાયછે, પરંતુ એની નિંદા ન કરવી કેમકે બ્રાહ્મણ તો યુગને અનુસરીને વર્તેછે.

વિદુષક—આતો આડી વાતે ચડી ગયો ! હવે આઠી થું આબાંધો તેતો કહો ?

લક્ષ્મીદાસ—જાતતો તારી અને મારી એક લાગેછે એવિના આવી બોલી ન હોય !

ખીરબલ—મહારાજ બોલો, તુમારે છઠ્ઠા આનંદ ક્યા સમજાવે ?

લક્ષ્મીદાસ—નામદાર મારે તિર્યયાત્રા કરવાને જવું છે, પરંતુ ખરચી નથી તો આપની પાસે યાચના કરવા આવ્યો છું કે આપ તરફથી કુંઈ ખરચી મળશે. આતો કાશી કે મકામાં વાવવા પુલ્ય છે !

વિદુષક—મહારાજ એમ કહો કે કાશીમાં વાવવું ને મકામાં લણવું.

અકબર—અચ્છા તુંમ બમન હો તુમારે ખરચી ચઢતી હે કયું તુંમ સહકુટુંબ કયું નહીં નીકલે ?

લક્ષ્મીદાસ—પ્રુદાવિદ સ્ત્રીને તિર્યની જરૂર નથી.

અકબર—કેસે જરૂર નહીં હે ?

લક્ષ્મીદાસ—તે પોતાના પતિનાં જો દર્શન કરે તો તેને અડસઠ તિર્યનું કળ મળેછે !

વિદુષક—તે તમારા જેવા હોયતો ના ?

અકબર—વિદુષક, બીચમો મત બોલ, મહારાજ આગે બોલો ?

લક્ષ્મીદાસ—અને તેમજ સ્ત્રી પતિવૃતા હોય તો એના દર્શનથી એના પતિને સઘળાં તિર્યનાં કૃણ મળેછે.

વિદુષક—રાજા બરથરીને પણ પોંગળાના દર્શનથી સર્વ તિર્યના કૃણ મળ્યાં હતાં, મહારાજ સાચું કહોછો, બોલો પછી ?

અકબર—તબ મહારાજ હમારે ઘરં ખેડે સખ તિર્યકા ફલ મીલજાવે વૈસા કુછ ઇલાજ બતલાઓ કે જીસકે લીએ હમારે હજ કરનેકું મક્રે જાતા ન પરે.

લક્ષ્મીદાસ—નામદાર, આપના જમ્હૂ માત પીતા તથા અપના ઉસ્તાદના દર્શન કરો તો પણ સઘળાં તિર્યનું કૃણ આપને મળે.

અકબર—મેરે માતપિતા ઓર ઉસ્તાદ ગુજર ગયેહે.

લક્ષ્મીદાસ—તો નામદાર મેં પતિવૃતા સ્ત્રીના દર્શનનું કહ્યું તો તેથી પણ તેટલુંજ પુન્ય છે માટે આપના જનાનાની શીતારીક કારવી, હુરમ માહેબનાં દર્શન કરો તોપણ તેટલુંજ પુન્ય છે.

અકબર—બરાબર મહારાજ મેરે એક સોબ અદ્દાર હુરમહે વો સખ નેક બખ ઓર મેરેસેં બડી ટેકવાલી ઓર દિલસેં પાક હે સો ઉસકા દેદાર કરનેસેં મુઝે મક્કા ઓર કરમલા જકે હજશરીફકી જર નહીં હે.

લક્ષ્મીદાસ—આપ બાદશાહના જનાનામાં પતિવૃતાનારનું શું પુછવું, એતો હોયજ હોય !

વિદુષક—(ખીરબલને આંખથી હસારો કરીને) છેતો એવુંજ !

અકબર—કયું ખીરબલ મુઝે અબ હજ કરનેકી જર નહીં હે કયું !

ખીરબલ—હાં ખુદાવીંદ, (મુઠી ખતાવાને) આપકું કાયકે બાસ્તે જર હોવે !

વિદુષક—(બે મુઠી ખતાવાને) ખીલકુલ જર નહીં હે ! !

અકબર—ખીરબલ, યહ બમનકું કુછ ખરચીકા ખંદોબસ્ત કરદો !

ખીરબલ—બહોત અચ્છા સરકાર ! ચોખદાર !

પ્રતિહાર—હુકમ સરકાર !

ખીરખલ—યહ ખમનકી સંગ યહ ચોડી લેકર જાઓ. ઓર હસકું તોજોરીસેં તીનસો અશરફી દીલવાદો.

પ્રતિહાર—ખહોત અચ્છા સરકાર જતાહું. (પ્રાત્યણને) ચલો મહારાજ !

લક્ષ્મિદાસ—ચલો. (જાયછે.)

ખીરખલ—(મુઠી ખભાનોત) ખાવીંદ એસે નહીં હોના ચહીએ, ઓરત જાતકી પક્કી ખાતર જમા નહીં હોતી.

અકબર—(હસ્તે થઈને) અચ્છા તબ મેરે ધરમેંબી તેં અંદેશા રખતાહે ક્યું ? ઈસસે તેને મુઝે નામોશી દીહે મેરી એકબી હુરમ મે હુરમત મંદ હે એસા તેં સાખીત કર, ઓર જો યહ ખાત તહ-કીક નહીં હોગી તો તેરે જાનકી ખુવારી હોગી.

ખીરખલ—નામદાર, યહ ખાતકું જામતી છેડનેમે કાયદા નહીં હે, પીછેસેં એદ હોયગા !

અકબર—ફીકર નહીં, સાખીત કર, નહીંતર તુઝે યોગ્ય શાસન કરનેમેં આયગી.

ખીરખલ—ખહોત અચ્છા સરકાર, તબ મુજે કુછ મુદત મીલની ચહીએ, ક્યું કે યહ કામ ખડા બારી હે.

અકબર—અચ્છા દો માસકી મુદત દેનેમે આતી હે, અબ મેં જનાનખાનેમેં જતાહું.

ખીરખલ—પધારીએ સરકાર. (બાદશાહ જાયછે ત્યારે સહ ઉભા થાય છે અને તથાપણી બેસેછે.)

વિદુષક—ખીરખલજી, સપડાણા કે ?

ખીરખલ—તુઝે ક્યા માલુમ હે !

વિદુષક—આમાં કાયદો નહીં કાઢો માટે હજી બાદશાહ પાસે માફી માગી લોતો ફીક !

ખીરખલ—તેં કાયર હે !

વિદુષક—એ આ પંઝામાં અગમને નિગમ બધુંએ જાણુંછું, પણ મોટા સાથે હોડ ત્રિયા તેની રંડાથે ! ઈધરડાનાં વેણ સાચાં સમજવાંતો !

ખીરબલ—પરંતુ અબ તો સાબીત કીયા ખીના ફુસરા કુછ ઇલાજ નહીં હે !

વિદુષક—તારે બલે બોધ્યું પાળો ને જન્મારો બાળો, પણ એમાંથી ત્રીજું થઈ જાય નહીં, પાણી સાતવાંસે ઊડાં છે !

ખીરબલ—તીસરું ક્યા હો જાયગા !

વિદુષક—તે હમણા કેમ ખબર પડે, નીવડે વખાણ, સાપના દરમાં હાય, તે બચાવે ત્રિલોકનો નાય, તો બચાવે નહીંકર આ-પણે તો ગામતરું આવ્યું !

ખીરબલ—ડરતા નહીં, હિંમતસે સબ કામ હોતા હે; અબ મેં યહ બાતકી તજવીજ મેં રહતા હું, ઝોર તુઝેબી મેરી મદદમે રહના.

વિદુષક—બહુ સારું, આપણે તો જીવતાતા જાનૈયા હૈએ, આને વાલાકા બોલબાલા, ઝોર જાને વાલાકા મું કાલા ! (એમ કહી નારી જાય છે.)

ખીરબલ—(સ્વતઃ) યહ હેવાનકું કુછ ગમ નહીં હે અઅબ અબ કુછ જુગિત કરેકે બાદશાહકું યહ બાવ બતાદેવે તો સલામતી હોગી.

(એમ વિચારમાં જડી ત્યાંથી જાય છે.)

—છેડ-છેડ—

પ્રવેશ ૨ જો

સ્થળ—પહાડસિંહનું ઘર.

પાત.

વિમળમતિ, પાહાડસિંહ, વિજયસિંહ.

વિમળમતિ—હા એમજ, હાડાજી જ્યારે એટલા શૂરવીર છે તારે પરાધીનપણું કેમ વેઠે છે !

પહાડસિંહ—પ્રિયા, મારો મિત્ર સમય વિચારી તાથે રહેબધે નહીંકર એના પૂર્વજોએ તો જે મહાન પરાક્રમો કર્યા છે તે ઇતિહાસોમાં કોઇથી અજાણ્યાં નથી.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, તમે હાડાજી સાથે મિત્રતા બરાબર સાચવોછો એવું મારા જીવામાં આવે છે કેમકે—

ગીતી.

દેતા લેતા પ્રીતે, ગુપ્ત વાત નિજ સદૃષ પ્રગટ કરતા,
ભોજન દેતા લેતા, મિત્ર ધર્મ શુભ યોગ્યજ આચરતા;
દોષ પરસ્પરે ઢાંકી, ગૂણ રત્નોને દ્રશ્યમાન કરતા,
હિતનો મારગ હેતે, દરશાવીને પ્રેમ હૃદય બરતા.

પહાડસિંહ—હા પ્યારી, મિત્ર ધર્મની એટલાં વાનાથી હું આવી રહેતી નથી!

વિમળમતિ—તારે તેથી વિશેષ પછી શું થવું હશે ?

પહાડસિંહ—પ્રિયા.

ગીતી.

પુરુષારથ ચારેનું, સ્થૂળ શરીર આ સાધન કેવાયે;
તુચ્છ ગણીને તેને, મિત્ર દૂષ્પમાં તે અરપણ થાયે;
નથી દેહ તે સમયે, વિશેષ કિંમતની તેના મનને;
મિત્ર દૂષ્પમાં અરપણ, કરતાં અટકાવે નહિ તે તનને.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, એવા મિત્રનો આ વિધમાં વિર-
લા હશે !

પહાડસિંહ—તો આ અમારી મિત્રાઈ પણ તેવીજ જાણવી.

વિમળમતિ — માલીની છંદ.

અમર અજર તોએ, મિત્ર કીર્તિ થવાની,
નશવર દુખી દેહી, સ્વામી નિશ્ચે જવાની;
નકિ નકિ નકિ એતો, નાથ રીતી સુ રાખો,
અનુપમ ખુબી એના, આપ પ્રીતેજ આખો.

પહાડસિંહ—પ્રિયા, મિત્ર ધર્મનું સંસ્કૃત પુસ્તક તમારી સ-
ખીએ તમને બિટ દાખત મોકલ્યુંછે એવું તમે કહેતાં હતાં તે ક્યાંછે!

વિમળમતિ—તે સોનરી અક્ષરથી આપને માટે તૈયાર કરાવું-
છું, હવે એકાદ રોજમા લખાઈ રહેશે એટલે આપના ચરણ કમ-
જમાં લઈ હાજર કરીશ પણ પ્રાણનાથ આપણા પ્રિય પુત્ર વિજ્ઞ-

યસિંહે અભ્યાસ તો ઠીક કર્યો જણાયછે, કાલ દિને મેં કેટલાક પ્રશ્ન કર્યા તેના એણે સંતોષકારણ ઉત્તર આપ્યા.

પહાડસિંહ—હા ! એમાં સ્પેશિયાલિમાનનો ગુરુસો સારો જણાયછે અને મુંને લાગેછે કે તે આગળ જતાં વીરની પંક્તિમાં નીકળશે.
 વિમળમતિ—પ્રાણનાથ એ તમારી તાલીમનું ફળ છે.

પહાડસિંહ—હા ! એ બધા નીતિ ગુણના અંકુર ઉત્પન્ન થયા એ મારા હૃદયના ઉપદેશ એમાં શક નહીં.

વિમળમતિ—પ્રિય ક્રોધ ન કરો તો કહું.

પહાડસિંહ—સુખેથી કહો, શું છે ?

વિમળમતિ—બાળકોની તાલીમનો વિશેષ આધાર અમારા પર રહેછે.

વસંતતિલકા છંદ.

સાચી રતી શિશુ તણી અમમાં રહેછે,
 પીતા થકી જનુનીને વધુ એ ચહેછે,
 બોલો કરે અસર તેહમાં જે અમારા,
 તેવા નકી નહિ ઠરે વચનો તમારાં,
 નીતી અનીતિ જનુની તણી એ ગ્રહે છે,
 ક્રોશોરમાં મન તણી સ્થિતિ ત્યાં રહે છે,
 તેમાં હશે જનુનિ જે નિતી બોધ દાતા,
 વીરો થશે ધરણિમાં અવધી ગણાતા.

પહાડસિંહ—પણ સાથે અમારો ઉપદેશ અને ધાક પણ જો-
 ધએજ, બાળપણમાં તમારે સ્વાધિન હોય એ તો દેખીતું જ છે.

વિમળમતિ—પણ અમે જો સાદાં ભોજન પાનની સાથે મા-
 નસિક એવું જે નીતિના ઉપદેશનું ભોજન ન જમાડીએ તો જરૂર
 શરીર સારાં પૌષ્ટિક પદાર્થથી પુષ્ટ થાય પણ મન મૂઠ રહે અને દુષ્ટ
 વિકારોથી વિકૃતિ પામે તથા સદ્ગુણનો પ્રકાશ ન થાય એ ચોક્કસ
 સમજાવજો.

પહાડસિંહ—એ બધી તમારી ખરી વાત છે અને હું આગિ-
 કાર કરું છું.

નેપથ્યમાં—મારાં માત પિતાતો આહીંજ જણાયછે ને શું.

પહાડસિંહ—વિજયસિંહ આજે ક્યાં રોકાણો હશે !

વિજયસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) પૂજ્ય પિતાજી, પ્રણામ કરું છું.

પહાડસિંહ—સંભારતાજ આજ્યો, (તે બેઠા પછી) કેમ મેઠા બોલો તમે આટલા રોજ બણીને શું શીખામણ લીધી ? સંસારમાં શી રીતે વર્તવું !

વિજયસિંહ—પિતાજી પ્રથમ તો આપની તથા મારાં માતૃ-મીત્રી સેવા હજાર કામ પડતાં સુકી અનન્ય બાવથી કરવી, એ સર્વોત્તમ તાતપર્ય મેં ગ્રહણ કર્યો છે, બીજું એકે આ સંસારમાં સદાચરણથી સાતવું, અનીતિ અન્યાયથી દુર રહેવું, સ્વપ્ને પણ અસત્ય બાપણ કરવા ઇચ્છા ન રાખવી, અસંગેય રીતે દ્રવ્ય સંગ્રહ કરવા દ્રષ્ટિ ન કરવી, પરદારાને માતાવત સમજવી, એક નિશ્ચયી હમેશ ઇશ્વરનું રમણ નિયમિત રીતે કરવું, કોઈ પ્રાણીને દુઃખ ન દેવું, સ્વદેશાભિમાન સત્ય ધર્માભિમાનનો કદી ત્યાગ ન કરવો, હિંસાગી આગ્રહી અને ધૈર્યવાન થવું, કદી સાહસ કામ ન કરવું પોતાના પુરુષાર્થથી કમાઈ ખાવું ને ગમે તેવું સંકટ આવે તો પણ સદાચરણ કે નીતિ વિરૂદ્ધ પગલું ન ભરવું, તથા ધૈર્ય રાખવું.

પહાડસિંહ—(શ્રી સાચુ જાણને) શું મારું અંતઃકરણ આ સાંભળી પ્રસન્ન થાય છે !

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, માઆપોને આથી અધિક સંતોષ બીજો કયો છે ? સદ્યુણી પુત્રતા કમળ વદનથી નીતિ વચનની અખંડ ધારા નીકળતી આપણે જોઈએ એ સંતોષ આગળ બીજું કયું સુખ તુલનામાં આવી શકે છે ?

પહાડસિંહ—અસ બસ, પ્રિયા, એથી હદ આવી રહી !

વિજયસિંહ—પિતાજી, જયપુર જોધપુરના મહારાજ આજે આઆ ત્યારે ચાંપરાજ પણ આજે આવવા જોઈએ.

પહાડસિંહ—હા, એમની મુદત પણ આજ કાલ પુરી થાય છે.

સિપાઈ—(પ્રવેશ કરીને) સરકાર, ચાંપરાજ ઝુંદીથી પધાર્યા.

પહાડસિંહ—ક્યાં છે ?

સિપાઈ—અહીં આપની પાસે આવે છે.

જહાડસિંહ—ચાલો, તારે આપણે સામા જઈએ.

(સંગી જાય છે.)

—૧૦૩—

પ્રવેશ ૩ જી.

સ્થળ.

રસ્તો અને પછીથી જન બીબીનું ઘર.

પાત્ર.

ખીરબલ, જન બીબી,

ખીરબલ—(સ્વગત.) અબ ક્યા કરનાં ! જો હોનાયા સો તો હો ચૂકા, પાદશાહકી શરતકું અબ તીન દીન રહા હે, ઉસ અવલ કુછબી પુરાવા તૈયાર કર રખના ચહીએ, હોડમેં જોમેં શીકસ્ત પાયા તો બેશક બે ઇતમાર હોઉગા, ઓર આમર વ શીર જાનેકા વર્ત આયગા; (ખુશ થાદ કરતાં) અરુહા યાદ આયા ! જનબીબી બિના યહ કામ નહિ બનેગા, વો પુરાની કતીઝક ઓર જાનાનેકી સબ રોહસે નીસબત ધરાતી હે; ઉસકે ઘરેં જાઉ, ઓર કુરુહ પ્રપંચસેં ઉસ પાસસે ઇસ બાતકા પચાં મીલા લગે, સીધી બાતસે વો કુચલ નહિ કરેગી, ઉસ બાસ્તે કુછ જુગત લગાની ચાહીએ, તબ કામ બર આયગા. (આકાશ તરફ જાઈને) અરે યહ બિચારમેં ને બિચારમે ઉસકા ઘર નજીક ચલા આયા, મધ્ય રાત્રીકા સમય ઇસ બખત હોગા, યહ અંધેરી રેતમેં મેરે બિના ફુસરા કોઉ નજર નહિ આતા અબ તાકીદસેં અપના કામ કર લેના, નહિતર ચોકી વાલા કોઉ મિલેગા તો વો પીછાનેગા સો અરુહા નહિ, ઇસકા ઘરબી બંધહે.

(ધરના કમાડની સાંકળ ઢાંચીને) ખોલીયો ! જનબીબી ખોલીયો !

જનબીબી—ઇસ વર્ત કોન હે ! (આખુ' ચાળતી ચાળતી આવછે દાર હાડે છે ત્યારે ખીરબલને એકા એક જાઈને) અરે ખીરબલ સાબ ! આપે ઇસ વર્ત, બડી મહેરબાનીકી ! યહ હુંડીકા ક્યા કામ હે ! ફરમાઇયે.

ખીરબલ—જનબીબી, એક બડી જુલમકી બાત હોતીહે !

જનબીબી—ક્યાહે ! મેરે માલીક !

ખીરબલ—કલ સબેરેમેં તેરેપર જુલમ ગુજરનેકા હે, તે જ-
ધક પર રહેમ હોનેકે લીયે મેં આપાહું; બીબી કાતમાને તેરી બાવ
બાદશાહકું જાહેર કીહેકે જનબીબી જનાનેમેં યાર લા દેતીહે.

જનબીબી—મેરે સરકાર, મેં અબકબ જનાનેકા કામ કર-
તીહું ! મેંતો જઈસેં ઘરં બેઠીહું, ઓર બીબી કાતમા પાકહે દિલકી
કયું ! વો મેં જનતીહું !

ખીરબલ—વો બાત ચાય તેસી હોવે ! મગર તેરેકું કલ સબે-
રમેં ગવેપર બીઠકે સારા ગાંડમે કીરાકર દેશ નિકાલ કરનેકા હુકમ
હુવાહે ! તેરી મે ઇજતસેં બહોત દીલગીરહું !

જનબીબી—મેરે ખીરબલ દાદા, કુચ્છ બચનેકા અબ ઇ-
લાજ હે ! આપકી હુંડીપર રહેમ કીજીયે !

ખીરબલ—એક બાતહે કે (બીબી કાતમાની બાત જનબીબીને મોઢેની
નિકજલી જાઈને.) કબી બીબી કાતમાકો નાપાકી કીસીબી તરહેસેં
બાશાહકું રોશન હો જાયતો તેરા બચાવ મેં કર દઈ.

જનબીબી—મેરે માલીક ! વો મેરા કામહે નાપાકી સો એક
મેઘહે ! દુસરે સબ જનાને પાકહે ! ઓર યહ કાતમા બડી ચપુર
હોતીહે, લકીન એકયાર ઉને રખાહે સો ઓરતકા લીબાશ પહીરકે
કનીઝકા કામ કરતાહે ઉસકું હોજમેં હમામ કરાઓતો સબ જ-
ન પરેગા.

ખીરબલ—બીન અંદેશ યહ બાત કહતીહે ! જનબીબી ! તો
મેં તીલાશ કરું !

જનબીબી—હાં મેરે બાપુ ! બેશક સચી બાતહે ! સારે જ-
નાનેમેં એકમેંયહ નાપાકી ચલતીહે ! વો દેખકે બાદશાહકે ડરકે મારે
મેંને નોકરી જોડદી, ઓર બીબી કાતમાકું હુંડી રાબીયાને યહ
હરામી લગાધહે ! રાબીયાકું પૂછ દેખો !

ખીરબલ—અચ્છા જનબીબી, અબમેં સબ તપાસ કરતાહું

ઘોર તેરા અચ્છી તરેહસે બચાવ કરંગા ફિકર મન રખતાં. અમ
મેં રખસત ચાહતા હું.

જાનખીખી—પધારીયે સરકાર.

ખીરખલ—(ચાલતાં ચાલતાં) અમ સખ ખાત મીલ ગઈ, કલ
સખેરમેં જાકર પાદશાહકું સમ ખાત દીખલા દેની, અખતો ફિકર
હોકર ધરં ચલે જાવે.

(નીકળી જાયછે.)

— સ્ત્રી ૧૬૫૬૬૬ —

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—દિલ્હીને પાંધર એક યોગાન.

પાત્ર—ચાંપરાજ ને પહાડસિંહ.

ચાંપરાજ—કેમ મિત્ર, ગયા છ માસમાં નવીન શું બન્યું છે,
તમારા પત્રથી બધી હકીકત તો સમજવામાં છે, પણ કોઈ વિશેષ
બનાવ બનેલ ખરો !

પહાડસિંહ—મિત્ર, અકબર બાદશાહની દુવાઈમાં નવા બ-
બનાવ બન્યાનો સુમાર નથી, હમણાજ બાદશાહ ઉપર તમારા ટેકો
બાયાત તરફથી એક પત્ર આવ્યો હતો, તેમાં પ્રતાપસિંહે આજ
સુધી અડગ રહી અંતે તાબે થવા આજીજી જણાવી હતી.

ચાંપરાજ—(આવશમાં) હું નથી જાણતો કે એ વાત સાચી
સ્વપ્ને પણ કદી હોય ! સીસોદીયાના શીર આબાદ છે ત્યાં સુધી તો
એ નહીં થાય !

પહાડસિંહ—જેમ તમે કહોછો તેમ તેમના મિત્ર પૃથુરાજ
પણ કહ્યું, ને ખાનખાનાનનો પણ એજ અભિપ્રાય પડ્યો કે હમી-
રનો વંશી હીરો પ્રતાપ જીવતાં તો એ કદી થવાનું નથી. હવે પૃ-
થુરાજ એ બાબતનો ખુલાસો મંગાવ્યો છે. આવે તે ખરો !

ચાંપરાજ—એ કોઈએ પ્રંપચથી કૃત્રિમ કાગળ લખ્યો હશે !
એમાં શક નહીં !

પહાડસિંહ—(મિત્રની દેક જોવા) મિત્ર, તમે બાદશાહના કુળમાં
કુઆ દેવા સંબંધી અને સાથે ખાનખાનાદિક બ્યવહાર ન રાખવા

જે ટેક રાખી છે તે કદી બાદશાહ આગ્રહથી મૂકાવે તો મૂકો કે નહિ?

ચાંપરાજ—મિત્ર, ખરું કહું તો એમ છે કે અમે પાદશાહના પ્રિતી ભાવથી અમે રાજનિતિના ધોરણપર દ્રષ્ટિ રાખી આંહી એમની હજૂરમાં રહ્યા છીએ, પણ કૂળની લાજ કદી વેચીએ નહીં, કે મ્લેચ્છનું અજ ગ્રહણ ન કરીએ. અનાદિકાળથી ચક્રવર્તિ રાજ-એને આધીન બીજા રાજાઓ રહેતા આવ્યા છે પણ તેની સાથેનો સંબંધ હદમાં હોયછે; માટે તેથી કોઈ જાતનું લાંછન નથી. આપણો મૂલક થોડો હોય, સંપત્તિ બળ થોડું હોય, તો દેશકાળ વસ્તુને અનુ-સરી રાજનીતિ પ્રમાણે બલીજીને આધીન થવું પડે, પણ જેપૂર ને નોંધપૂરની માફક વટલીએ નહીં; કે દીકરી પણ અયોગ્ય કૂળમાં ન દઈએ.

પહાડસિંહ—મુગલોને રસ્તો તો એ જ રાજવાળાએ કાઢી દીધો એમ હું જાણું છું.

ચાંપરાજ—તેમાંજ અમારા પ્રતાપે તેમની સાથે ભોજન બ-વહાર પણ બંધ કર્યો છે.

પહાડસિંહ—મિત્ર, આજકાલ વળી એક ભારે સવાલ ઉઠ્યો છે.

ચાંપરાજ—એ શું છે ?

પહાડસિંહ—વાતપૂરી જાહેરમાં નથી આવી, બાદશાહને ને ખીરબલ સાહેબને એ બાબત ધણું યથા ઝપાઝપી ચાલે છે. પતિ-પ્રતા સ્ત્રી વિશેનો સવાલ છે. હવે કચેરીમાં એ વાત આવવાની છે, એમ ખબર મળ્યા છે.

ચાંપરાજ—હવે સમય પણ કચેરીનો થયો છે. માટે ચાલો.
(એમ કહી બંને જાય છે.)

પ્રવેશ પ મો.

સ્થળ—ખીરબલનું ઘર,

પાત્ર.

ખીરબલ ને વિદુષક.

ખીરબલ—(સ્વગત) આહાહા !! મનેબો કેમી જુલકીકે બાદ-

શાહસે હોડકી ! બાદશાહકું તો હોડ માફીક સમઝાદીયા મગર હસ-
મેસે તો ઝોર કોતુક નીકલા.

વિદુષક—(પ્રવેશ કરીને) શું વિચારમાં પડ્યાછો, કાંઈ નવા
જુની છે !

ખીરબલ—નહ ઝોર જુની તો તેરી પાસહે ક્યુંકે વો તેરા
કામ છે.

વિદુષક—પણ જમણો હાથ લમણે દઈ તમણે વિચારે ઉતર્યાછો
તેથી પુછવું પડ્યું, આંટીધુંટી હોય તો કહી દેજો, તમે તો ખીરબલ
એક અકલને માટેજ પંકાઓ પણ આ બે અકલનું કામ હોયતો
મુંને કહેજો, હું જાણુંછું કે આલ્યા બ્રાહ્મણમાંથી ઝાળ ઉડી હશે !

ખીરબલ—ખરેખર એસાજ હુવાહે વો દિન શરત હુધથી,
હસકી તો તુઝે માલુમ છે.

વિદુષક--તે ખરર કેમ ન હોય, ચોકડું સજડતો મેંજ બેસા-
ડ્યું હવું ના ? નહીંતરતો વાત ગઈતી, કાચોમાંથી પાકી આ બં-
દાએ કરી ! પણ પછી તમે શું કર્યું !

ખીરબલ—જો કીયાસો કીયા દેખ એક જનાનખાનેકી જઈક
ગોલીકું કુસલાકે સખ જાન લીયા ઝોર બાદશાહકી એક હુરમકી
નેકી બરબાદ હુધહે એસા અખતરા બાદશાહકી નજરેકર દીખલા-
યા; ઝોર હસકું સખ જનાનેમેં અંદેશા ઉત્પન્ન હુવાહે મગર હસ-
મેસે એક નવા તમાશા પ્રગટ હુવાહે સો બડા જોખમકારી છે.

વિદુષક—હ શું વળી ! મારું તમારું નામતો લેવાણું નથી ના,
વોય મારા બાપ હોય તો કહી દેજો, આગળથી સંઘતદ્વીપ પહોંચ્યા
જઈએ.

ખીરબલ—એસા તો કબી હોવે ! આપની દોનુંકી નીતિમે
કબી અંદેશા ઉત્પન્ન હોવેજ નહીં.

વિદુષક—હા હા, રાજા ને પાદશાહના ઘર, બાઈ, કાનના
કાચા હોય, વહેમનો તપાસ કરે નહીં ને કુળ નીકંદન કરી નાંખે !
માટે આપણે તો ભાગીએ વળી સાચા ડરશું તો દરશન દેશું,
નહીંતર દુરથી સંદેશા મોકલશું, પણ હવે છોડવી સારી, બોલો ખી-
રબલ સાહેબ મુવા પછી કાંઈ બારી ?

ખીરખલ—યહતો તે કહતાહે મગર જહાંપનાહતો એસા કહતે હેકે કીસકી ઓરતને કીવાલી મતલબ પતિવૃતાહે સો જહીર કચેરીમે મુકરર કરનાં, આર અપને દિલમેતો સિદ્ધાંતહેકે જે આગ શીતલ હોવે ચંદ્રમા દહન કરે વૈસા હોવે ઓર સમુદ્ર સ્વાદિષ્ટ ઓર મધુર હોવેતો સ્ત્રીકું સતીપણા પ્રાપ્ત હોવે.

વિદુષક—ગુસ્સે થાશેમાં હો, કોઈ દુનિયામાં નહીં તારે ત-મારા ધરમાંય—

ખીરખલ—ગડબડસે ક્યા ખાત કરતાહે, સ્પષ્ટ બોલ, અપને ધરકીબી ખાતરે જમા બરાબર નહીં !

વિદુષક—તારે ઈ બીકુંતો બંદોઝડપશે. અમારો બે માણસને સ્નેહ એવોછે કે એવું જોડું થયું નથી કે થવાનું નથી !

ખીરખલ—બેવકુફ, મારા જાયગા, તેરી ઓરતસે આખર તલક ટેક રહેગી.

વિદુષક—ટેક ન રહે તો એકમેક થઈ જાય ! પછી જાત જાત ન જીવે ! પણ ખીરખલજી હવે તો સાત પેઢીની આબર જવા મેઠી હો !!

ખીરખલ—તેરી ક્યા ખાત, મગર ઈધર તો પોલેમેં ધુલ ! અપને પ્રયત્નસે દિલ મીલાકે સાદીકી હોવે તો કીસીકા મગફુર નહીં, લોકીન અબીતો ધરમે ગાલી બીના ખાત નહીં હોતી.

વિદુષક—તો હવે હું પણ સાચેસાચું કહુંછું કે મારે માથે તો જોડાની પીટ પડેછે કહોતો ટાલ દેખાડું, બાકી તો સબામાં આબર જાળવીએ છીએ, નહીં તો ઘેરતો ત્રણ ટકાના છીએ !

ખીરખલ—સબ જગે એસાઈ હે જબસે સ્વયંવરકા ચાલ ના જુદ હુવા ઓર બાલલસકા રીવાજ નીકલા, તબસે આધા જીવતરે તો ખરાબ હો ચુકા.

વિદુષક—અરધું કેમ આપું કહોને પછી છેવટ શું ધારું ?

ખીરખલ—કચેરીમે હોવે સો દેખતે હે. કોન માર્કકા પુત બીડા ઝડપેગા ઓર બિના કારન લાખ ટેકેકી હુંટાયગા.

વિદુષક—બાઈ લોહી ઉકળશે ઈછાનું નહીં રહે, પણ આપણે તો આજ કચેરીમાં નહીં આવીએ.

ખીરબલ—નહીં નહીં, બેશક આનાં.

વિદુષક—હીક તારે તમે કહોછો તો આવીશ.

ખીરબલ—અચ્છા તબ અબ કચેરીકા સમય હોતાહે ખારતે
જાનેકી તૈયારી કરના ચહીએ.

વિદુષક—હીક, હું પણ મારી ઝોરતની સલાહ લઈને આવું
હું, કેમકે પુછ્યા વગર ખીડું ઝડપું તો માર્યો જઈ.

ખીરબલ—ખીચારકે કરનાં

વિદુષક—એમાં કહેવું પડે તેમછે નહીં, બધું બીખીને શીખ્યોહું.

ખીરબલ—ચલો અબ સતાખીસે જાવે.

(ખાંને નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—કચેરી.

પાત્ર,

અકબર, ખીરબલ, વિદુષક, ચાંપરાજ, શેરખેક લાલખાં, કમાલ-
ખાં, ખાતખાતાન, ટોડરમલ, પૃથુરાજ.

માનસિંહ, ગંગકવિ, ચોપદાર.

ચોપદાર—રોશનાઈ શામ, હોગઈ તમામ અગર મુંબતી જ-
લતી મુદામ, મંત્રી મુતસદી આસે દીવાન, હુકુમ મુલકમે તુમારા
તમામ રોજનીશાન દોલત મુદામ ખાશત બર હોકે મહમદ આણેકું
સલામ, ધલાહી ખેર, ઉમર દોલતજદા, ખોલખાલા, ચડતી દોલત
જહાં પનાહ અકબરશાહ મહેરખાન નીગાહ રખીએ.

(બાદશાહ સિંહાસન ઉપર બેસેછે, ત્યારે ખીરબલ વિગેરે સલામ કરેછે, ત્યારે તેમનાં
નામ લઈ ચોપદાર અવક્રમે જીડી પોકારેછે, પછી સૌના પછી.)

અદખસે તકાવતસે અપને અપને મામુંલ દરતુરસે બૈઠીયે.
ચાંદની રાતકા ચંદ નિકલા હે, સારા અંધેરે ઝુલકતમે ખડા હે,
મસાલચી પ્યારા હુવે સાહેબુકે ડેરે ખારે કોશમે ફેરે રેશમકી તનાત
મખમલકે ડેરે, મુનેકી કુલ્લી, રૂપેકા પોત, જ્યોતકી પ્રકાશ, લછમીકા
ખાસ, મસાલચી ચોપદાર ખડે હજૂરમે નીગાહ રખીએ મહેરખાન

અકબર—ખીરબલ, દાઉદકી સામને જો લરકર ભેળથા ઉ-
સકા આખીર ક્યા હવાલ હે ?

ખીરબલ—જહાં પનાહ, ઉને દાઉદકું મારકરે બંગાલા સર
કીયા હે, ઝોર ગુજરાતમે મુજફરશાહને બંડ મચાયાથા. ઊસકુંબી
વહાંસે નીકાલકે કાઠીઆવાડમે હકાલદીયા હે.

અકબર—ખીરબલ, ઇસ બરસમે આમદાની કમતી બહોત
આઈ?

ખીરબલ—ખુદાવીંદ, સતીકા ધારા બંધ કરનેકે લીયે દો હ-
જાર આદમીકું ફાજલ પગાર દેના પડતા હે, ઝોર હિંદુકી દેવકી
જગેપર આપને કર લેનેમે આતાથા વો મોકુફ કીયા ઝોર જજુઆ
બેરા માફ કીયા, ઇસ બાબતુંકે લીયે કમતી આઈ. મગર નામદાર
કી ઇસ સખાવતીસે મુગલરાજ આફતાબકા પ્રકાશ સારા ભરતખંડ
મેં હો ગયા હે.

અકબર—ખીરબલ, અબ ઇસસાલમે આમદાનીકી સીલક
ખર્ચકી ક્યા તપસીલ હે?

ખીરબલ—જહાં પનાહકું રોશન હે કે ઉસમેસે રાજખર્ચ ઝોર
બવિધ્ય બિગ્રહ ખર્ચ બાદ કરકે સબ સીલક રૈયત હીતકે મકાન
બાંધનેમે, ઝોર અન્ય બાબાકે પુરતકુંકા અપની બાબામે તરજુમા
કરાનેમે, ધર્મોપદેશકોકું જુલાવનેમે, સંસ્કૃત પુસ્તકે શોધનેમે ઝોર
સબ એસા બ્યવસ્થામે ખર્ચ કરનેકી તપસીલ હુકમ માફીક તૈયાર
કરી હે ઝોર સબ ખાતેમે આઈન અકબરી માફક વહીવટ દા-
ખલ હો ગયા હે.

અકબર—અપને સબ અમીરંકી લડકીકું શીખાને બાસ્તે બં-
દોબસ્ત કરનેકા તુઝે કહાયા, સો કિયા હેકે નહિં ?

ખીરબલ—ખુદાવીંદ, એક દિન આપ હજૂર જુલવાકે તીલાશ
કીજુએ, વો બડે બડે કીતાબ કુરાન મઝેસે બાંચતે હે.

અકબર—અમ્મણ, તબ એક દિન જુલવાયગે.

ચોખદાર—(મંત્રકવિ આવછે અને બાદશાહને સલામ કરેછે, ત્યારે) ગંગક-
વિકી સલામપે નાગાહ રખીયે, મહેરબાન, નાગાહ રખીયે.

અમકર—આપયે, કવિરાજ બેઠીયે.

ગંગકવિ—(સલામ લીધા પછી ઉભાં ઉભાં)

કવિત,

હીરા માનીક મહોતી, જવાહીર યોખરાજ,
તખતપેં બેઠે દમાં ઇંદ્રહુકો આત્યો હે;
આહું ખોર જહાં પનાહ, નેક ત્યાર્યા ચલત રાહ,
બડે બીદવાન ચર્ચા કરેકે બખાત્યો હે;
કુરાનકો પાર લીનો, બેદનકો સાર ચીત્હો,
બૈબલ સીદાંત કીનો, પાર યું પીછાત્યો હે;
અકબર શાહ, બાદશાહું કે બાદશાબડે,
મુઘલ શીર તાજ ગંગ જીમ્મે એક જાત્યો હે.
અરકમેં કરૂંક બેજ્યો, કાબુલકું કખજ કીનો,
ઉઝબેગકું ઉડાયો, થીરતામેં થક્યો હે,
બંગાલ બેઠી દુહાઈ, કશ્મીર કીની સવાઈ,
ચુજૂત લીની લડાઈ, તવારીખે લખ્યો હે;
અમ્મદ કો નગ્ર લીનો, ચાંદબીબી માગ દીનો,
ખાનદેશ ખંડનીમેં, મુઘલ નામ નખ્યો હે;
કહે ગંગ અકબર શાહનકે શાહ શુરા,
આપ શાને કોને દેશ બાકી અબ રખ્યો હે.
મારેવાડ માન મૂક્યો, બશ હુવો બીકાનેર,
અંબર સલમ્મર સબ દ્વાર આપ અડે હે;
જૂંદી કોટા નોકરીમેં, બખત પાય ચડે હે;
બડે બડે રાજબંશી, લડખેકી બાત છોડી,
હાથું જોડી શર્ન આપે સદા પાસ ખડે હે;
કહે ગંગ દીલીશાહ, બાદશાહું કે બાદશા,
મુઘલકું આઝૂં તાબ તોરે પાપ સબ પડે હે.

(અટલ કહી બસેઠ.)

અકબર—(બહુ પ્રસન્ન થઇને) કવિરાજ, આપકું કયા અપયે,
આપકી જો તારીફ કરે સો થોરી હે.

ગંગકવિ—નામદાર પાદશાહ સલામત રહો, હમારે દૂસરા ક્યા અધયે, હમારે તો જેસે:—

કવિત.

હાથી ચાહે સાલ ખનું, સાપ ચાહે માથે મની,
પાનીકો પ્રવાહ ચાહે, જેસે બલી પાનકી;
સંગેગની રેત ચાહે, જોગી જેસે જોગ ચાહે,
આટ્ટર નામકા ચાહે, જેસે પ્રીત પ્રાનકી;
ચંદહી ચકોર ચાહે, ચાતક જ્યું સ્વાંતી ચાહે,
ચકવા ચકવી ચાહે, જેસે ભેટ ભાનકી;
હંસ ચાહે માનસર, મોર ચાહે મેઘ ઝર,
ગંગ ચાહે નજર તેસે, સુલેમ સુલતાનકી.

અકબર—કવિરાજ, હમારી નજરસે બડા ફાયદા ટુમકું ક્યા છે, હમ કુછ બડે ચકબતિ રાજ નહિ છે.

ગંગકવિ—જહાંપનાહ, નામદારકી ફવાઇમે કોનદેશ તામે કરના બાકી અબ રહાહે.

કવિત.

જેતીકે બીલાયતકો એક ઉમરાવ યાકો,
તેતીતકો મંકુ નીજ ગાઈ કુર ખેત છે;
કહે કવિ ગંગ ધર આગનકો જેસો લેખો,
એસેહી સમુદ્ર સાગુ બયે સરા સેતહે;
એતી ભૂની કબખઈ, કોન પાદશા લહી,
જેતી યહ અકબર લીની અરે લેતહે;
ઝરે જાને આપું વીધી, આશ માન તોરી તોરી,
જોરી જોરી જમી શ્રી જહાંલદીકું દેતહે.
સીંહ વાઘ દેવદાને, દૈવત ફુહાઈ માને,
યાપે થીર થાને, રતનાગરદે રેતહે;
ગંગ કહે જહાંલજ્યું, દીનકરે દીને કરે,
તહીં યુંકે જોરી કર જોરી કર દેતહે;
લીખે તે ન બચી કહું, બીલાયત એસો કોઉ,

હથ આયે ગાઢે ગઢ ગીરીજ સમેતહે;
સાતું દ્વીપ બસ ડીયે, અકબર શાહ અબ,
સપનેહું આપનેહી લીયે દેશ લેતહે.

છંદ છંદ્રવિજયની ચાલ.

જો ન ચડી નૃપ માનકે કાગર,
જો ન પ્રલેહકે સાગર ઝાંપી;
જો ન લહી કવિ ગંગ પુર રવ,
શેષ કે શીષ કંપેહુન કાંપી.
જો ન લઈ જીલ કર્ન યુધાજીર,
જો પૃથુકે રથ ચક્ર ન ચાંપી;
બામનકે પદ તે જું બચી મહી,
સો મહીમાન મહી પતી માપી.

અકબર—કયું પૃથુરાજ, તુમને પ્રતાપરાણાકું જો અહવાલ
લીખકે બિજાહે ઉસકા જવાબ કુછ આયા કે નહીં ?

પૃથુરાજ—જહાંપનાહ, વો અબ થોરા રોજમેં આયગા, મગર
મેને આપકું જો આગેસે કહ દીઆ હે ઉસ માફીક હકીકત સમજ-
નાં, પ્રતાપ કબી તામે હોનેવાલા નહીં.

માનસિંહ—(બાદશાહ પ્રતિ) નામદાર, અબ આખીરકી
એક ચડાઈકા કામહે ઉસકે હાડા સબ નરમ હો ગયે હે, લેકીન
શરમકે મારે હથીયાર છોડતા નહી.

ચાંપરાજ—માનસિંહ, તાજુબી હે ! કે તુમ એસી બાત
કરતેહો, કેશરી જીંદગાની તલક તૃણ બક્ષણ નહીં કરતા, વો બેશક
સમજનાં.

અકબર—ખીરબલ, જબ એસી બાત આતીહિકે જીસમે ક્ષ-
ત્રીકી કુછ નામોશી હોવે તબ ચાંપરાજહાડેકા મગજ ફીરજતાહે !

ખાનખાનાન—ખુદાવોંદ, જોસા પ્રતાપરાણા તેસાઈ હાડોતીહે !
(પાસે ગંગકવિ બહાઉ તર) કયું ગંગકવિ ?

ગંગકવિ—નામદાર, વેહાડા કેસેહે !

કવિત.

અરજ અજમેર ગાદી, ચહુઆનકો અનાદી,
પ્રતાપ જ્યું ટેકી શૂરો, રાના જોસો રાવહે;
હુમાયુ દાદેકો દોર, તોડ્યો પ્રાઠ પોરજીને,
લીનો રત ભોર કીલ્લો, મુગલ દરીયાવસે;
ચહુદમી સદી બીજે, બુંદી કોટરાજકીનો,
ઉંકો દીનો દેશ માંહે, દમામર દાવસે;
કહે ગંગ દિલ્હીપતી, હારાવતી હીરોહાડો.
મુગલ બાદશા હુંકો બડો ઉમરાવહે.

ટોડરમલ—(બાદશાહ પ્રતિ) જહાંપનાહ, બરાબર ગંગકવીને
હાડાને વંશકે અહવાલ સુનાયા, અપના રતન ભોર કિલ્લા હાડાને
લીયાયા ! મગર વો ક્ષત્રી બડેદાન શમંદ, આપકી ફુવાઇમેં સદા
હાજર હે.

ખાનખાનાન—બંદેનીવાઝ, બુંદીકોટામેલી રાજનીતી અચ્છી
ચલતી હે.

ટોડરમલ—ખુદાવીંદ-જોસે અપને સખ આપન અકબરીકે
કાનુન બાંધે ગયેહે; ઇસ તરહસે ઉનેબી ઉસકે શાઝ મનુસ્મૃતિ
માફીક સખ ધોરન દાખલ કીયા હે.

અકબર—(બીરબલ પ્રતિ) અચ્છા, અખ વો ખાત જાહીર કરો !

બીરબલ—ખહોત અચ્છા ખુદાવીંદ, (અમ કહી સલાસદો પ્રતિ)
એ સલાસદો, શખો રોજ જહાંપનાહ મુઝે એક ખાત પૂછતે હે,
જીસકા મકસદ કીયાહે સો માલુમ નહીં મગર આજ યહ સખ
કચેરીકે લોગોફું નામદારકા નેક ફરમાનસે એક ખાત પૂછનેમેં આતી
હે, ઉસકા અપની પકી ખાતરજમાં માફીક જીવાખ કરનાં, એસા
હુજુરકા હુકમ હે.

અકબર—બીરબલ, તપસીલવાર જાહીર કરો !

બીરબલ—એ, મુનો સખ કચેરીમે બેઠનેવાલે રજપૂત, વસી
ક અમીર વ ઉમરાવ, જહાંપનાહકા હુકમ હેકે જીસકે ઘરમે અપની
ઝોરત અપના ખાવીંદસે નેકબખ મતલબ જીસકું સંસ્કૃતમે પતિ-

પ્રતા બોલતેહે એસા હોવે, ઓર અપને દિલમે ઉસકી ખાતર જમા હોવે, ઉને ખડા હોકર વેસા જાહીર કરનાં ક્યુંકે વો જનનેકી પાદશાહ સલામતકી મરજીહે; દિલમે એસા ડર મત રખનાંકે મુગલ શીરતાજકે સામને હમ જવાબ કેસે કરે, બેલાશક ખડા હોકર બોલનાં.

અકબરશાહ—બીરબલ, તુમ તમારે બરકી ખાત પ્રથમ બોલો.

વિદુષક—ગરીબપરવર, બીરબલ સાહેબનું તો ઠીકછે, પણ ખાદલું તાવેતો પીતળ નીકળે! હું તો એમ સમજું છું.

બીરબલ—નામદાર, મે હજુર કે હુકમકા જવાબ કુછ થોડા વકત પીછે કરંગા.

વિદુષક—ખુદાવીંદ જવાબમાં પાણી ઊંડાછે, તાગ આવે એવું નથી!

બીરબલ—(એ વાતને પુષ્ટિ આપછે, ને કેમે કરતાં આ વાત ઉડી જાયતો ઠીક એમ ધારીને) ખુદાવીંદ સમુદ્રકા તાગ મીલતાહે, મગર સ્ત્રી ચરિત્રકા તાગ નહીં મીલતા.

વિદુષક—(વાત મારી ન જાય માટે) જહાંપનાહ ઊંડા ઉતર્યા વિના તે કાંઈ તાગ મળે! બાંધી મુંઠીતો બસે ગાઉ સુધી—

બીરબલ—હાં, નામદાર, યહ બીડુષક તાગ લાયગા.

વિદુષક—હા, અમે લાવશું ત્યારે પ્રત્યને છેદું નહીં રહે.

(સહુ વિચારમાં પડી જાયછે, ત્યારે બીરબલ ચુકિતથી વાત કરેછે.)

બીરબલ—ખુદાવીંદ ઓરતોકી સમ્મતી નેકી એક ખાદશાહુકે ધરમેહે, દુસરી જગે નહીં.

વિદુષક—ખાવીંદ, બીરબલ સાહેબ તો હાજીહા જાયે છે, માત્ર એમ તે કાંઈ હોય! સોના સાંકળાંમાં કુડ હોય ને બંદીધંદી દિલ સાફ હોય, એમે પણ હોય હો!

અકબર—એસા હોવે તો બતાદે.

વિદુષક—(સ્વમત) ધણુંય આપણે ઘેરછે, પણ હોડ કરંતો હારે, ને બંધ થાય કચેરીનું બારું. (પ્રકાશ) ખુદાવીંદ, વિચારે ચઝોધું.

બીરબલ—(તેની વાત ઉડાવા) નામદાર ઓરતકી ખાત છોડદો, મરીબુંમે ઓરત બીલકુલ પાક નાહીં હોતી.

વિકુષક—અરે આતે શીવાત કરેછે, માંડતો માથુ ફરી જાય છે, તો જ્યાં લક્ષ્મિનાં પગલાં થયાં, ત્યાંતો કુલજીગ ડગલે ડગલે, ત્યાં કુર્બુણ, ત્યાં અનીતિ, હજારમાં એક ઠેકાણે નીતિ, વિદ્યાથી વેર, કુટુંબમાં ઝેર, પુરુષના કૌવત એમિર, સ્ત્રીઓના મનમાં લેર, એવી એવી કેટલીક કહું કાણી, આતો રામાયણ મંડાણી; અને રાત વી-ચાણી. પણ કચેરીમાં આ વાત ન પુછાયતો સારું.

અકબર—(કોઈ જવાબ નથી આપતું ત્યારે.) અરથા જબ સમ સ-ભાસદો ચુપ ચાપ બેઠેલે, એર જીવાબ નહીં મીલતા, તબ એસા માંચના નીકલતા હે કે કોઈ કું અપને દિલમે અપની એરત નેક એર પાકહે, એસી ખાતર જમા નહીં; મુસલમાન એર હિંદુ સીક એર પઠાન એર રાજપુત ખડે મગર સમમે એક સરખી રાહ ચલતી હે.

વિકુષક—ક્યું ખીરબલ સાહેબ, તુમારે યહ સબ બાલ ધોલે હો ગયે !

ખીરબલ—હાં, સાધ્ ગધ્ એર સફેતી આધ્.

વિકુષક—આ વખત તો સફેતી ગધ્ અને સાહી આવી એ-મ બોલોને ?

ચાંપરાજ—(જુસાલર ઉઠીને) જહાંપનાહ મેરી એક અરજ હે ! !

વિકુષક—હાં હાં લોહી ઉકળ્યું ખરું, આ ઠાકોર આપણી લાજ રાખશે.

અકબર—ચુપ રહે, એક બાજુ ઠેરકે સુન.

ચાંપરાજ— રાગ.

(જુઆ જુઆ વિષેરે ભીડી હામ- એ ચાલ.)

શુંણો દિલ્લી તખ્ત ધરનાર, ક્ષત્રી કલંક કેમ લેશેર. ટેક.

મારે ઘેર છે પતિવૃતા નાર, ક્ષત્રી.

દીસે શર રહીત સમાજન; ક્ષત્રી.

નથી જોતો હું માધ્કેરી તન, ક્ષત્રી.

હજી કરણ અને બીમસેન; ક્ષત્રી.

હજી અર્જુન કૃષ્ણને વેન, ક્ષત્રી.
 હજી પૃથુરાજ ચહુઆણ; ક્ષત્રી.
 તેની સજવન જાણો કમાન, ક્ષત્રી.
 હજી અવધ રઘુપતી બાણ; ક્ષત્રી.
 હજી સહચાર્જુન નિરવાણ, ક્ષત્રી.
 મારે ઘેર છે શૂદ્ર સતી નાર; ક્ષત્રી.
 જતાં પ્રાણ લગી હુંશિયાર, ક્ષત્રી.
 હજી ક્ષત્રી લોહી વપુ માંય; ક્ષત્રી.
 નસોનસ ઉછળે છે કાય, ક્ષત્રી.
 હજી ક્ષત્રીમાંથી સતી નાર; નથી પૃથ્વીમાંથી ગધરે
 હોડ કરવા છું તૈયાર. ક્ષત્રી કલંક.

નામદાર હમ ક્ષત્રીઓએ એસા અંધેરા કબી નહીં ચલતા.

ગંગકવિ—(આનંદ તથા શૂરના આવેશમાં આવી જઈને બાદશાહ પ્રતિ.)

શાબાશ હે ! ક્ષત્રીવીર ! શાબાશ હે !

કવિત.

દ્રૌપદીકી દશા સુની, દુશાસન્યે આયો દ્વેષ,
 શપ્થ કીની બીમસેને, તનકું જ્યું તપાયોહે;
 જન્ક બાક સુની જોસે, લછમન્કું આયો ક્રોધ,
 ક્ષત્રી મેં કલંક સુન્યો, અંતર અક્રુ લાયોહે;
 નીતીકો પ્રભંગ પેખી, રહે રામચંદ્ર જોસે,
 બ્રહ્મટી કીની પ્રવંક, લક્ષ્મણ એસો લાયોહે;
 કહત હે કવી ગંગ, સુનો દિલ્હી પતી મરે,
 હાડા હુંકે હાડનમેં, આવેશ એસો આયોહે.

(ચાંપરાજ હાડા પ્રતિ.)

શરીર્નમે, શીશ નમે, નમતહે સારો અંગ,
 મનહુકો અંકુર તો, એસોને એસો ધહે;
 મેવાડ કે પ્રતાપકું, યાદ કરો દિલ્લી પતી,

ક્ષત્રી ખુન તપ્યો નાંહીં, કહો એસો કોઈ હે;
શરમર ભરમ કે, મરમકી ગ્યાની મે,
બેઠે હે બહોત રાજ, ખડા કેસે હોધયે;
શાખાશ હે હાડારાજ, બુંદીકોટા પતી શરા,
સતી તો સાહાચી એક, તેરે ઘરે સોધ હે;

(આ વખતે મુગલ અમીરો, સીક રાજાઓ, તથા બીજા સત્તાસદો ઝાંખા પડી બચે અને સરવના ચહેરાપર શરમના રોમાવ થઈ બચે.)

શેરબેક—ઈસકી ઓરત પાક હોગી તો દેખ લગેગા.

લાલખાં—શેરબેક, અપની મુસલમીનકી ઉને લાજ લી.

કમાલખાં—અપને સખ અમીરો ઇધર બેઠે હે ઓર યહ રજપુત મે અદમસે એસા બોલતા હે વો બડી શરમીદગીકી ખાતહે.

વિદુષક—રાજ ભરથરી પણ હતો તો ક્ષત્રી પણ બુલુંધું.
(આલે તમાચો મારીને) અધપાલ ક્ષત્રી નહોતો, હાડાની વાત સાચાહે.

ચાંપરાજ—તેરી સંગ હમ યહ ખાતમેં તકરાર નહીં કરતે મ-
ગર હમેરી ખાતમેં બિચાર કરકે બોલના.

શેરબેક—ખુદાવીંદ, જહાં પનાહ યહ ક્યા ખાત હે, હમ શે-
રબેક મહોબતખાનકે લડકે, ક્યા હમારી ઓલાદ, કેસે હમારે જનાને
પાક! લેકીત હમને ખુદાવીંદ કે સામને ખડા હોકર જુવાખ નહીં
કીયા, ઓર યહ રજપુત મુગલ બાદશાહુંકે નૌકર ઉને આપકી સા-
મને એસા જવાબ કીયા કે મેરી ઓરત પાક હે. જખ નામદાર;
યહ રજપુત મુગલ બાદશાહકી દુવાઇમેં ખડા હોકે એસી હામ
બીડતા હે તો મેં જાતસેં બુંદીકોટા જાકર ઉસકી ઓરતકી નેકીમેં
ખલલ પહેંચાઉ તખ મેરા નામ શેરબેક સચા હે, ઉસ્કે ઘરકી હ-
મકું સખ માહમ હે, કચેરીમેં જસ્તી બોલનેકા કુછ ઉપયોગ નહીં.

વિદુષક—હું હું જાઓને માયું એક કોરે મુકીને આવો.

બાદશાહ—શેરબેક યહ બુંદીકોટાકા રાજ ખડા નેક ટેકવાલા
હે તેં ઇસકી ઇજતપર હુમલા કરતા હે, મગર તેરા કહના જુઠા
નાકસેગા તો તેરા શિર કટા જાયગા એસી શરત અવલસેં કર-
નેકી જર હે.

કાજી—હાં જહાંપનાહ, એસી થરત કરનેકી બડી જરૂર હે, ક્યું કે ચાંપરાજ હાડા બડા દાનશમંદ ઓર આબરવાજા હે ! કુછ જસેતેસે નહીં હે, ઓર શેરબેક જમ એસી હામ ભીડતા હે, તબ ઉસકીબી કુછ જરજમીન લેકર મજબુતી કરની ચહીએ. મુગલ-બાદશાહકી દુવાઇમેં એસા કામ જીમાન કરારસેં રખનેકી રશમ નહીં હે નામદાર ! (શેરબેક પ્રતિ.) શેરબેક, જાનકી ખુવારી હોગી, બહોત બિચારે કરકે કમરે કસના, મારા જાયગા.

શેરબેક—નામદાર, મેં સાખીત કરદગેં તો યહ ચાંપરાજકા શિર કટાજાવે કે નહીં ?

ચાંપરાજ—ખુદાવીંદ, મેરા શિરતો ક્યા ! મગર મેરા ખુંદીકો-ટાકા રાજબી મુપરદ કરનેકું તૈયારહું, જબ વો મેરી ઓરતમ કુછબી એબ નીકાલે તબ.

પૂથુરાજ—(બાદશાહ પ્રતિ.) નામદાર, યહ શેરબેકકી કમબખ્તી હોયગી.

શેરબેક—કમબખ્તી કીસકી હોગી, ઉસકીતો આગે માલુમ હોગી, ક્યા મગરૂરીસેં બોલતેહો. પાદશાહ સલામતકી ફજલસેં યહ કામ કરનેકું મેં તૈયાર હું, કુછ બડી ખાત નહીં હે. (બાદશાહ પ્રતિ.) હજુરે આપકી તરફસેં કુછ ખરચીકા બંદોબસ્ત હોનાં ચહીએ.

અકબર—અચ્છા દેખતેહે ક્યા હોતાહે ! બીરબલ ઉસકું જો ખરચા ચહીએ સો દેનાં.

બીરબલ—બહોત અચ્છા સરકાર.

શેરબેક—ખુદાવીંદ એક દુસરી મેરી અરજ હે.

અકબર—ક્યા અરજ હે ?

શેરબેક—મેં જહાં તલક ખુંદીકોટા જાકર પીછા આગે વહાં તલક યહ ચાંપરાજ હાડાકું બંદોબસ્તમેં રખના ચહીએ. ક્યું કે ખાનગી જાસુસેસેં વો ઉસકી ઓરતકું ખબર ભજવેવે તે મેરી તકલીફ સબ ખરબાદ જાયે.

અકબર—અચ્છા, એસા ખંદોબસ્ત કરનેમેં આપગા, ઓર તે-
રેકું યહ ખાતકા છેવટ થોરા રોજમેં દેના પડેગા.

શેરબેક—બહોત અચ્છા નામદાર, મેં આજ સાંમકું યહાંસે
નીકલુંગા.

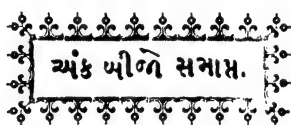
અકબર—(ખીરબલ પ્રતિ.) ખીરબલ જહાં તલક શેરબેક આવે
વહાં તલક ચાંપરાજકું તુમારે વહાં રખના.

ખીરબલ—નામદાર, હુકમ માફીક કરુંગા.

અકબર—ખીરબલ, અભ નીમાજકા વકત હુવાહે ખાસ્તે
કચેરી બરખાસ્ત કરો.

ખીરબલ—પધારીએ સરકાર.

(સૌ બચછ.)

चांपराजहाडो ने सोनराणी नाटक सप्तांकि.

— ६७ —

अंक ३ जो.

स्थल—मुंदीकोटा.

पात्रजन.

शेरभेक.....	अकबरशाहनो	येक	अमीर.
मालखु.....		येक	कुटली.
बांढभीयां...		शेरभेकनो	सीपाछ.
सोनराणी.....		चांपराजणी	राणी.
सुओधा संगितलद्रा }		सोनराणी	आनी दासीयो.
कुर्छिया.....			मालखु.

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—ખુંદીકોટાનું પાદર.

પાત્ર.

શેરખેઠ, માલણ, ચાંદમીયાં,

શેરખેઠ—(ખુંદીકોટામાં આવી ઘણી એક તજવીજ કરી, પણ ફતેહમંદ થાય એવી આશા ન જણાયાથી એક માલણથી સતલસ કરી તેને મોકલી છે અને તેની રાહ જાતો વિચાર કરેછે) મેં હંધરે આયા, તંજી હેરા ખડા કીયા, તકલીફની બહોત ઉઠાઈ, મગર જખ ગાંઝમેં ઉસકા મુંબી કીને નહીં દેખાહે, તખ અપની ક્યા બીસાતહે ઉસકી નેકીમેં ખલલ પહુંચાવે, યહ ભાત કંભી હોનેવાલી નહીં અખ શિરતો મેરા જર જાયગા, મેંબી કેસા નાદાન કે રજપૂત કે ધરમેં ધુસનેકા એસા બે અખતીયાર કામ હાથ લીયાં, બહોત બે સમજકી, મગર હોનેદો, ક્યા હોતાહે દેખતેહે, અભી તક માલનકું ભિજીહે સો ક્યું નહીં આઈ!

માલણ—(પ્રવેશ કરીને રોતી રોતી.) વોય! મારા બાપરે! મારો પગ ભાંગી ગયો! મારું માથું ફોડી નાંખ્યું! મોત આવ્યું રે! હાયહાય!

શેરખેઠ—ક્યા હુવા પરવરદીગાર, રસ્તેમેં ગીર પડી કે ફીટુર કરેકે પીછી આઈ! પાંજ કેસ ટુટ ગયા! મેરા કામ કુછ હુવા કે પાંજેજ ટુટ ગયા; દય હજાર સોના મહોર મેં પાંચ પચ્ચોસ હકકે સખ ગલત!

માલણ—હું શું કરું! અરે! મેં છલબલતો એવું ચલાવ્યું કે છ ચોકી સુધી તો આદમીયોને લાંચભીચ દઈ ફોડીને ચાલી ગઈ; પણ સાતમી ચોકીએ એક અંધો રામદાસ કરીને રહે છે; તેણે એવો સખત માર માર્યો કે એક પરમેશ્વરે જીવતી રાખી છે, નહીં તો અહીં સુધી પહોંચવું કઠણ હવું; છેતો બેચ આંખે સુરદાસ, પણ એવો હુંશિયાર પરિક્ષક, કે કોઈ પણ તેના પાસેથી અભાણ્યું માણસ અંદર જઈ શકે નહીં, અને હુંતો પુરાણી ગોલી, જનાના-માંથી બાતલ કરેલી, તે મારોભો એકદમ ધીમો સુર પણ પારખી કાઢીને એવો ઘોકો ફેરવ્યો કે માથું ફોડી નાંખ્યું ને દીચણ ભાંગી

નાંખ્યા, સો વિસામૈં આંહી સુધી પહોંચીધું, વળી હાડાજી દિલીથી આવે ને શિક્ષા થાય તે જુદી !

શેરખેક—ઉધર તક પહુંચો, તખ તેને ઉસકા ચું ક્યું દેખા નહીં !

માલણ—મુખતો મેં આગલ જોયું છે ઘણીવાર, પણ તેથી તમારો અર્થ સરે નહીંતો ! ને હવે એ રાણીની મુલાખાત થાવી કઠણ છે ! કેમકે કાલ સુધીતો તે રાણી સૂર્યનું પૂજન પોતાની અગા-શીમાં કરતીતી, ને આજથી તો તેણે મહેલની અંદર સૂર્યનો પ્રકાશ લઈ પૂજન કરવા માંડ્યું છે, માટે મીયાં, હવેતો કામ કઠણ છે !

શેરખેક—તખતો ખેશક ! મેરા શિર ગયા ! ક્યું હો ચૂકા !

માલણ—મરદ આદમી આમ કાયર થઈ શું બોલોછો ! તારે બાદશાહથી હોડ કરી આમ આવવું નહોતું !

શેરખેક—કામતો તેરેસે હોનેવાલા નહીં, મગર દામ જો હે સો ખુમલે ! ક્યા કુચ્છ ઇલાજ રહા હોવે તો બોલ !

માલણ—એક ઇલાજ ખરો છે, તે બતાવુંધું, ફીકર ન રાખો !

શેરખેક—દેખા તેરા ઇલાજ, મેંતો જાનતા હું કે શીરતો જાયગા, મગર યહ સખ માલમીલકત તે અવલસે લે જાયગી, ઓર મુઝે જોગી ફીકર કર દેગી, મરંગા તો સચ, મગર લડકેકું તો કુછ દેજો.

માલણ—હું તારે છીનવી નહોં લઈ, હક કરવાની છું, મારે આયું ગયા પછી તારે, એમ સમજજે !

શેરખેક—તખ એસા, તેરા ઓર મેરા દોનુંકા શિર જાયગા, મગર હસેસે ફાયદા ક્યા હે સો બોલ ! અચ્છા અખ ક્યા ચઢતા હે, દેખ્યું તેરા ઇલાજ, ક્યા જીગત ચલાતી હે.

માલણ—તારા લશ્કરમાંથી ખસે આદમી, ને મારે ખેસવાને એક રથ, તું લાબો છું તે આપ, અને દાસીયું તો ગામમાંથી લઈ લઈશ, તેની તમારે ફીકર ન રાખવી, અને ચાંપરાજની જેસલમેર વાળી ફઈ બની અંદર ખેશક દાખલ થઈશ.

શેરખેક—(સાંભળી ખુશ થઈને) વાહ ! કુદરત ! બહોત અચ્છી જીગતી નિકાલી ! અરે કીધર ગયા ચાંદમીયાં !

ચાંદમીયાં—(પ્રવેશ કરીને) સરકાર ફરમાઇયે ક્યા હે !

શેરખેક—અપને રથ જો સગ લાયે હે, સો તૈયાર કરો !

ચાંદમીયાં—ક્યું સરકાર ફતેહા તંબુમેં દાખલ ! (માલણ સાચું જાણને)

સુરત તો બડી અચ્છી હે !

શેરબેક—(ગુસ્સે ધઈને) કમજાત. રજપુતકી રાની હાથ કરની રમત નહીં હે; યહતો ઉસકી હુંડી હે !

માલણ—(જરા ગુસ્સે ધઈને) મીયાં હું તો હુંડીધું, પણ તમે રથ ભેળો શા માટે લાવ્યા છો !

શેરબેક—વો તો દિલકી દિલમેં, અબ નહીં, પીંછે કહુંગા !

માલણ—નહીં નહીં સાચું કહો.

શેરબેક—ક્યા ખાત કહું ! ઉસકું તો રથમેં બીઠાકર મેરી ઓરત બનવા કે દીલહી અપને ઘરેં લે જાનીયી, ઓર ધધર તો મુંબી દેખને નહીં પાયા, યા પરવર દીગાર ! હમ તો બે ધજત હો ગયે ! માલન અબ તો તે બરાબર તંત્ર ચલા તો મેરી ઈજત રહેવ.

માલણ—ફીકર નહીં, આ જાગૃધું, પણ બસે આદમીને રથ ગુપચુપ વાત જાહેર કર્યા વગર ચલવી લાલ ટેકરી પાસે હાજર રાખવાં, ને હું ત્યાં જઈ ભેળી થાગૃધું.

શેરબેક—કુછ ફિકર નહીં, ગુપચુપ રવાના કર દર્જગા, મગર યહ કામ બહોત તાકીદસેં કરેનાં, ક્યું કે મુઝે જો મહેતલ મીલી હે, ઉસમેં અબ થોરા દીન રહા હે.

માલણ—કાંઈ ચિંતાનહીં, આ વખત જરૂર ફતેહ કરીને આવીશ.

શેરબેક—અચ્છા તબજ. (માલણ ભયછે) ચાંદમીયાં ?

ચાંદમીયાં—(પ્રવેશ કરીને) હુકમ સરકારે.

શેરબેક—ચલ સબ બંદોબસ્ત કરે.

ચાંદમીયાં—ચલો સરકારે.

(બંને ભયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—સોનરાણીનો મહેલ.

પાત્ર

સોનરાણી, સુબોધા, સંગિતભદ્રા, કુઈયા.

સુબોધા—અહા ! સુત્રીલાસિની, કમલ નયની સુગંધા રાજ બાળા ! તમારું શરિર દીન પ્રતિદીન કૃશ થતું જાય છે, સુખની

દીવ્ય કાંતિ, મહા મનોહર નીલોત્મલ કમલ જેવીસુંદર વદન પ્રભાએ
ખે માસ થયાં વિશેષ ઉદાસી ધારણ કરી છે એ શું !

સોનરાણી—ખેની તું જાણે છે કે એ સર્વનું કારણ પ્રાણ-
પતિનો વિયોગ છે, જ્યારે જ્યારે પ્રાણનાથ દિલ્હી પધારે છે, ત્યારે
ત્યારે મારી આ દશ થાય છે, તે ક્યાં તુંથી અજાણી છે. તેમ
હવે ઉત્તરોત્તર આવા હરેક વર્ષાર્ધ જવા કડાણ છે; (યાદ આંધાથી ન
ભોજનનો વખત યોગ થવાથી.) કેમ. હજુ સંગિતભદ્રાએ રસોઈ તૈયાર કરી
નથી ! (સુબોધા તેની તજવીજ કરવા જાય છે તેવામાં સંગિતભદ્રા આવે છે.)

સંગિતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ, આજે ભૂલ બાઈ
ગઈલું, તેમાં જરા વિલંબ થઈ ગયો તે ક્ષમા કરશે, આપને માટે
જ્યાર ને છાસની કાંજ બનાવવા જે કડાઈ લીધી, તેમાં ધી હવું
એમ પાછળથી ખબર પડી ! તેથી બીજા પાત્રમાં બીજી વખત બ-
નાવવી પડી તેથી કાંઈ વાર લાગી છે.

સોનરાણી—તેની ચિંતા નહીં, પણ એવી ભૂલ ફરી ન કરવી
કેમકે મારા વૃત્તમાં ભંગ થાય, તો મારું જીવન ધૂળ મળી જાય !
જા હું હમણાં આવું છું. (તે જાય છે.)

સુબોધા—બાઈ સાહેબ, વારંવાર કહેવું યોગ્ય નહીં, પણ આવું
છેક નિરંસ ને નિસ્તેજ અજ તથા ફલાહાર આપ નિત્યશઃકરોછો,
તેથી આપનું શરીર દૂર્બલ થતું જાયછે, અને તે અભવળી એકજ
વખત આપ લીયોછો, તેથી મારી એટલી વિનંતિ છે કે જે વખત
લેવામાં શું હરકત છે ?

સોનરાણી—સખી, શીવ પૂજન તથા પતી નામ સ્મરણ સં-
ધ્યાકાળ સુધી પુરું નથી થાતું તો નિયમ વિરુદ્ધ તે પહેલાં ભોજન
કેમ લઈ શકાય ! જ્યારે રાત્ર આહીં હોય છે, ત્યારે તો દશબજે
રાત્રજી જમ્યા પછી આસ્તા થતાં ગુરત હું જમી લેતી, પણ આ
વખતે પતિ વિયોગ કાળમાં બહુ વિચારથી વરતવાનું છે, હવે
મારા ખાનપાન એ મારો વિષય નથી, પંચેદ્ધિને વિકારજનક આ-
હાર આ વખતે ન આપવો જોઈએ, જો એક શ્લોકનો ભાવારથં તુને
કહું છું તે સાંભળ ! અરણ્યમાં પવન પાણી ને પત્રનો આહાર કરવા
વાળા એવા વિચારિત્ર અને પરાશર રૂપીઆ કામને જીતી શક્યા
નહીં, ત્યારે દૂધ, ધી દહીં સહીત ચોખાનો આહાર કરવાવાળા મનુષ્ય

જો ઇંદ્રિનો નિગ્રહ કરી શકે તો ત્રિંધ્યાચળ પર્વત સમુદ્રને તરી જાય, માટે સારા સારા ભોગના પદાર્થનો સંયોગ રાખવો, ને ખીજી તરફથી મનને અંકુશમાં રાખવા પ્રયત્ન કરવું, એ અસંભવિત છે, મનનો ખોરાક નિતીનો ઉપદેશ છે, ને આહારના પદાર્થ સ્થુળ દેહના પોષણને માટે છે, એ વાત ખરી, પણ મનોવિકારનું પ્રયત્ન પણ આહાર ઉપરજ આધાર રાખે છે.

સુખોધા—(સ્વગત.) આહાહ ! આવો પતિવૃત્તનો નિર્મળ સૂર્ય જ્યાં પ્રકાશે છે, ત્યાં કપો મનોવિકારરૂપી અંધકાર દર્શન દીએ ! (બદ્ધ પ્રતી.) ઉપદેશ મૃતનું પાન કરી નમન કરું છું.

નેપથ્યમાં—ઉતારો કંઈ જગોયે આપ્યો.

સોનરાણી—(ધાધાટ સાંભળીને.) સખી બહાર કોલાહળ શાનો થાય છે !

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને.) બાઈ સાહેબ, આપના સ્વાર્માંના થન્ન કુછબા જેસલમેરથી આવ્યાં છે, બસો આદમી સાથે છે, અને રથમાં બેસીને આવ્યાં છે.

સોનરાણી—(જરા વિચારીને.) કુછબાને મેં તો ક્યાંથી જોયાં હોય, પણ એના ભત્રીજાનું રાજ છે આવે એમાં નવાઈ નહીં, સત્કારે બરાબર કરવો. (દાસી પ્રત્યે) ઠીક બહુ સારું, આપણા સુત સચાવને કહી ઉતારાનો બંદોબસ્ત કરો, જેસલમેરવાળા છે માન્ય માટે કાંઈ અપમાન થાય ને આલ્યાં જાય તો પ્રાણનાથને માઠું લાગે, જા કુછબાનો રથ આંહી હંકારો લાવો ને જમને કહે કે અંદર પધારો, પ્રધાનજીને જાણતો થઈ હશે તોપણ આદમી ઘોડા વીગેરેના બંદોબસ્તને માટે કહેવરાવજે.

સંગીતભદ્રા—બહુ સારું ! (જાય છે.)

સુખોધા—બાઈ જેસલમેરમાં આપણા કુછબા છે ! એ આટલા રોજ અજાણમાં જવું હતું !

સોનરાણી—હા ! એની મુંને પણ ખબર નથી !

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈસાહેબ આ આવ્યાં !

સોનરાણી—(હાથ ધરીને) પધારો કુછબા !

કુછબા—(હજવળી) અખંડ સોહાગ, સોનરાણી કુખળા બહુ થઈ ગયાં છો, મારો ચાંપરાજ પરદેશમાં તે ચિંતા મોટી તો !

સુવા મુગસોનું કાસલ નિકળી જાય તો ઠીક !

સોનરાણી—કુધ્યા, ક્યાંથી આવ્યાં, ને ક્યાં જાઓ છો ?

ધણા વરશે તમારા ભત્રીજાની ખબર લીધી !

કુધ્યા—બેટા, જમલમરથી આવું છું, ને દ્વારીકાં જઈ છું, તો જાણું કે રસ્તામાં મારા ચાંપરાજને મળતી જઈ, ચાંપરાજનો સંદેશો પણ આવતો કે કોઈક દીવસ આણીકોર આવવું, આહીં તો સાંભળ્યું કે મારો ચાંપરાજ તો દિલ્લી ગયો છે, તો જાણું કે સોનરાણી આંહી છે માટે ગામનો ટાળો કરી ચાલ્યા ન જવું, દીકરા, મારો હાડો છેલો દિલ્લી કેટલું રહે છે !

સોનરાણી—એતો છ મહિના દિલ્હીને છ મહિના આહીં રહે છે.

કુધ્યા—(ગળગળી થઈ જઈને) અરરર ભગવાન ! મારો ચાંપરાજ છ મહિના દિલ્હી રહે છે ! ગજબની વાત છે ! કાંઈ પણ પ્રયત્ન કરી એનું દિલ્લી રહેવું હોડાવું તો મારા જીવને નિરાંત વળે ! સોનરાણી, સાચું કહું ! દુખ ન લગાડવું હો ! તમારું મુખ મારા ચાંપરાજને ખરાખર નહીં હોય, નહિ તો પરદેશમાં છ છ માસ સુધી રહે નહીં !

સોનરાણી—(શુસ્ક થઈને) કુધ્યા એવું કહેવું તમને ઘટારત નથી, તમે મારી રીતભાત જાણ્યા વગર તોલ બાંધી દો છો, એ તો તમારી સમજણ કેવી ! કદી હું તો છોકરું છું !

કુધ્યા—અરરર દીકરી ! દુખ લગાડવું કે ? જો, અમે તો હવે વૃદ્ધ થયાં, અમારી અક્કલ અરધી !

સોનરાણી—કુધ્યા કાંઈ વિરૂદ્ધ બોલો તો દુખ પણ લાગે, બાકી કાંઈ સંબંધ મટી ગયો નથી !

કુધ્યા—તે કાંઈ ત્રોડ્યો ત્રોડાય છે !

સોનરાણી—કુધ્યા બેસો, તમારે માટે કાંઈ નાસ્તો પાણી લાવું ! (જાય છે)

કુધ્યા—(રાણીના ગયા પછી) સ્વગત—મહેલની નીશાની તમામ લખી લઈ. (લખે છે.)

સોનરાણી—(પ્રવેશ કરીને) કુધ્યા હો, આ કાંઈ નાસ્તો પાણી કરો.

કુધ્યા—સોનરાણી તારા વિના હું કાંઈ નાસ્તો પાણી કરીશ, વૃંધ તૈયાર થાતો બસે, કાંઈ નાસ્તો કરશું.

સોનરાણી—હું તો કુધ્યા માત્ર એકજ વખત જવાર ને હાથ ગ્રહણ કરું છું, બીજું કાંઈ નહિ.

કુધ્યા—અરર પ્રભુ ! આમ જન્મારો કેમ જાય ! આપણે સ્ત્રી જાત ! તારી ઉમર વીશ વરસની ! આ અવસ્થામાં આટલું સંકટ શરીરને !! ઘેન્ની છોડી દે આ દોગ હુંગ ! ખાવું પીવુંને મોજ કરવી, ગયો અવસર ફરીને નહીં આવે, છ માસ તે શું મોટી વાત છે, હમણાં મારો ચાંપરાજ આવી પહોંચશે ! આમ એકત્રાં મહેલમાં હહાડો તે શી રીતે જાય ! સુતકાર જેવી પડી રહેછે તે શું ! ગાંડી દેહ પાડવી છે કે શું ! હું આહીં આવીને તારી આવી ટેવ ન મટાડું તો મારો ચાંપરાજ પણ ચુંને હપકો આપે અને કહે કે કુધ્યા-એ એટલી સમજણે ન આપી, ખાવું પીવું લહેર ન એશ કરવો, હોય ! સમય છે ! નોકરીએ પણ જવું પડે.

સોનરાણી—(રુસ્ત્ર થઈને) કુધ્યા, તમને કુખ્યતો લાગશે પણ કહું છું કે જે સ્ત્રી ક્ષત્રીના ઊચાકુળમાં ઉત્પન્ન થઈ છે, ને જે શુદ્ધ રજપૂતાણી છે, તેના મુખમાંથી આવાં વચન કદી નિકલતાં નથી ! જેનો સ્વામિ પરદેશમાં ગયો છે, તેને સારા ખાનપાનાદિકની શી જરૂર છે ? તેણે સારા અલંકાર વસ્ત્રાદિક પરિધાન કરી કોને રંજન કરવો છે ! તેનું મનતો જેની રીતે ચકોરનું ચંદ્રમાં, ચાતકનું વર્ષામાં, સાની સંતનું ખહારસમાં, ને સુમનું દ્રવ્યમાં લાગી રહે છે, તેમ પતિવ્રતા સ્ત્રીનું અંતઃકરણ પોતાના સ્વામિના પવિત્ર સ્મરણમાં, ને મૂરતી ધ્યાનમાં નિશ્ચીન ચુંથાયલું રહે છે, તેને અલંકાર અગ્નીવત્ સુવસ્ત્રોનું પરિધાન શૂન્યવત્, પંચ વિષયના પદાર્થો વિષયવત્ અને સારાં મંદીર અરણ્યવત્ લાગે છે, માટે કુધ્યા, આપે મને એવો ઉપદેશ કરવો જોઈએ કે જેથી હું મારા વ્રતને પતી સ્મરણમાંથી ચલીત ન થાઈ.

કુધ્યા—ધન્ય છે સોનરાણી ધન્ય છે ! એમજ રાખવું જોઈએ; શરીર પડી જાય તો પણ શું થયું ! કુળની રીત મર્યાદને કદી છોડવી નહીં, હું તો તારા માત્ર શરીર જોઈને બળી જઈ છું, બીજું કાંઈ નથી, તારા દેહની તારે પરવા ન હોય તો મારે શાસાર કહેવું જોઈએ !

સોનરાણી—(તેજ ઠારવા સાર) કુધ્યા, આપનું માયું ચુંથું ?

કુધ્યા—તારી મરણમાં આવે તેમ કર, આપણે કાંઈ કહેતાં

નથી, આપું પાછું બોલી જવાય તો તને વળી—

સોનરાણી—લીયો તારે યુંથુ. (ચુલ્લે ત્યારે તેને શરીરે પરસેવા જાઈને)

કુઈયા—સોનરાણી, આજતો બકારો બહુ થાયછે, ને, તારા શરિર પર પણ પરસેવાના ઝેમ વળી ગયા છે ! ઉનાળાના દહાડામાં તણ વખત નહાવું નીકર રોગ થાય !

સોનરાણી—કુઈયા, વૃદ્ધ થયાં, તોપણ મોજ શોખની વાત વહાલી બહુ ! ને વાક આપુરીમાં પણ હુંશિયાર !

કુઈયા—રાણી, તારો સ્વાભાવ તરેહવાર જણાય છે, મેં કાંઈ તારી માફક કુખ નથી વેઠ્યાં ! જે મને મોજ શોખ યાદ ન હોય !

સોનરાણી—(વળી કુઈયાને કુખ લાગેલું જાઈને) કુઈયા, ચાલો આપણા નજરબાગમાં હોજ છે, તેમાં નહાઈએ, પોઈએ પછીએ કાંઈ !

કુઈયા—(સમય જાઈને) સોનરાણી હુંતો ચાલીશ, રસ્તે સ્નાન ધ્યાન કરીશ.

સોનરાણી—મારા સમ છે ને હવે આપું બોલોતો ! હુંતો છોકરું, મારા બોલ્યા સાચું ન જોવું ?

કુઈયા—નહીં નહીં, ચાલવું એતો મારો નિશ્ચય છે, સ્નાન કરીને પછી ચાલીશ, પણ તું મને અહીંથી મારા છોકરાને માટે સંભારણું શું દઈશ તે કહે ! જોગ તો ખરી તારું હેત ! સાચું હશે તો જણાઈ રહેશે !

સોનરાણી—જે આપ કહો તે આપું, પછી શું કુઈયા !

કુઈયા—(કઠાર તથા રમાલ તરફ દ્રષ્ટિ કરાને) છોકરાને રમ્યા જેવાંતો આ બે છે, વાસ્તે સોનરાણી આ કઠાર ને રમાલ મારા છોકરાને માટે આપ.

સોનરાણી—કુઈયા, એ કાંઈ કીમતી વસ્તુ નથી જે આપતાં અચકાંઝી, પણ એ તમારા ભત્રીજાની આપેલી વસ્તુઓ છે, તે મારે પુજામાં ક્રમ આવેછે માટે કાંઈ બીજું માગો.

કુઈયા—તે મારે ઘેર કાંઈ વસ્તુઓની ખોટ નથી, આતો જીભથી એ નિકળ્યું માટે આપવું હોય તો બલે; નહિતો કાંઈ નહીં. (જરા યુક્તિ બતાવવાને) સોનરાણી, મારો રથ સરંજામ તૈયાર કરાવ.

સોનરાણી—(જરા વિચારીને) સ્વગત—મારે પ્રાણથી પણ અધિક ને બીજી તરફથી જોતાં વસ્તુઓ નજીવીછે, તેટલા સાચું કુખ !

મનવવું એ ઠીક નથી ! કાંઈ ફીકર નહીં, પ્રાણનાથની આ છબી છે તેથી બીજું શું વિશેષ છે ! તેના સેવા પુજા બસ છે ! (પ્રકાસ) કુધ્યા બલે લેતો પણ નહાવા ચાલો.

કુધ્યા—ના. એમાંય રાણી લોભ લાગતો હોય તો મારે ન જોઈએ, મારે પણ તારો પ્રતાપ છે, પણ મનતો પાછની વસ્તુમાં પણ લાગે, લે ચાલ નહાવા ઉતાવલી થા.

સોનરાણી—ચાલો તારે હું અંદરથી અંધોળ સુગંધી લાવું.

કુધ્યા—બાઈ આવ ! (જયંતે) હવે નહાય તારે અંગનું કાંઈ ચિહ્ન જાણી લેવું, એટલે તમામ મહેનત પાર પડેાગે !

સોનરાણી—(પ્રવેશ કરીને) આ લો કુધ્યા !

કુધ્યા—ચાલ.

સોનરાણી—સુખોધા નજરબાગ—

સુખોધા—બાઈ સાહેબ આમની તરફ આવો—

(એમ કહી સઉ નીકળી જાય છે.)

—છેલ્લું—

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ—જુંદીકોટાનું પાદર.

પાત્ર.

શરણેક, માલણ, ચાંદમીયાં

શરણેક—(સ્વગત.) માલનકું બિજીલે, સો અભીતક આઈ નહીં, આદમીબી લેકર ગઈલે ! યા ખુદા ! મુઝે ફકીર કર દેગી ! પંદરા-સો સોના મહોરતો ઉસકી સંદુકમેં દાખલ હો ગઈ.

માલણ—(પ્રવેશ કરીને.) મીયાં સાહેબ, સલામ છે !

શરણેક—(એકદમ આશ્ચર્ય પામીને) ક્યું આઈ ! ફતેહ કે ફકીરી ! મુલાખાતકા નકી કીયા ?

માલણ—શરમીયાંજી કામ મોટું, ને ખરચ છોટું, એની મુલાખાતતો તમારો પીર આવે તો પણ ધાવાવાળી નથી, મુલાખાત તો શું ! પણ મોંએ દેખવાના વાંધા સમજાને.

શરણેક—(નારાજ થઈને.) તબ હો ચુકા, શીષ ધડસે જુદા ખારાસોબી ધૂલમેં મુમાઈ, (જરા ગુસ્સે થઈને.) તબ તેને ક્યા કરામતકી ! એસાતો મુઝેબી આતાયા.

માલણ—(જરા ધીરજથી.) આમ ગુસ્સે કેમ થાઓછો, તમારું નીમક ખાઈ હરામ કર્યું નથી, તમારો જન બચે, ને ચાંપરાજહાડાનું માથું જાય એવો ધલાજ કરીને આપીધું.

શેરખેક—જો હોવેસો માલની, તાકીદસે કહદે, મેરેકુંતો ખુદાને બૂલાયા, નાહિંતો મે એસા કામ કબો હાય નહીં લેતા, મુઝે માલુમ નહીં કે ક્ષત્રીમે એસા નેકી ટેકી ઓર જનાનેકી સત્તી હોગી.

માલણ—સત્તાઈ તમને માલુમ નથી, કદી ચાંપરાજહાડો આહીં હોય ને તમે આવી તજવીજ ચલાવતા હોને તે તેના જાણવામાં આવે, તો મારા, તમારા, ને સૌ આદમીના ખાર વાગી જાય ! ટુકડે ટુકડા કરી નાંખે, રજપૂતના તેજને શૂરાતન જોયાં નથી મીયાં! મારા જનની ખુવારી હજીઆગળ થાવીછે, ભગવત કરેતે ખરું.

શેરખેક—યહ ખાત સખ એક બાજુ રખ, લેકીન મેરા જન કેસે બચેગા, સો બોલદે.

માલણ—મેં એવું ક્યુંછે કે એક કાગળમાં બધુંય એટલે તેનો મહેલ, તેનું શયનગૃહ, મહેલની દિવાલો, તેપર ચિત્રામણ, તે ગૃહમાં રાખેલી વસ્તુઓ, તેની નિશાની, સોનરાણીના શરિરનો વર્ણ ધરના દાગીનાના નામ ઇત્યાદિક બધું જોઇ તપાસીને લખી લીધું છે, ખરાબર યાદ કરીને કહેવું, બોલો હવે તમારો જીવ બચ-શે કે નહીં !

શેરખેક—ઇસસે તો મેરા જન બચે યા ન બચે, લેકીન વો કહેગા કે તેં તજવીજ કરવા કે યહ સખ હકીકત લાયાહે તખ ક્યા કરનાં.

માલણ—તમે મારા ખાવીંદછો, તમારો જન ન બચાવું તો મારી જાતમાં ફેર ! એટલી વાત જ્યારે તે રદ કરે ત્યારે આ રમાલ ને કઠાર રજા કરવો, (આવ છ) જેની સેવા પુજા માટે ચાંપરાજે તેને રાણીને આપેલાં તે બીજા કોઇને આપે ! કેમ ! હવે કાંઈ બાકીછે !

શેરખેક—શાબાશ ! ખુદા ખેરીયત કરે ! બીસ મીલા ! અખ હો ચૂકા, બોલ ક્યા તુઝે દેગ !

માલણ—જે મીયાં સાહેબની મરજી !

શેરખેક—કુધકું કમતી હોવે ! દોસો સોના મહોર !

માલણુ—બાઈ, હવે હજારંમાંથી સોએ વાત આવી ! હજારે વાત બાકી રહી.

શેરબેક—ક્યા હે મેરી કસમ, તબ દો હજાર ! અબ તેરા દિલ ખુશ !

માલણુ—જ્યારે કઠારે રૂમાલની વાત પણ મારી જાય ત્યારે કહેવું કે તારી ઓરતની ડાબી જંગમરે એક પૈસાબર જગામાં કાલો ડાઘ છે, કેમ હવે કાંઈ એાધું ! મારા ખાવીંદ !

શેરબેક—બસ બસ થહ સચ્ચા હોવે તો તેને તો મુઝે ફુનિયા-કા તખ્ત દીયા ! અબ મેરા રસ્તેકા ખર્ચ બાદ કર સબ વુજે દેતાહું ; ખ્યારી દોસ્ત બાદ રખના, દિલ્હી આનાં, ઓર અપને ઘરં ઉતરનાં.

માલણુ—સારં હવે હું પણ ઘેર જાઉં, તમારે ખાતર મેં ઘણી ઊંઘ ખોટી કરી છે.

શેરબેક—તેસેં મેને બી તેરે ખાતર બહોત સોના મહોરાં ચુમાઈ હે !

માલણુ—નહીં નહીં એતો હું મસ્કરી કરું ! હવે રજા લઉં.

શેરબેક—બહોત અચ્છા હમબી કલ બડી ફજરમેં કુચ કરેગે.

માલણુ—મેહેરબાની રખનાં.

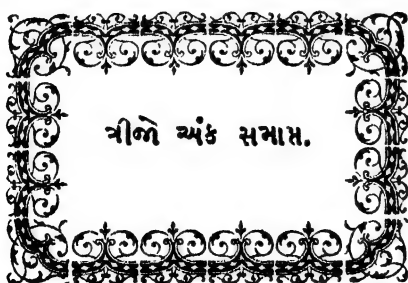
શેરબેક—તુ મારી મેહેરબાની ચહીએ. (માલણુ ભયછે.) ચાંદમીયાં ?

ચાંદમીયાં—હુકમ સરકાર.

શેરબેક—કલ બડી ફજરમેં કુચ કરનેકા હે. બાસ્તે રસાલેમેં સબકું બરધી પહુંચાનાં.

ચાંદમીયાં—અચ્છા સરકાર.

શેરબેક—અચ્છા તબ ચલ મેબી આતાહું. (બંને ભયછે.)

चांपराजहाडो ने सोनराणी

नाटक सप्तांकि.

अंक ४ थो.

स्थल—दिल्ली.

पात्रजन.

अकबर..... दिल्लीनो पादशाह.

काल..... न्यायाधिश.

भिरबल प्रधान.

पहाडसिंह }
शेरबेक, } उभराव.

चांपराज अंदीकिटानो राज.

अंकवि..... राजकवि.

विभजमती पहाडसिंहनी स्त्री.

विजयसिंह तेनो पुत्र.

અંક ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—દિલ્લીમાં અકબરની કચેરી.

પાત્ર.

અકબર, વિદુષક, કાજી, ખોરખલ, પહાડસિંહ, ગંગકવિ, શેરખેક.

ચાંપરાજ.

અકબર—ક્યું ? ખીરખલ રાજનુંકા બ્યવહારે ઓર ખરતનુક કેસી ચમચે ? ઉસ્કા એક ઉદાહરણ બિસ્તારસે કહો ?

ખીરખલ—જહાંપનાંહ, નામદારને આપન અકબરીમેં કુચ્છ બાકી નાંહી રખીહે; ઉસસે જસ્તી મેં ક્યા કરું.

અકબર—તખ મેંને કુચ્છ દરખત આગે પ્રશ્ન નહીં કીયા હે; જો તેરી અફલમેં હોવે સો ખોલ ?

ખીરખલ—નામદાર રાજનુકા બ્યવહાર દરખતકે માલી જસા હે ?

અકબર—ઐસા કીસ તરેહસે હે ?

ખીરખલ—એક રાજનિતીસાતા પુરુષને કહાહે કે:—

કવિત.

છોટે છોટે ગુલનકું, સુરનકી ખારી કરે,
પાતરેસે પૌધા પાની પોખ કર પારીવો;
ફુલ ફુલ વાજનકે, ફુલ મોરી લેવે ખરી,
ધને દરખત એક ઠોર તે ઉખારીવો.
નાચે પરે પાવનતે ટેક દેદે જાયે કરે;
જાયે બદ ગયે તે જરૂર કાઠી ડારીવો.
રાજનકું માલીનકું, દીનપ્રતિ દેવી દાસ;
માર ધરી રાત રહે, એતનો બિચારીવો.

અકબર—બહોત અમ્છા ખુલાસા કીયા ? મગરે ખીરખલ ચાંપરાજ હાડે કે રાજમેં સખ ઉસ્કે ધર્મશાસ્ત્ર માફીક બ્યવહારે ચલતા હે; ઓર ઉસ્કું સત્યવક્તને જો કહાયા સો જો અપનેકું કહા હે. તખ ઉસમેસ નઈ બસ્તુ ક્યા કરની જરૂર હે, સો જાહીર કરનાં ?

ખીરબલ—ખુદાવિંદ, નામદારનેભી બાળ લગ્નકી મનાઈ કીહે; સતિકા ધારા ઉસ્કે રાજમેં બંધ નહીં હે. ઝોર આપને ઉસ્કા પ્રયાસ કીયા હે; સો અમ્હી તરેહસે ઝોરતોકા જાન બચતા હે. મગર ખુદાવિંદ એક બડા દુષ્ટ રીવાજ ચલતા હે; સો કીયાકે ખેટીકા પેસા માબાપ લેતેહે, જીસ્કું સંસ્કૃતમેં કન્યા બીકૃય કહતે હે. ઝોર સો રાહ જીય જ્ઞાતિમેંભી બહોત ચલતી હે.

કાજી—હાં હાં ખુદાવિંદ, યહ બાત સચીહે, મેને આખુંસે, એસા બહોત દેખાહે, બારા બરસકી ખેટી ઝોર બાસક બરસકા ઉસ્કા ખાવિંદ, યા કુદરત પરવર દીગાર, ઉસ્કા માબાપ અપની ખેટીકે બજનસે દુષ્પટ દામ લેતે હે; કમતીમેં કમતી દો હજાર સોના મહોર તક પહોચ જાત હે?

વિદુષક—ખુદાવિંદ કાજી સાહેબ કહતે હેંકે આખુંસે દેખા, વોતો જૂઠહે; કાનસે સુના હોગા. પાંચ બરસકી ખેટી ઝોર પંચાનું બરસકા ખાવિંદ, રામ બોલો ભાઈરામ ! એસા લગ્નસે કીયા હોવે કામ?

અકબર—પૈસાકી બાત સચ કહતે હે કે જૂઠ ?

વિદુષક—એ પણ સાવ ખોટું, ગગી પરણે ત્યારે આસામી બંધાય નહિ ? નામદાર નશીબનું પારખું તો ત્યાંજ છે ? જીતની ખેટી ઇતની ભરા ગઈ પેટી; ઝોર જીતને લડકે વો સબ આગકે ભડકે. નહિં નહિં બૂલ ગયા. જીતની ખેટી ઇતની ચલતી હે પેટી !

અકબર—ખીરબલ ? બમન લોક જીસ્કે શાસ્ત્ર અપને શોધન કરતેહે, ઝોર જીસ્કું બડે પાક ગીનતેહે, ઝોર જીસ્કે મનુ સ્મૃતિકી રાહસે અપને ચલને મંગતેહે, ઉસ્મેંભી એસા નીચ કીરસા ચલતાહે, લખલાનતહે વો બમન લોગુકું !

કાજી—હાં હાં નામદાર, કીસબી લોક અપની ખેટીસે કીસબ કરાતેહે; ઝોર દામ લેતેહે, ઇસ તરેહસે યહ લોકભી જન્મ પર્યંતકા દામ એકીદમ લેતે હે.

ખીરબલ—નાહિ નાહિ આખીર હમારે હિંદુ હે, તુમ યહ બાત કરતેહો મગર ઉસમેં બડા તક્ષવત હે.

અકબર—કીયા તક્ષવત હે ?

ખીરબલ—યહ લોક અપની બેટી એક ખાવીદું સુપ્રદ કરતેહે
યહ કીસમ ગીના નહીં જાતા ?

વિદુષક—હ કસમ નહીં, હતો કસમનો બાઈ.

કાજી—હાં ખુદાવીદ યહ સુકરર કીસબહે ક્યું કે પાંચ બરષકી
બેટી ચોર નેહ બરેસકા ઉસકા અસમ બેટી જમ કુચ્છ હથક ખાત
સમજતીહે, તમ ઉસકા ખાવીદ કબર દાખલ હોતાહે; નામદાર પીચે
વો ચોરત છીનાલાકરતીહે, ચોર, સુનાહે કે ગર્ભપાતબી ઉસ સાતમે
બહોત હોતાહે કિસબહે વો જહીરહે ચોર યહ અંધરેમે ખુદાકી
નજરમે કિસમ હોતાહે.

અકબર—એસીહુરામ ખતાસે યહલ્લેગકું સજમિજનીચહીએ.

ખીરબલ—નામદાર સજતો અવલસે પરવર દીગારને દીહે.

અકબર—ક્યા સજ દીહે ?

ખીરબલ—નામદાર સમ બમન સારે હિંદુસ્તાનમે જો બડે
ખ્યાતિ વાલેથે, ચોર જીસકું બડે બડે રાજન રાજસન્માન દેતેથે વો
અબ ભિક્ષા મંગતેહે ચોર તુચ્છ ગીને જાતેહે.

વિદુષક—હતો એક પહોરના ભિક્ષુકને ત્રણ પહોરના રાજતો??
એને તો અમે મજા ગણીએ છીએ ?

અકબર—બિરબલ સતીકા ધારા માફીક હસ ખાતકાબી કુચ્છ
બંદોબસ્ત કરના ચહીએ?

બિરબલ—નામદાર મહ પાંદશાહુંકા કામ હે, ઉસકાબી એક
ધારા નીકાલના ચહીએ.

અકબર—જમ હસ ખાતમે ખારીક દેખતેહે તમ બહોત જ-
ગતમે ખરાબી દીખ પડતી હે, ક્યુંકે પૈસાકી લાજચસે જમ માખાપ
જહક ખાવીદું અપની બેટી દેતેહે તમ ઉસસે પ્રજાબી નખલી
હોતીહે, ચોર અપની ખારી બેટીકું પરવર દીગારકા દીયા સુખકા
લાભબી વો જહક ખાવીદસે નહીં મીલતા, ચોર યહ રશમસે હિંદુકું
બડી શરમીદગી હે ઉસમેબી બમન સમ હિંદુસ્તાનકે તંત્રકે રચને
હારે વો જમ એસે નીચ કૃત્ય કરતેહે, તમ ઉસસે ખુદાકી નજરમે

બડા અપરાધી કોઉ નહીં એસે લોકકુંમેરે રાજમેસે દેશ નીકાલ કરના,
ઘોર હંસકી મીલકત રાજમે જમ કરનાં, કે ફેર એસા કબી નહીં
કરે; ઘોર અપના યહ ધારાસે આગેબી કોઉ બિચારવંત પ્રજા હી-
તેચ્છુ રાજ એસી રાહ અપની પ્રજામે ચલાવે.

ખીરબલ—બહોત અચ્છા ખુદાવિંદ મુગલ બદશાહકી દુવાખમે
યહ ધારા જેસા દુસરા કિચિ ઉખતર નહીં હે, પ્રજાકો ઘોર ઘોરત
જાતકી આપકું બહોત દુવા મીલેગી, કયું ગંગ કવિ ?

ગંગકવિ—બડા ફજ રીવાજ હે?

કવિત.

દ્રવ્યકો હે ખાસી પૂરો, શૂરો નિજ પૂત્રી પર,
સ્વારથી અંધો પડત, પિતા પાહાપી ફંદમે;
તરન હે ખારી જાયા, કંચન જેસી હે કાયા,
બેની છેલ્લીકું છોડત, જમકાહી છંદમે;

પ્રેમકું દીયા બીસારી, ખુવારી કીની હજારી,
છૂટને ન ખારી જાતો, નર્ક તામીશ અંધમે;
કહે ગંગ દિલ્હીપતી, પિતા દેત પેટ પાળી,
પ્રભુ દીની બેટ ખારી, ડારત દૂખ હંદમે.

અકબર—બિરબલ, વોશરબેક ઉધરગયાથા, ઉસકા કીયા બયા?

ખીરબલ—વો કલ સામકું આયા હે, ઘોર આજ કુચેરીમે
આકે ખુદાવિંદકું કુરનસ બજાકે રોશન કરેગા.

શેરબેક—(પ્રવશ કરાને) પાદશાહ સલામત નીધા રોશન મેરી
કુરસન બંદગી આલેજાનનીમે પહુંચાતાહું.

ખીરબલ—આઘો શેરબેક કયા હે? કબ આયા ?

શેરબેક—હાં સાબ, મેં બહોત ખુશ મેઝેસે કલ શામકું આયા !

અકબર—અચ્છા તેરી કયા હકીકત હે સો જાહીર કર.

ખીરબલ—શેરબેક, જહાં પનાહ હુકમ કરતેહે કે હુંમ વો દીન
શરત કર ગયાથા ઉસકા હુંમને કયા અહવાલ તૈયાર કીયાહે સો
નામદાર સુના ચાહતેહે.

શેરબેક—જહાંપનાહ, મેને વહાં જાકે બડી ખાહેશસે તકલીફ

ઉઠાધથી, અલખત કામ બહોત મુશ્કિલ થા, મગર હજુરકે તુરેલસે
મેરી મુરાદમે ફતેહમંદ હુંવાહું; અગર ઇસ ખાતકી જીભાનસે કહનેસે
ખાત્રી ન હોવે તો કુછ હકીકતકે પુરાવા દીયા ચાહતા હું.

અકબર—અચ્છા કીયા પુરાવા હે ?

શેરબેક—નામદાર, વો ઓરત માનંદ ગુલકેબહોત ખુબસુરત
હે, ઓર ઉસકા ચેહેરા ખુશનુમા હે, હમેશ હરગીઝ મરદકી ખાહે-
શમે ઇંતેજર હે, કદમે નાજુક હે, ઉસકે રહનેકા મહેલ ઉત્તરકી ખા-
જુમ ઓર ઉસકુ પાંચ ખીડકી તજ ઝવેર ઓર હીરા માનેકકા હે,
ઓર વો ઓરતકે બદન ગૌર હે. હુકમ ધલાહીસે ઉસકી સાથ
મેને બહોત મોઝસે એશ આરામ કીયા હે.

અકબર—કયું ચાંપરાજ યહ ક્યા ખાત કરતે હે ?

ચાંપરાજ—નામદાર, યહ હકીકતમે કુછ બડી ખાત નહી હે !
ઇંધર ખેઠેહી કોઉબી મેરી રૈયત યહ હકીકત જાહીર કરે એસી હે
કોઉસેબી ઉને ખબર મંગવાઈ હોગી.

ખિરબલ—ખાવિંદ, હકીકત કુછ ખારીક નહી હે.

કાજી—જહાં પનાહ, ઇસમેં ક્યા હકીકત વો લાયા હે ?

શેરબેક—નામદાર, અગર ઇસ ફીદવીકા કહના ઇતિની ખાત
સે ઇતખાર કારક ન હોવે તો ઉસકી નીશાની અખી રજુ કરતાહું.
જો મુજે બને ખારકે ખાતર દીહે સો યહ હાજર હે. (કટાર તથા રમા-
લ આપઠ.) મેરી માથુકને રવાનગીકે વકત અપની દોસ્તીકી નીશાની
ખાતર યહ કટાર રમાલ ઉસકા ખાવિંદકા મુજે ઇનાયત કીયા હે.

અકબર—ખીરબલ, યહ બસ્તુ ચાંપરાજ હાગકું બતલાઓ,
શેરબેકકી ખાત અબ ખીલકુલ ગલત નહીં હે.

ખિરબલ—ખુદાવીંદ ઇસેબી ઉસકી નેકીમે બને ખલેલ પહું-
ચાયા એસા સાબિત નહી હોતા.

કાજી—ખાતમે કુછ અલખત સંદેહ હે, મગર યહ બસ્તુ મંગ-
વાના કુછ મુશ્કિલ નહી હે !

અકબર—કયું ચાંપરાજ તુમારા ક્યા મત હે?

ચાંપરાજ—નામદાર, અલખત મેરે દિલમેં બી કુચ્છ અંદેશા

ઉત્પન્ન હોતા હે; લેકીન હસેંબી મેરી ઓરતકી નેકી બર બાદ નહીં હોતી.

શેરખેઠ—ખુદાવીંદ, હસિ બાતસે કબી મેરા કહતા બાવર ન હોવેતો એક ઓર દલીલ જો બહોત બારીક હે સો દીયા ચાહતાહું. લેકીન કચેરીકે બિચમે કહનેસે મુઝે શરમ લગતી હે, મગર કહતાહું કે વો ઓરતકી ડાબી જાંગપર પયસાબરે જગેમે કાલા ડાઘ હે, હસિ બાત પરસે આપ દરિઆફ કીજે કે મને ચાંપરાજી ઓર-તકું બે હુરમત કી હે કે નાહી. ?

ચાંપરાજ—(શરમાઈ નીચું માથું કરેછે.)

અકબર—બસ બસ, અબ જારતી શેરખેઠ મત બોલ.

બિરબલ—જહાં પનાહ, અંદેશા રખને જોસા નહી હે, લુગાઈ લેગુંકા કયા ભરૂંપા ?

કાજી--હાંહા, અબ યહ બાતકી જારતી તજવીજ કરનેકી કુચ્છ જરૂર નહી હે અબ હો ચુકા.

અકબર—કયું ચાંપરાજ ઠાકોર ?

ચાંપરાજ—નામદાર, અબ મેં કુચ્છ કહ સકતા નહી હું, અબ શરત માફીક આપ જીસ વક્ત ફરમાઓ ઉસ વક્ત મેં મેરા શિર દેનેકું તૈયાર હું.

અકબર—શેરખેઠ, અલબત્ત તેરી બાત રાસ્તે હે, હમકું કુચ્છ અંદેશા નહી હે, તેને ખુદ ચાંપરાજીકી કઠાર રમાલ ઓર જંગ પરકા નીશાન વો સબ બાતકા તિલાસ કીયા હે ઓર જો જાહીરે કીયા વો ચાંપરાજબી કજીલ કરતા હે, તેને બેશક બેસકી ઓરતકું બેહુર-મત કી હે, અબ ચાંપરાજ ઠાકોર કુચ્છ બોલના હોવે તો બેશક બોલો.

ચાંપરાજ—(સ્વગત) વો કમજાતને જરૂર યહ મીયાંસે હશિક બાજી 'કી' હોગી ઉસમે સંદેહ નહી અબ 'દીલ'મે એસા આતા હે કે એક વક્ત ઉસ કમજાતકે મુખપર દો ચાર 'ફીટકારકા શબ્દ દે કે આજી તો મેરા દિલમે જો ચિરાક જલતી હે વો શાંત હોવે. પરંતુ ખાદશાહ સાહેબકી પરવાનગી મીલે તો યહ કામ બર આવેગા.

અકબર—ક્યું કાકોર, ક્યા બિચાર કરતે હો, બેશક બોલો કુછ
ડર નહીં રખના.

ચાંપરાજ—નામદાર એક અરજ કરને ચાહતા હું.

અકબર—કીયાહે સો બોલો.

ચાંપરાજ— ગજલ. (બેરવીની.)

(જતાહું કેદખાનેમે સરકારકુ સલામ એ ચાલ.)

ખુશીહું મેતો મરનેકું ઉમેદ નહીં લગાર,
ઉમેદ નહીં લગાર. સ્ત્રી જાતકું ધિકાર; ખુશી. ટેક.
લખલાતત ઓરતકું, ઉસકા જીકાહે ખાર; ખુશી.
જીસકે ભરંસે હોડકી, ઉસકું દેતા ફિટકાર; ખુશી.
યે આશ મેરે દિલમેહે, હુકમ હોના સરકાર; ખુશી.

નામદાર ઓર કુછ મેરે દિલમે ઉમેદ નહીં મગર મેં છુંદીકોટા
જાકર મેરી ઓરતકે મુખપર દો સાર ફીટકારકા શબ્દ દેકર થતા-
બીસે ધધર આગિ ધતના હુકમ આપ તરફસે મીલના ચહીએ.

અકબર—યહ બાત હોનેવાલી નહીં, ક્યુંકે ફેર તુંમ રજપુત
લોક અપને રાજમેં પહુચે બાદ લડાઈ શરૂ કરો તખ હમારે નાહક
તકલીફ હોવે, અમ્છા તુમારી બદલ અપના શીર કોઉ કચ્છલ કરે
તો મેં જાનેકી પરવાનગી દેતા હું.

ચાંપરાજ—ખુદાવિદ, એસા જામીન યહ થલમે કહાંસે મીલે !

ગજલ.

(સરકાર માફ કીલએ વો આપકા કામ હે એ ચાલ.)

મુશ્કેલછે ખાવીદ, એવો મજબો જામીન,
ખારો જાન અરપે એવો, કોણ મુજ આધિન. મુ. ટેક.
વિશ્વાસ પર રજા લેવા, અરજ કરું,
તિરસ્કારે દઈ પાછો, જલદીથી ફરું. મુશ્કેલ.
મુજ બાપદાદા તણા ખાગિધું કસમ,
લજાવીશ કેમ હાડા, ક્ષત્રીનો તુખમ. મુશ્કેલ.
નિશાં પહેંચે તો રજા, આપો નામદાર,
નહીંતો ઉઠાવા સજા, યાજીધું તયાર. મુશ્કેલ.

જામીન માટે દીન કેમ, યાજ્ઞ ક્ષત્રી જાત,
 હડાવો આ શીશ એની, શી છેરે વીસાત; મુશ્કેલ.
 પહાડસિંહ—(હજા યજ્ઞ) રાગ ઉપરનો.
 સરકારે રજા દીજીએ, જામીનગાર છુ,
 મુદ્દપ પર ન આવે તો, હું ગુનેગાર છું. સર. ટેક.
 એના બદલ શિરે મારું, દેવા તૈયાર છું,
 આ વાત પર નીધા કરો, હું અરજદાર છું. સરકાર.
 જાણો પહાડસિંહ આ, હાડાનોછે જાન,
 જવા માટે દિલ્લેશ, કરો હવે ફરમાન. સરકાર.

નામદાર યહ ચાંપરાજ હાડા પીછા ધધર નહીં આવે તો
 મેરા શીર મેં ઉસકે બદલ કબુલ કરતા હું.

ગંગકવી—શાબાથ હે ! વીર શાબાથ હે ! (પાશ્ચાત્ય પ્રતિ)

જહાં પનાંહ:— કવિત.

ધન દેવે ધામ દેવે, ખાતકો વિઆમ દેવે,
 રાજકી લગામ દેવે, એસો પ્રિય પેખ્યો હે;
 સમયાનુ કુલ રેવે, જુલથાપ નહીં દેવે,
 નિજકપટી ન્યાયી છળ કપટજીને છેક્યો હે;
 ખાત ગુમ રાખે દાખે નાહીં દિલકી કહાની,
 પ્રકૃતિ પીછાની જાને, લાયક ગુન લેખ્યો હે;
 કહત હે કર્વી ગંગ સુનો દિલ્હી પતી મેરે,
 સમરપે શીશ એસો મિત્ર આહાજીં દેખ્યો હે.

(પહાડસિંહ પ્રતિ)—

ખાન અરપાન ગાન તાન ગુલતાન હોતે,
 મુખ મીઠો બોલી છેલ રમત કર્કે છેક્યો હે,
 સોખત સુજન પેખી, નાખત પાસ પ્રિતિકો,
 દોલતકો મુખ બોત ચતુર હોકે ચખ્યો હે,
 મિત્રતાકો ધરમ હે, કહો ખાંડા ધાર નેસો,
 અણીકો સમય આપો, કોન મસ્તક નખ્યો હે,
 કહે ગંગ ધન્ય ધન્ય, પહાડસિંહ મેરે ખારે,
 જુગ જુગ નીમે એસો, નામ તેને રખ્યો હે.

પાંચ દસ બીસ તીસ ચાલીસ પચાસ જીનો,
સત બરસ શરીર, કબો જાતો ના નેમસે,
લછમીઅ ખુટ છુટ, કોઈ દીન હોગી ખુટ,
હરદમ સુખસાજ થીર હોતો ના હેમસે,
અચળ ઠાઠ એસો કો જગહુમે જાન્યો નહીં;
જોન બીન લાપો કાજ, રાખ્યો ધારી રહેમસે,
કહે ગંગ એસે મિત્ર, અંગ ભંગ હો જાયગો,
કીર્તિ કો કીલ્લો અચળ બાંધ્યો પહાડ પ્રેમસે.

અકબર—શાબાશ, અચ્છા ચાંપરાજ અબ તુંમ બેથક જાઓ.
ઓર એક માસકી મેહેતલમે ઈધર હાજર હોના; ઓર વો વર્ત કે
બિચમે નહી આઓ તો તીસમે દીન પહાડસિંહકા શિર જાયગા.

ચાંપરાજ—નામદાર, વો બાતતો મુજે મેરે દિલમે સમજનેકી
હે, રજપૂત બીજ હોજીગા તો દો દીન અવલસે આજીગા.

અકબર—અચ્છા જાઓ.

ચાંપરાજ—(સલામ કરીને જાયછે.)

અકબર—બિરબલ આજતો જમુનામે નાવમે બેઠકે હવા લે-
નેકું મેરા દિલ ચાહતા હે.

બીરબલ—ખુદાવિંદકી મરજી.

અકબર—અચ્છા તબ ચલો.

(ઉઠે.)

ચોપદાર—આસ્તે કદમ, મુલાકાતસે કદમ, આજુસે બાજુસે
નજર રખો મહેરબાન.

(સઉ જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—દિલ્હીનો એક રસ્તો.

પાત્ર. ચાંપરાજ.

ચાંપરાજ—(સ્વતત) આહાહા ! શું બતાવ બાન્યો ! શું આ-
બર હમારી હાડાની પણ ટેક ગઈ ! શું રજપૂત કૂળની લાજનો
સ્મર્ય અસ્ત પામ્યો ! શું ક્ષત્રીમાંથી સતીત્વ નાશ પામ્યું ! શું ક્ષત્રી

લોહીમાં પણ અનીતીએ પ્રવેશ કર્યો ! શું આ પરાધીનપણાએ કુલીન વધુઓના નીતી હૃદય હણી નાંખ્યાં ! શું સીતા રામચંદ્રેજ અને દમયંતી નળરાજએજ પસંદ કરી ! શું સ્ત્રી હૃદય પરિક્ષામાં હું એક કાચો ને અસાની નીકળ્યો ! આહાહ ! સંસાર સ્વપ્ના, આહાહ ! કામદેવ ! તે મારી પરીક્ષાને એજ લગાડી ! પણ બસ બસ જીવ હવે ! એ કપટ મૂર્ધિ કામીનીનો વિચાર કરમાં, પણ મિત્રમણી સાચુંતો જો !! માયું કબુલ કરી પડ્યો ઉભો રહ્યો ! ધન્ય છે મિત્ર તુંને ને તારાં માતપિતાને ! એ કુલદા નારીના મુખપર ફીટકાર દેવા જે દિલમાં લાલસા રહી છે, તે જો પ્યારા પાહાડસિંહ તું આ વખતે હાજર ન હોય તો મારા મનની તો મનમાં રહી જત ! જીવનું જોખમ ને જામીન થવું, એતો સતયુગના શરીરવિના થવું કઠિન છે ! આહાહ ! આવી નિઃપ્રતિમ સન્મિત્રતાના ઉભરા અંત કરણમાં આવેછે તે શી રીતે વર્ણવું !!

લાવણી (ચુજે છાંડ ચલા બનઝારા.) એ રાહ.

પ્રિય મિત્રવિના હો ભાઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આહીં. પ્રિય.
જે માયું દીયે તે મિત્ર, જગ કહે પણ કરવું વિચિત્ર;
તે કરી દેખાડ્યું ભાઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આહીં. પ્રિય.
ધન્ય ધન્ય મિત્રછે તુજને, તુજ દેહ અરપી તેં મુજને;
તજ પુત્ર કલત સગાઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આહીં. પ્રિય.
ધન્ય પહાડસિંહ તુજ જનુની, ધન્ય ટેક મિત્ર તુજ મનની;
મૃત્યુના મૂખમાં જાઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આહીં. પ્રિય.
તે જાણી દોસ્તની રીતી, તે જગત જણાવી નીતી;
આ દિલ્હી શહેરની માંઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આહીં. પ્રિય.
કદી હોય સહોદર બ્રાતા, નહીં રમે સાહસ જીવ જતાં;
નહીં મળે જોડ તુજ ક્યાંઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આહીં. પ્રિય.
બહુ તાલી મિત્ર જગ મળતા, કોઈ બસનલાગથી બળતા;
નહીં મળે માઈપૂત ક્યાંઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આહીં. પ્રિય.
કરવી તો મિત્રતા આવી, હું કહુંછું જગત જણાવી;
બીજી નામ તણી મિત્રાઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આહીં. પ્રિય.

ને ક્ષત્રી પુત્ર હું સાચો, વળુ તુર્ત તહાંથી પાછો;
ને રજપૂત તન સગાઈ, કોણ મોહોત્ત સાચવે આંહી. પ્રિય.

તારે હવે પાહાડસિંહને ઘેર જઈ રજ લઈ લજી ! કેમકે આંહી
બુંદીકોટાથી પાછો આવીશ, તારે મિત્રને મળવા વખત નહિ મળે
ને મુદત પુરી થઈ રહી હશે ! એટલુંજ નહિ પણ એ કાળા કર્મ-
નીનું મેં જોયા પછી સદ્ય પરલોકમાં પહોંચવું એ બેહેતર છે. માટે
આ છેલ્લી મુલાખાતનો સંયોગ તો હમણાંજ મેળવી લજી.
(એમ કહી પાહાડસિંહના ધરપ્રતિ જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ ને

સ્થળ—પાહાડસિંહનું ઘર.

પાત્ર.

પહાડસિંહ, વિમળમતિ, વિજયસિંહ, ચાંપરાજ.

પહાડસિંહ—(પાતાના ખાનગી આરડામાં એકલો બેઠો સ્વગત વિચારમાં તન
હલીત થઈને.

ગોપીચંદ અરીત્ર તુંમ મુનોમેરે મુખરાણી. એ રાહ.
આશી વાત ! હાડા કેરી નારી ઠરી બ્યભિચારી,
આકૃત આવી પ્રિય મિત્ર માથે મહાકષ્ટકારી;
દીનાનાથ દયા કરી દેશે, આરોપ ઉતારી,
મિત્ર વિકૃત થઈને સ્વદેશ, જાયછે વિચારી. આશી વાત.
એનું સત્ય પ્રગટ કરો હશિ, પ્રભુ પાય લાગું,
સાચો ઠરે પણ આવે ન વેલો, એ મુખથી હું માગું;
અક્ષય કિર્તિ આપો એને સાટે, દેહ જો ત્યાગુ,
આવો નહીરે મળેરે પ્રસંગ, થવું ઉપકારી. આશી વાત.
શુદ્ધ સતી સોનરાણી, કરે ન કૃત્ય આપું,
મારા મનને વિશે નિરધાર, નક્કી હું કહાવું;
માટે મુદતનો આવશે દીન, કેમ હું ચુકાવું,
ફાંસીપર લટકે મુજ શીશ, જુએ એ નિહાળી. આશી વાત.

આમાં પ્રપંચ છે પ્રભુ પુરો મુને એમ બાસે,
સત્ય બેલી શ્રી જગદીશ તમારું ધાર્યું થાયે;
ખોટો પડથેતો મિત્રનું મરણજ, નહીરે જોવાયે,
માટે સાચો ડરાવીને નાથ, મુદત ઘો ઉતારી. આશી વાત.
(એ ગવાઇ રહ્યા પછી તેની શ્રી વિમળતી પ્રવેશ કરેછે.)

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ ! દોઢ માસે આબ્યા ને એકદમ આંહી
ગમગીનીમાં કેમ કુખ્યા છો ! તમારા મિત્રનું પછી શું થયું ?
પહાડસિંહ—હા, એજ વાત, એ કમળત બુંદીકોટા જઈ ચાં-
પરાજની સ્ત્રીનું પતિવ્રત ભંગ કરીને પાછો આવી પહેાંચ્યો.

વિજયસિંહ—એતો પ્રપંચ કરી આવ્યો હશે ?

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, એતો એખી બનાવટ છે ! સોનરા-
ણીમાં કલંક હોયજ નહીં !

પહાડસિંહ—પ્રિયા, એમાં પ્રપંચની વાત હોય એમ ઉપરથી
જણાતું નથી. કેમકે ચાંપરાજ પોતાનો કઠાર તથા ફમાલ જે તેણે
સોનરાણીને પૂજાને માટે આપ્યા હતાં, તે પણ લાવી એણે પાદશા-
હની પાસે હાજર કર્યાં, એટલુંજ નહિ પણ છેવટ તેની ડાખી ભંગ
પરનું એક ચિન્હ પણ એણે કહી દીધું, જેથી સૌને એ વાતનો
પક્ષો હતવાર આવ્યો, હવે મારો મિત્ર તેની સ્ત્રીને મોઢાપર ફીટકાર
દેવાને બુંદીકોટા જાયછે, પણ ચાંપરાજના પાછા આવવા વિશે કમ-
વિશ્વાસથી પાદશાહે તે વાતની ના પાડી અને એમ ફરમાવ્યું કે
તમારે બદલે જો કોઈ પોતાનું શીર કબ્જલ કરી જામીન થાય તો રજા
મળે, તેથી પ્રિયા મૈજ મારા દોસ્તને ખાતર મારું માથું કબ્જલ કર્યું
છે, ને હું તેનો જામીન થયોછું, હવે વિજયસિંહ એમ કરે કે એની
સાથે બુંદીકોટા જાય, ને તેણે રસ્તે એવો પ્રપંચ કર્યો કે તેની મુદત
પ્રમાણે આવવામાં ઢીલ થાય, રસ્તે આજારી થઈ જવું, ઘોડેથી
પડી જઈ પગ બાંધેનો ડોળ કરવો, મતલબ ગમે તેમ કરી એક
માસની મહેતલ મળી છે, તે ચુકાવવી, કેમકે તેમ થાય તો હું મારું
માથું તેને બદલે અરપણ કરી ડુનીયામાં મારી ખ્યાતિ થઈ અમર
થઈ જઈ એમ મારી ધમ્મછાએ,

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ બહુજ સારું કંઈ છે, આવા સુકૃતથી હું વિધવા થાઉં, તેનું મને જરાપણ દૂખ થવું નથી, કેમકે એથી વધારે ઉત્તમ આ શરીરનું મૃત્યુ બીજું કંઈ નથી, પણ મારી વિનતી એટલી છે કે આપને બદલે મારું શીર અરપણ કરોતો સૌથી મારી વાત છે. કેમકે તો મારો સતી ધર્મ સચવાય, નહિ તો આપ દેહ અરપણ કરશો તો વાંસે હું જીવવાની નથી, તેમજ ધરનાં માણસોના બરણપોષણનો આધાર પણ આપનાજ ઉપર છે !

વિજયસિંહ—અરે બાપુ આતો ઘણુંજ નિતિનું કામ કંઈ છે, આપણા આખા કુટુંબનો જાન કદી આ વાતમાં જાય તોપણ શું ! એક દિવસ મરવું તો જરૂર છેજનાં ?

પહાડસિંહ—અરૂં કહે છે બેટા, મળમૂવની આ દેહ અર્પણ કરવાથી આવી અમૂલ્ય વસ્તુ નિર્મળ કિર્તિ પ્રાપ્ત થતી હોય તો તે તક ચૂકવીજ નહિ, કેમકે પૂર્વે શીખી અને હરીશ્ચંદ્ર રાજાએ રાજ ધન સર્વે અર્પણ કરીને યાવતૂ ચંદ્રદિવા કરૌ કિર્તિ સંપાદન કરી તેમજ રામચંદ્ર પિતૃ વચન પાળીને, નળ દમયંતિએ હામથી વિપત્તિ સહન કરીને, પાંડવ જનોએ વનવાસનાં દુષ્ટો સંતોષથી સહન કરીને, તેમજ બીજા અનેક ઉદારાત્માઓએ આ ક્ષણભંચર દેહના સુખનો મોહ છોડીને કિર્તિ સંપાદન કરીએ, તેવીજ અક્ષયને નિર્દોષ કિર્તિ પ્રાપ્ત થવાનો મુને લાગ મળ્યો છે, તો આ શરીર એવા જીવજહાન મિત્રને ખાતર બક્ષીદાન કરી ક્યારે બાગ્યવંત થાઉં, એ મારા મનમાં તો આતુરતાજ ઉભી રહી છે ! !

વિજયસિંહ—દુઃખપિતાજી, આ નિતિભાષણની જે પ્રસંશા થાય તે થોડી છે ! બાપુ, મારા કોકા ચાંપરાજ જવાને તરપર પણ થયા હશે.

પહાડસિંહ—ચાંપરાજ, હમણાંજ આંહી આવવા જોઈયે.

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને) કેમ મિત્ર, તબીયતતો ખુશ છે !

પહાડસિંહ—કેમ મિત્ર, હવે ક્યારે તે તરફ જવું ધાર્યું છે? જઈ પ્રયત્નનો પૂરો તપાસ કરજે, ને સાહસ કરીશમાં, કેમકે શરમેકને હું જાણું છું, મહા હુમ્મો છે, અને તેવું હોય તો એ કમળત સ્ત્રીને છોડીશ પણ નહીં, પુરી સજાએ પહેંચાડજે. પણ તેમ નહિં જ હોય! !

ચાંપરાજ—હવે ત્યાંતો જાતે જાઉં છું, પણ એ વાત એક બાજુ રાખી અગર જો કે મિત્રને મુખપર કહેવું યોગ્ય નથી, તોપણ અંતઃકરણનો ઉભરો સમાવી શકતો નથી માટે કહું છું તે માફ કરજે, કે આવો બિરલાએજ આગળ બજાવેલ તેવો અપૂર્વમિત્ર ધર્મ બજાવી હું ન પહેંચી શકું તો તારું માથું મારે બદલે કપ્પલ કુર્બુ તેનો બદલો વાળવા મુને પ્રસંગ મળવો નથી, એટલોજ માત્ર અકુશોષ છે.

પહાડસિંહ—મિત્ર હું તો ઇશ્વરનો ઉપકાર માનું છું કે મિત્ર ધર્મ બજાવવાનો આવો અનુપમ પ્રસંગ તેણે મને આપ્યો, ને તારો ઉપકાર હું ત્યારે માનીશ કે તું એક માસની અંદર આંહી ન પહેંચી અને ત્રિલોકમાં ફૂલેલ એવી કિર્તિ સંપાદન કરાવી આપે.

ચાંપરાજ—મિત્ર, હવે આ વખતે હું કાંઈ કહી શકતો નથી, પણ જલદી ટુંદીકોટે જઈ આવું.

પહાડસિંહ—મિત્ર, તું એકલો જાય છે, ને તારા દિલમાં ના ઉમેદી ઘણી છે, માટે સાથે વાતચીત કરવા મારા છોકરા વિજયસિંહને મોકલું છું.

ચાંપરાજ—ના, ના, મિત્ર, બચ્ચા વિજયસિંહને નાહક રસ્તે શા માટે હેરાન કરવો જોઈએ ?

પહાડસિંહ—તેને મોકલવા તો અવશ્ય મારો નિશ્ચય છે, માટે તેમાં તારે ના ન કહેવી.

ચાંપરાજ—સારું ત્યારે તારી મરજી !

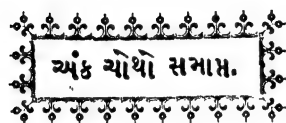
પ્રવેશ ૩ ને. ચાંપરાજહાડોને સોનરાણી.

૮૭

વિજયસિંહ—(જવા તત્પર થયા હોય તેમ) કાકા તમે અસવારે
થઈને આવો, ને આંહી તૈયાર થઈ રહું છું.

પહાડસિંહ—(ચાંપરાજ ગયા પછી) પ્રિયા, ચાલ હું પણ શીવ પૂ-
જન કરી થોડે સુધી ચાંપરાજ ભિળો જાઉં.

(અમ કહી તે પણ બંને ઉઠે.)

चांपराजहाडो ने सोनराणी

नाटक सप्तांकि.

अंक ५ भो.

स्थल - जुंहीकोटा.

पात्रजन.

चांपराज	जुंहीकोटानो राज.
विजयसिंह	पहाडसिंहनो दीकरो.
सोनराणी	चांपराजनी राजी.
भुयोधा संगीतलदा	}
सुमति	चांपराजनो प्रधान.
विशाजमति	प्रधाननो पुत्र.

અંક ૬ મો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—દિલ્હીથી ખુંદીકોટે જતાં રસ્તો.

પાત્ર.

ચાંપરાજ—વિજયસિંહ

ચાંપરાજ—બેટા વિજયસિંહ, તૈ મુંને બહુ વિલંબ કરાવ્યો.

વિજયસિંહ—શિરછત્ર, શું કંઈ, પગે વેદના ઘણી થાયછે.

ચાંપરાજ—દિવસ પાંચ રહ્યા, તેમાં આહીંથી દિલ્હી પહોંચવું ! ઘણી ઝડપના જરૂર છે, વિજયસિંહ, હું તો તુંને પાછળ મૂકતો જમ્ય તું વાંસેથી આવજે.

વિજયસિંહ—વડીલ, હું વાંસે નહીં રહું. તમારી ભિજો આવીશ, તેમ કોઈ બીજા સાથે પણ પાછળથી નહીં આવું.

ચાંપરાજ—બેટા હવે એવી હઠ પકડીશ નહિ, કેમકે રસ્તે તારો પગ ભાગ્યો તારે આપણે આહીં ન આવતાં પાછા દિલ્હી જમ્યે, ને ફીટકાર દેવા જવાની જરૂર નથી એમ મેં કહ્યું તારે તૈ કબુલ કર્યું હતું કે વળતાં હું પાછળથી એકલો આવીશ છતાં આમ ખોટો હઠ કેમ પકડેછે ?

વિજયસિંહ—દૈવચ્છાથી જે બનવું હોય તે બને, પણ હું તો તમારી સંગાથેજ ધીમે ધીમે આવીશ.

ચાંપરાજ—(તે વખતે બાળ હઠ શાંત કરવા) બહુ સારૂ બેટા, તારે હવે તું આહીં થોડો વખત રહે ને હું રાણી વાસમાં જમને હમણાં આવુંછું.

વિજયસિંહ—બહુ સારૂ તમે જમને તુરત આવો ત્યાં સુધી હું આહીં ઉભો છું.

ચાંપરાજ—(ઘોડ ચાલીને સ્વત્રા) વિજયસિંહને અવશ્ય પહાડસિંહે સમજાવીને સોંકલ્યો છે, રસ્તે માંદો થઈ ગયો, ઘોડાપરથી જાણીને પડી ગયો, ગમે તેમ કરી તેનો હેતુ મારી મુદત ચૂકાવવાનો છે, એમ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે ત્યાંપણ પહાડસિંહ પ્રતિજ્ઞા કરીનેજ

બેઠો જણાય છે કે હું ન પહોંચું તો માથું અરપણ કરી દેવું, પણ ન પહોંચી મારી જાત લજવું તો સ્ત્રીના કુષ્ટ આચરણની સાથે મારી જાતની નીતીને પણ કલંક પહોંચી જાય; અને ક્ષત્રી ભૂષણ ધૂળ મળી જાય માટે હવે રાણી વાસમાં વધારે ખટખટમાં રોકાયું નહીં, માત્ર કઠાર રમાલ મારાં ત્યાં છે કે તહીંએ જોઈ લેવું અને ફીટકારના શબ્દ કહી ચાલ્યા આવવું. તેમ ગામમાં જાહેર આવાત થશે તોપણ પ્રજા તથા પ્રધાન તરફથી મને ઘણો વિજંમ થશે, માટે ગુપ્ત ગુપ્ત જઈ ફીટકાર આપવો એજ ઉત્તમ છે માટે હવે વિજંમ ન કરવો જોઈએ.

(જય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—અંતઃપુર.

પાત્ર—ચાંપરાજ, સોનરાણી, સુઓધા, સંગીતભદ્રા.

સોનરાણી—દાસી, કાલરોજ મારા પ્રાણનાથની જન્મતિથી છે, તેથી શિવપૂજન મારે આખો દિવસને રાત્રીએ કરવું છે, સારાં સારાં પુષ્પ, અબીલ, ગુલાલ, ધૂપદીપ પુજનનાં સર્વ સાહિત્ય તૈયાર કરજે.

સુઓધા—હા, બાઈસાહેબ, એ વાતમાં આપની કૃપાથી કોઈ દિવસ ગફલત થઈ નથી, ને થવી પણ નથી, પણ આપને માટે આનંદના શું પદાર્થ તૈયાર કરવા છે.

સોનરાણી—દાસી, કાલ ફલાહારનો વખત પણ ઝુંને નહિ મળે, કેમકે રાત્રીનો સમય મારા પ્રાણપતિને આયુષ્ય વર્ષક ધર સ્તુતિમાં ગુજરશે, તેથી કાંઈ પણ બોજન તૈયાર કરીશ નહિ.

સુઓધા—બાઈસાહેબ, પતિ પ્રત્યે આવી ભક્તિ ત્રણલોકમાં કોઈ સ્ત્રી જાતની નહીં હશે.

સોનરાણી—દાસી આપણા પરમધર પતિ છે, તેની સેવાપૂજા જે ન થાય તે થોડી છે, હું વધારે શું કરુંકું, શાસ્ત્રમાં જે સ્ત્રીના

પ્રવેશ ૨ જો. ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી.

૯૧

ધર્મ લખ્યા છે, તેમાંનું આપણાથી કાંઈ નથી બનતું; બધી વૃત્ત વિધિઓ પાળવી ધણી કઠીન છે.

સુખોદા—બાઈ સાહેબ, તારે મહારાજ આંહી હોયછે તારે આ બધી વૃત્ત વિધિ અલ્પ કેમ કરી નાંખોછો ?

સોનરાણી—દાસી, આપણા સ્વામી જ્યારે પ્રસન્ન હાજર હોય તારે તેવાં વૃત્ત ઉપવાસની જરૂર નથી. તારે તો પ્રાણનાથની પ્રસન્નતા અનુસાર વર્તવું એજ આપણું કર્તવ્ય છે જો શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

શ્લોક.

નાસ્તિયજ્ઞંસ્ત્રિયઃકિચિન્નવ્રતંનોપવાસકમ્

યાનુભર્તરિશુશ્રૂષાતયાસ્વર્ગંજયસ્યસૌ.

મર્ત્તાદેવોગુરુર્મર્તાધર્મતીર્થવ્રતાનિચ

તસ્માત્સર્વપરિથિજ્યપતિમેકંમજેત્સતી.

અર્થ.

ખરેખર સ્ત્રીને ભરથારની સેવાપૂજા કરવી તે તુલ્ય કોઈ યજ્ઞ નથી, કોઈ વ્રત નથી કે કોઈ ઉપવાસ નથી, પોતાનો સ્વામિ, એજ તેનો દેવ, તેન્ને ગુરુ, તેનો ધર્મ, તેનું તિર્થ, તેનાં વૃત્ત પણ તે-માંજછે, તે માટે સતી સ્ત્રીએ અવરે સર્વનો ત્યાગ કરીને એક પતિનેજ બળવો (અટલે તેની સેવા આકરીનામ સ્મરણને આજ્ઞાનુસાર વરચણક રાખવી.) પ-ણ દાસી હવે પૂજાને વિજંબ થાયછે, માટે તાકીદ રાખ.

દીંડી.

શુણ દાસી આજે કરે તું સૌ તૈયારી,

પ્રાણપતિ તણી જન્મ તિથી ખ્યારી;

શીવ પૂજન માટે રાખજે શુદ્ધ વારી,

શુણ.

ગવરી પૂજન મારે કરવું પૂરણ બાવે,

પ્રાણપતિને એતો સદ્ય આંહીં જળાવે;

નોકરી મુદત એની અંખાજી મરાવે. શુણ.
 નિર્જલો કહે ઉપવાસ આજે દાસી,
 ધ્યાન પતિના સાથે ગાઈ રત્નિ આસી;
 આયુષ્ય દીર્ઘ એને આપેરે અવિનાશી, શુણ.
 દાન વિધિ સકળ રાખજે તું બહારે,
 વિપ્ર સુપાત્રને લાવ આ વારે;
 દાન કરવાં પ્રિતે પ્રાણપતિનાં મારે, શુણ.

સંગીતભદ્રા—(ઐટલામાં પ્રવેશ કરાતે) બાઈસાહેબ, શીવપૂજન સામગ્રી સર્વ તૈયારછે આપ રત્નિ ગૃહમાં પધારીએ.

સોનરાણી—બહુ સારું, ચાલો આવું છું.

(એમ કહી ત્યાંથી ઉઠી રત્નિ ગૃહમાં જાયછે ત્યાં તે પ્રતને અનુસાર સરવે સા-
 હીત્યોથી યથા વિધિ પુજન કરી છેવટ આરતી ઉતારતાં.)

ગરબી.

પ્રિય કરો શંભુ નાથ (૨) સરવદા શુભ મમ શ્યામનું,
 ક્ષેમ દીયો દીન રાત (૨) રટણ કહે જેના નામનું. પ્રિય.
 મારા પ્રાણ આધાર (૨) પરાધીનપણું ભોગવે.
 તે કપાથી કરો દૂર (૨) ભોગ સ્વતંત્રતા ભોગવે. પ્રિય.
 જન્મ તીથીનાં પુજન (૨) સકળ કરો આવાં સર્વદા,
 થાઓ વિજયી એ રાજ (૨) હરો હાડા છત્ર આપદા. પ્રિય.

— ❦ —

ચાંપરાજ—(નિપજ્યામાં) બારણું ઉઘાડો, બારણું ઉઘાડો, કોણુ છે
 અંદર ! બારણું જલદી ઉઘાડો ! !

સોનરાણી—(જોસભર સાદથી જરા અનચેબ થેને તથા સાદપણુ આજખવાથી
 વિસ્મય પાત્રીને) દાસી, એકદમ બારણું ઉઘાડ, એતો સાદ પ્રાણના-
 થનો લાગે છે.

સુખોદા—હા, બાઈસાહેબ, એતો માહારાજ પધાર્યા જણાય
 છે, માટે જઈ ઉઘાડું છું. (તે જઈ બારણું ઉઘાડે છે.)

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને) અરે કમળત ! ફુજ, નફટ, બંપટ !
 ક્યાં છે મારો કઠાર ને રમાલ આંહી લાવ જલદી ! મારે ભેદઅછીએ.

સોનરાણી—(આવી ક્રોધ મુદ્રાને કઠોર વચન પ્રહાર આકસ્મિક સાંભળી ભયભીત થઈને) અહો ! પ્રાણનાથ ! આપ આમ એકદમ વ્યગ્રચિત્ત થઈને શું આબ્યાછો. મારા પ્રાણાધાર ! કાંઈ કારણ બન્યું છે, મને વાતતો કરો તો તેનો ઈલાજ કરીયે !

ચાંપરાજ—અરે તું બીજી ત્રીજી વાત છોડીદે, જે માગું છું તે વસ્તુ હાજર કરે, નફ્ટ લંપટ સ્ત્રીનો તે વળી વિશ્વાસ હોય ! ! (ક્રોધના આવેશમાં તરવાર મ્યાનમાંથી કાઢી મારવા જાય છે. ત્યારે દાસીઆ આડી પડી તેના હાથ ઝાલી રાખીને.)

સુબોધા {
સંગીતભદ્રા }

રાગ કલ્યાણ.

હાડાજી શું કરો સાહસ આ, પતિવ્રતા એ છે નારીરે. હાડાજી. શુદ્ધ ભક્તિ તમ પ્રત્યે મહારાજ, સાચવીએ ટેક એણે સારીરે. હાડાજી. કુર દ્રષ્ટિએ નહિ જીવ્યો કૃપાનાથ, નીતિ મોરી બાઈને છે પ્યારીરે. હા. ખાંડાની ધારે પાળે પતિવ્રત, રહ્યાં છે છ માસ વ્રત ધારીરે. હાડાજી.

સોનરાણી—પ્રાણપતિ, એ કઠાર તથા રૂમાલ આપની રૂબા થોડા રોજ પર જેસલમેરથી આવ્યાં હતાં, તેણે ધણો ધણો આગ્રહ કરી કહ્યું કે મારાં છોકરાંને વાસ્તે આ વસ્તુ આપ તેથી તમારી રૂબાને માફ ન લગાડવા મેં તે આપ્યાં.

ચાંપરાજ—અરે બલિચારીણી, મારી રૂબા તો ધણું થયાં ગુજરી ગયાં. છે, આ શું ! બનાવટ કરી બોલે છે ? કમજત ! જ્યારે તારું દિલ પવિત્ર સમજી મેં દિલ્હી પાદશાહની આગળ હોડ કરી ત્યારે આમ થયું નાં ? ધિક્કાર છે, તુંને ! તારી જાતને ! તારા સ્નેહને ! ને તારા નામને ! અરે હમણાં આ શમશેરથી તારા ટુકડે ટુકડા કરી દઈ, પણ લાચારધું કે સ્ત્રી હતાનો ડર લાગે છે. સોઠા રજપૂતોમાં આવી કુલટાઓ ઉત્પન્ન થતી હશે, તેની મુંને ખબર નહોતી, નહિતો હું તારું પાણી અહણ જ શાને કરત ! અરે મારી કિર્ચિના પૂર્ણ ચંદ્રને અંધકાર પમાડનારી વાદળી હવે જલદી અદ્રશ્ય થા, અરે આ પવિત્ર ઘુંદીકોટાની ભૂમિ પર ભાર કર્ચા કંલક રૂપ ચાંડાલી નારી જલદી નજ થઈ ચાલી જ, અરે પાતકી નીચ ફરાચારી વિ-

આસઘાતી વિષયાશક્તિ દુર્બલિ! અરે શું તૈ મને ભરતખંડના ચક્રવર્તિ
મુગલબાદશાહની ભરી સભામાં ખોટો પાડ્યો!! અરે તારા આવાં
પતિત હૃદયની મુંને પ્રથમથી પરીક્ષા ન પડી! બસ બસ જીવ!
હવે ઉભો ન રહે! તારા હૃદયની આગ શાંત કરવા આ ચાર શબ્દ
ફીટકારેના બસ છે.

સોનરાણી—(અતી રૂદનની સાથે કુસકાં ભરતી) પ્રાણાધાર, મારી
વાતતો સાંભળો, મુંને એ શબ્દ બોલવાતો આપો! પછી દોષીત હો-
જ તો મુખેથી મારું માથું કાપી ચાલ્યા જાવ્યો, અને તેમ ન સાંભ-
ળવું હોય તો હમણાંજ મારો શિરચ્છેદ કરતા જાવ્યો!

(ચાંપરાજ તે આજીવન બીલકુલ લક્ષ ન દેતાં ચાલ્યો જાય છે ને સોનરાણી
હરહર શંકરા!! કહી ધરણી દેળે મુર્છાંગત થાયછે, ને દાસી તેને સાવધ કરી બેઠાં કરેછે.)

સોનરાણી—(અતી અકંદની સાથે)

પીયુને તળાવનાર વેરી અલંકાર. એ રાગ.

અચાનક આ શો કોપ કીધો કીરતાર,

કલંક વાદળું ક્યાંથી આવ્યું હું પરે.

અચાનક.

ચૂકી નથી કદી મારો ધર્મ હું જરા,

ભૂલી નથી વૃત્તિમાં જાણે માણધરા.

અચાનક.

શું આવ્યા સ્વામિને શું રે ચાલ્યારે ગયા,

આંખમાં વરસે ઝેર નોતીરે દયા.

અચાનક.

પતિવ્રત ભંગ પ્રભુ ક્યારે મેં કીધું,

સાક્ષી હૃદયના તમે જાણો છો બધું.

અચાનક.

જનમ ધરીને આજ સુધી મારો ટેક,

પર પુરવતું મુખ જોયું નથી છેક.

અચાનક.

ન્યારથી રાજ ગયા છે દિલ્હીપતી પાસ,

ખાનપાન તબ્યાં કેવી રહું છું ઉદાસ.

અચાનક.

એક નિજા હાડારાજ નામ હું જપું,

સાધવી જોગીણી ઉપવાસીમાં ખપું.

અચાનક.

સુવસ્ત્ર ધરેણું નથી ધારણ કર્યું,

મિજ અજ નામે નથી મુખે મેં ધર્યું.

અચાનક.

નથી અરીસામાં મૂખ જોયું કોઈ કાળ,
કોણે છેટું પડાવ્યું ઉઠાડી અંતર ઝાળ. અચાનક.
નિરદોષી અબળાને શો પ્રભુ આ માર,
સ્વપને કર્યો નથી મેં જરેરે વિચાર. અચાનક.
પુત્રી તમારીની પ્રભુ લેજોરે સંભાળ,
આપઘાત કરી હવે આણે એનો કાળ, અચાનક.

સુબોધા }
સંગીતભદ્રા } મુઝે છોડ ચલા બનઝારા. એ રાહ.

બાઈ ભક્તિ સાચી તમારી, છે જગ કર્વાને પ્યારી; બાઈ.
તમે પતિવ્રત પુરું પાળો, દમી દેહ નિયમમાં ગાળો;
કેમ પ્રભુ તે જથ્થે વિસારી, છે જગ કર્વાને પ્યારી. બાઈ.
આ ધર્માચરણ તમારું, જોઈ ચકિત થાય દિલ મારું;
હું નજરે રહું નિહાળી, છે જગ કર્વાને પ્યારી. બાઈ.
તમે રટીછે પતિગૂણ ગીતા, તમે પગ ધોઈને પીતાં;
પછી ભોજન કરો વિચારી, છે જગ કર્વાને પ્યારી. બાઈ.
આ વાત વધી કાંઈ મોટી, પ્રભુ બલે કરેરે કસોટી;
તેવી છે તમ તૈયારી, છે જગ કર્વાને પ્યારી. બાઈ.
જોઈ ટેક તે આવી તમારી, વરતે જગમાં અન્યતારી;
તમે આપો મોક્ષની બારી, છે જગ કર્વાને પ્યારી. બાઈ.
હવે વિલાપ બાઈ છોડો, હવે ઉપાયમાં ચિત જોડો;
અરી વાત જાયછે મારી, છે જગ કર્વાને પ્યારી. બાઈ.
કાંઈ શોધી કાઢો યુક્તિ, જેથી આરોપની થાય મુક્તિ;
આંહી જોડે થાય ખુવારી, છે જગ કર્વાને પ્યારી. બાઈ.
સોનરાણી— રાગ દેશની ખમાચ.

મોહે દેહે ફીટકાર, ગયા જીવનહાર, મોહે લાગી જવાળ,
તનકું સજની, આયા કલંક શીર, બયા મૃત્યુ ખરે; મોહે દેહે.
રખું ભક્તિ અપાર, પતિચરન આ નાર, તોબી આઈ આળ,
અબલો સજની, મોહે કરકે જખમ, પીયુ પીછે ફીરે; મોહે દેહે.
મુજ પતિ ઉગાર, પ્રભુ અબલ નાર, નમું બાર બારં,

તુજરે ચરને, સુની દીન પોકાર, પ્રભુ સહાય કરે; મોહે દેકે.
 સખી લાવ કટારે, કાઢું શીથ આવાર, હવે જીતાં ધિકાર,
 અખતો સજની, યહ દુઃખી સંસાર, વાઠું પાર કરે; મોહે દેકે.
 સુખોધા—નહીં યોગ્ય વિચાર, બાઈ કરો આવાર; નહીં એમાં સાર,
 હાડા નારી, જે આબું કલંક શીર દુર કરો; નહીં યોગ્ય.

જાણે દીનદયાળ, તમ ભક્તિ અપાર; આમ મરવું અકાળ,
 સુનોરે બાઈ, દેશે લોક ગાળ; બાલિચારી ડરો; નહીં યોગ્ય.

સોનરાણી—(અ સાંભળી જરા હુંશીયાર થઈને) અરે દાસી, હવે તું
 ગામમાં જઈ કાંઈ તજવીજ કરી આવ કે આ બતાવ શી રીતે
 બન્યો છે, રાજજી શું એકદમ આહી આવ્યા! શું મને વાક્યપ્રહાર
 કરી આહ્યા ગયા! હવે ગફલત કે ઢીલ કરવાનો સમય નથી!

સુખોધા—બાઈસાહેબ, હમણાં તજવીજ કરી આવી હા-
 નર થાઈછું.

(તે બચે છે.)

સોનરાણી— રાગ આશા ગોડી.

સહાય થયો જગ કર્વા, સંકટ નિથે સહાય થયો જગ કર્વા;
 હુંરે પતિવ્રત કદી નવ ચૂકી, ધર્મ મારો સૃષ્ટિ ધર્વા. સંકટ.
 અનેક સતીનાં સત તણી રક્ષા, કીધી પ્રભુ દુઃખ હર્વા. સંકટ.
 કોણ આરોપ આ-અધરથી લાબું, કોણે ભરમાવ્યા મૂળ ભર્વા. સંકટ.
 શુદ્ધ કંચન ભક્તિ રૂપજ કરીછે, પ્રગટ કરો જગ કર્વા. સંકટ.
 દાસી તમારી હુંછું સુરારી, આપ આશ્રયમાં છે સ્થિરતા. સંકટ.

સુખોધા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈસાહેબ, મેં ગામમાં તજવીજ કરી
 તો એવા ખબર મળ્યા કે રાજજીએ દિલ્હી પાદશાહથી કાંઈ શરત
 કરીછે, અને તેમાં રાજજી ખોટા પડ્યા છે. અને તેમાં માયું આ-
 પવાની શરત કરીછે. એ ખબર એક આદમી મહારાજની સાથે
 આવેલ તેણે આપ્યા. આપણા માણેકશાતા દીકરા મોતીની સથે
 વાત કરી તે રાજજી ભેગો આહ્યો ગયો,

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ, બરાબર ખબર
 લાવોછું.

સોનરાણી—દાસી, શું છે, તે જલદી કહે ?

સંગીતભદ્રા—બાઈસાહેબ, મહારાજ આંહીથી એકદમ વળી નીકળ્યા, ને ગામમાં ઘોડો દોડાવતા ચાલ્યા ગયા, ત્યારે આપણા ગામની કળાવંતી ગુણિકા તેમની પાછળ ગઈ, ને મહારાજને ગાય-નનો અતી શોખ છે એ આપણે જાણીએ છીએ, પણ આ વખતે કાંઈપણ વખત રોકાવા એ ખૂબી ના કહી, છેવટ તેના અતી દુરાગ્રહથી એક ક્ષણવાર એકતાન સાંભળવા હા કહી બેઠા, પણ તેટલા વખતમાં તેણે ખુશ કરી દીધા, અને કળાવંતીએ આવવા જવાનું કારણ બધું પૂછતાં સંક્ષેપમાં કહી દેખાડ્યું કે દિલ્હીપાદશાહની પાસે હોડ થયેલી, તેમાં હાડાજીએ તમે પતિવ્રતા છો એવું જાહેર કરી ખોટા પડે તો દેહાંતદંડની શિક્ષા, એવો કરાર લખી દીધો, હવે તેમાં એક મીયાં શેરબેકના પુરાવાથી તેઓ ખોટા પડ્યા, અને તમને આંહી મુખપર ફીટકાર દેવાને આવવા પાદશાહની પરવાનગી માગી, પણ તે એમ ન મળતાં તેમના મિત્ર પહાડસિંહે પોતાનું માથું એ મુદત પ્રમાણે આવી ન પહેંચે તો આપણું એમ કચ્છલ કર્યું તેથી રજા મળી અને આંહી આવી આમ કરી એકદમ ચાલ્યા ગયા ! આ એ બતાવ બન્યો છે, તે ખુદ કળાવંતીને મોઢેથી મેં સાંભળ્યો અને તેથી સાથે આવેલા આદમીએ માણેકશાના મોતીને પણ એવીજ વાત કરી.

સોનરાણી—(મહા ગમગીન થઈને) હે ! પરમેશ્વર ! આ શું તારી ગતી ! વિના કારણ, હું પવિત્ર છતે મારા પ્રાણનાથ કેમ ખોટા પડ્યા હશે ! મને તો એ વાત અસંભવિત લાગે છે ! પણ બગવાન જાણે શું બતાવ બન્યો હશે ! કટાર રમાલ પ્રાણનાથે માગ્યા તો રખે કુપબાએ કાંઈ દગો દીધો હોય !

સુબોધા—બાઈસાહેબ, ત્યારે હવે કેમ કરશું ? કળાવંતિને દિલ્હી મોકલીએ તો ?

સંગીતભદ્રા—એકદમ હાડાજી ગયા, મોઢે મુદત લગભગ હશે !

સોનરાણી—દાસીજનો, ધીરજ રાખો, જાતે દિલ્હી ગયા વગર ખરા ખોટાની ખબર નહિ પડે !

સુઓધા—તે ખરું, પણ બાઈ અંતઃપૂરમાંથી તમે કદી બહાર પગ દીધો નથી, અને આ કામમાંતો ઘણીજ હુંશીયારીની જરૂર છે.

સંગીતભદ્રા—હા, બાઈસાહેબ, દેશાટણની શક્તિ વાક ચા-
તુરી, અને યુક્તિ બધું જોઈયે ? તે સંપૂર્ણ આપમાં છે ખરું, પણ
અંતઃપૂરની બહાર ઉપયોગ કદી—

સોનરાણી—દાસીજનો, હવે શરમનો પડદો હું એક બાજુ
મૂકુંછું, અને પ્રતિજ્ઞા કરુંછું કે આ કલંકથી જ્યારે મુક્ત થાઈશ ત્યારે
તે ઓઝળનો પડદો ધારણ કરીશ, અને પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ નહિ થાય
તો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ !

સુઓધા—બાઈસાહેબ ! પ્રતિજ્ઞા આકરી લીધી, પણ તે સા-
ચી કરવા શું પ્રયત્ન કરશું ! નીકર અમારા પ્રાણ ક્યાં પાછળ રહેવાના
છે ! અમારાં બંનેના પ્રાણ અરપણ થતાં તમે સાચા ઠરો એ
અમારી હિચ્છા છે !

સોનરાણી—હવે હિમ્મત રાખો ! જરા પણ ગભરાશો નહિ,
અમે છીએ નારી જાત, તો પણ હવે અમારા રજપૂતના લોહીનું
કામ છે ! આપણે શાહાધી પાર પડશું તે વિચારો !

સંગીતભદ્રા—ગમે તેમ કરી પાદશાહની રૂબરૂ થવાય, ને ખરી
હકીકત તેને જાહેર થાય તો કાંઈ પણ બની શકે ! કહોતો ત્યાં ખૂબ
દ્રવ્ય ખરચી તંત્ર ચલાવીએ !

સુઓધા—દ્રવ્યથી તુરત ભિજું થવું મુશ્કેલ છે ! આજ કાલ
અકબર પાદશાહની રીતી પ્રમાણે તો કોઈ હુબરથી ભિજું થવાય !
એવો હુબર આપણી પાસે શું ?

સંગીતભદ્રા—હા, ધર્મીચાર્યો, કવિજનો, તમાશગીરો તુરત
મળી શકે એવું ત્યાં વસતે છે, માટે આપણે એવા કોઈને સંગ
લઈએ તો !

સુઓધા—તો બહુ સાઈ છે !

સોનરાણી—ત્યારે હું રાજાજીને રંજનાર્થે જો ગાનતાન નૃત્ય
શીખીછું, તે ત્યાં ચલાવું તો !

સુઓધા—(સંગીતભદ્રા પ્રતિ) સંગીતભદ્રા ! આતો ગજબની હિંમ-

તનાં વચન કાઢે છે ! એકાએક આટલે દરજે કરવા તૈયાર થાય છે ! (સોનરાણી પ્રતિ) બાઈસાહેબ એમ કહેતાં અમારી જીભ ન ઉપડે ! રાજની રાણીને ઉઠી આવી હિંમત નાંખતી, એતો બ્રહ્માંડમાંય ફૂલભ છે !

સંગીતભદ્રા—હદતો વળી જાય, પણ આપે શૂરાતનથી એ કામ બજવવું મુશ્કેલ છે !

સોનરાણી—પ્રાણપતિનાં રક્ષણ અર્થે એ કળા ઉપયોગમાં ન લાઇયે, તો પછી અમ ક્યોજ બ્યર્થ છે ! આપણે તાબડોતો કામ લેવું છે, પાદશાહની મુલાખાત થયા વગર છુટકો નથી ! અને જેવી આ કળા માણસના ચિત્તને આકર્ષણ કરે છે, તેવી બીજી થોડીજ કરે છે ! માટે મારોતો નિશ્ચય છે કે ખુદ મારે વારાંગના બનવું. અને આ કામમાં મારે માંડે સઘળું આતુર્ય વાપરવું, પછી ફેતેહમંદ થવું કે નહીં એતો શ્રી જગદીશ્વરના હાથમાં છે, અને તે સત્યનો બેલી સહાય કેમ નહિ કરે !

મુખોંધા—અહા હા ! અબજા જાતમાં આવી શૌર્યની સમત્ કૃતિ ક્યાંથી પ્રગટ થઈ ! ગજબ હિંમત બાંધે છે !

સંગીતભદ્રા—બાઈ એથી સતીધર્મમાંતો બાધ આવે નહિ નાં ?

સોનરાણી—દાસી એથી મારા પતિવ્રત ધર્મમાં કે પવિત્ર ધર્માચરણમાં બાધ આવે એવું સ્પષ્ટેય ન સમજવું ! જો કોઈ પુરૂષને શૂળ લાગી હોય ત્યારે બીજી શૂળથી તે કાઢી નાંખે, ને પછી બંને શૂળ ફેંકી દે છે, તેમ મુને આ કલંકરૂપી શૂળ લાગી છે, તે આ વારાંગના વેશરૂપી શૂળના સાધનથી કાઢવી છે. અને પછી તો બંનેનો સાથે ત્યાગ થશે, નીકરે પછી પ્રાણધાતથી પરભવ તે દોષથી શ્રી જગદીશ્વરની સમક્ષ મુક્ત થવું થશે !]

મુખોંધા—બાઈ સાહેબ, આપના શૂરાતનને ને સમજણને ધન્ય છે, કે તાત્પર્ય પર નજર રાખી વાત કરો છો !

સોનરાણી—જો દાસી જે વાતનું પરીણામ સાંઝે તેજ વાત સારી, અને જેમાં પરિણામે નહાં, તેજ વાત નહારી સમજવી. માટે મારા પવિત્ર હૃદયને ઉપરના વારાંગનાના વેશથી શું કલંક આવવા

નું છે. કાંઈજ નહીં! વિપત્તિ સમય આપણને ગમે તેવી સ્થિતિમાં નાંખે પણ સત્ય નિતી અને શીયલ ન હોડવું! હરીશ્વંદ્ર તારામતિ, નળ ને દમયંતી, પાંડવજન ને દ્રોપદીનાં આપ્યાનો રોજ વાંચાએ છીએ તેનું પછી કૃળ થું!

સંગીતભદ્રા—(સુખોદા પ્રતિ) આમાં બે વાત છે, એકતો આ પછાં બાઈનું સાચ જાહેરમાં આવશે, અને મહારાજને પણ હોડના કરારના અમલમાંથી બચાવી શકશું! પ્રભુ! તમારે ખોળે છીએ!

સોનરાણી—તારે હવે વિલંબ ન કરવો! તારે જ હવે આપણાં સાજ ને બીજાં સંગીત સાહીત્યો સાથે લીધો, ને બે સારા અથ તૈયાર રખાવ. ને હું આંહી તૈયાર થઈ રહું છું.

સંગીતભદ્રા—બહુ સારું બાઈસાહેબ હું બધો સરસામાન તૈયાર કરી આંહી આવું છું. ને આ સુખોદા અથશાળામાં—

સુખોદા—હા, બાઈસાહેબ હું બે અથ જઈ તૈયાર રખાવું છું.

સોનરાણી—બહુ સારું, બંને જાઓ.

(તેણે જાયછે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—દરબારગઠમાં જવાનો રસ્તો.

પાત્ર.

સુખોદા, સંગીતભદ્રા.

સુખોદા—સંગીતભદ્રા, શું વિસ્મય પામી ગઈ છું!

સંગીતભદ્રા—હુંતો એજ તારની હેરત પામી ગઈ છું કે આપણાં બાઈએ આવી મોટી હિંમત બાંધી! એવી તો કલ્પનાય કદી ન થાય!

સુખોદા—સખી, તે વિનાં એવાંના ઉદરમાં વીરરત્ન પાકતાં હશે! પણ હવે આપણે ક્યાંઈ પાછો પગ ન દેવો હો!

સંગીતભદ્રા—તારેતો આપણાં માત તાત લાગેનાં! જે કામ આપણેજ કરવાનું હતું! તે કામ બાઈએ પોતે ઓઠી લીધું. પણ લાચાર કે એવી આવડત આપણામાં નથી! નહિંતો એને અંતઃપૂ

રમાંથી બહાર નિકળવા દઇયે? પણ હાડાજીનો તો ડપકો નહીં આવેનાં!

સુઓધા—બેલી છો તું ! હવે ડપકાનું ક્યાં રહ્યું ! હવે તો આપણે ક્રોધ ન પામ્યાં તો પૃથ્વી પલટી જવીછે ! વિચારી જીને !

સંગીતભદ્રા—હા ખરું કહેછે, એમ થયું તો હાડાજીનું સ્વર્ગ ગમન, અને આંહી બાઈનો આપઘાત, ને દેશ પાપમાલ ! પછી શું આપણે પણ જીવ રાખશું !

સુઓધા—તો ઠીક તારે એવીજ સમજણ રાખ, હવે તો બાઈ ને ને જીવિત ચલાવે તેમાં આપણે તત્પર રહી સહાય કરવી, અને તારે સાજનો બીજો જોગ ન આવે તો એ કામ હુંશીયારીથી કરવું.

સંગીતભદ્રા—તેતો તું તારે જીને ! એમનીજ તાલીમને એમ નહીં લગાડું. ઘણી હિંમતનું કામ કરવું છે હો !

સુઓધા—અતારે હિંમત ન રાખીયે તો હાડાજીએ આપણને નાણાં ખરચી સુશિક્ષિત કર્યાં, અને સદચુણી ધૈર્યનીતી શીખવ્યંત જાણી પરીક્ષા કરી બાઈપાશે રાખ્યાંછે, તેનું કળ શું ? આપણા પિતા આપણા રાજ, અને આપણું સર્વસ્વ નાશ થવા બેઠું ! તારે હવે શું બેસી રહેવું લાજમ છે ! આ માતા સોનરાણીને જોઈ કંઈનાનો સમુદ્ર અંતઃકરણમાં ઉછળી જાયછે, પણ દુષ્માની રાખી બોલું ચાલુંધું.

સંગીતભદ્રા—ખરે સુઓધા, શીવપૂજન વખતે અમૃતમાં ઝેર વર્ષાવી ગયા એતો હું શદ્દ કહું તારે હું જાણુંધું કે હવે ઝુરી ઝુરીને ઝરી જઈ ! નિરપરાધિ આપણાં બાઈપર આવડો શો જીલમ !

સુઓધા—જી બેન ! કુનીયામાં અનેક પ્રપંચ ચાલેછે, માટે હિંમત રાખી, શ્રી જગતપતીની સહાય માગી, તેનો પરજય કરવો, એ મનુષ્યનું કામ છે. અને વિપતિ એ મોટાઓના સદચુણને ધૈર્યના કસોટીછે, જી, તું અને હું બંને બાઈના આ વખતનાં બાપણ શૂરાતનથી કેવાં તાજુબી પામ્યાં !

સંગીતભદ્રા—હા, કુલની ખરાબ વાસ હોય તો માયું ચડેછે, અને ઉભાં થતાં વખતે અંગ અચકાઈ જાયછે, અને આ વખતે તો જાણે કેમ અસુરને સંહારવા દુર્ગાદેવી તૈયાર થયાં હોયની !

સુબોધા—એટલા સારૂં જ મહાત્મનતા ગુણ પ્રકાશ કરવાજ પરમેશ્વર વિપતિઓ મોકલેછે પણ હવે વાતમાં વખત ન કાઢો.

સંગીતભદ્રા—આ જાઉં છું. ને અથ જ લઈ આવું છું. તું પણ અંતઃપૂરમાં તૈયાર થઈ આવ વહેલી.

(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—સુમતિ પ્રધાનનું ઘર.

પાત્ર—સુમતિ, વિશાળમતિ.

સુમતિ—(વિચારમાં સ્વમત.) આહાહા ! ખુંદીકોટાના રાજની અવદશા બેઠી ! શું એકદમ ચાંપરાજ આવ્યા ને ચાલ્યા ગયા ! મારે મોઢે થવાનો પણ વખત ન આવ્યો, કોઈ મહા ભારત આકૃત આવે જીણાય છે, વખતે અકબર બાદશાહ તરફથી કાંઈ સખતી થઈ જીણાય છે, રખે ! મુગલોની દયાનત છેક ફરી હોય, રજપૂતનાં રાજ્યો છેક સ્વતંત્ર કરવાં હોય ? પણ કળાવંતીને મોતીશાની વાત પરથી તો હકીકત જીણાય છે, કે ચાંપરાજહાડાએ બાદશાહની સભામાં પતિવૃતા સ્ત્રીની બાબતમાં હોડ કરી અને તેમાં ખોટા પડતાં તેનું માથું જાય છે.

હવે આંહી મુંને વાત કરી હોત તો મસલત કરી કાંઈ રસ્તો પણ કાઢી દેત, પણ આતો સતીને કાંઈ જ વચન કહી નીકળી ગયા. રજપૂતમાં આવેશ આવ્યા પછી હાથ ન રહે ! હવે આપણે સોનરાણીને જઈ ધીરજ આપવી તથા કાંઈ ઉપાય યોજવા.

વિશાળમતિ—હવે વિલંબ કરવો ન જોઈએ.

નિમકસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) યહ કાગજ બાઈ શ્રી સોનરાણીને બિન્યા હે સો આપકુ સુપરદ કરને આયા હું.

સુમતિ—અચ્છા લાઓ.

(આવે છે.)

નિમકસિંહ—અબ મેં રૂબસત ચાહાતા હું.

સુમતિ—બહોત અચ્છા.

(જાય છે.)

(વિશાળમતિ પ્રવેશે)

વાંચ શું લખ્યું છે.

વિશાળમતિ— લાવો વાંચું.

(વાંચે છે.)

(ચર ગોવિંદના મહિતાનો રાગ.)

હે પિતા પ્રધાન પવિત્ર, હકીકત મારીરે,
શુણ્ણે મારા શીરછત્ર, કહું વિસ્તારીરે.
પિતા જાણોછો મારો ધર્મ, વૃત્ત હું પાળુંરે,
છે દિલ્લી મુજ સ્વામિન, દેહ પ્રજાળુંરે.
ગઈ રાતે આવ્યા એહ, અચાનક પાસેરે,
બોલ્યા વચનો દહન છેહ, આવી અવાસેરે.
હું કરતી શીવ પૂજન, જન્મ તીથીનારે,
વૃત્ત સ્તુતિ અને ઉપવાસ, હતી એ સ્થિતિમારે.
ત્યાં આવીને ફીટકાર, દીધાછે મુજનેરે,
હે બાબિયારણી નાર, ધીકછે મુજનેરે.

સુમતિ—હરહર ! સોનરાણી પર આ શું ગુજરી ! ચાંપરાજ
તમને આ શું મતિ સુઝી ! ચાલ આગળ વાંચ—
વિશાળમતિ—

એ સાંભળી મુજને આળ, પ્રગટી મોટીરે,
થઈ જવા દિલ્લી તૈયાર, થવું નહિ ખોટીરે.
હું અને દાસી બેથ, થયાં રવાનારે,
આ પત્ર મોકલ્યો ફુત, ખબરે જવાનારે.
પિતા ચલાવળે રૂડી પેર, રાજ તમારૂંરે,
અમારે કરવુંછે જાહેર, સત્ય હમારૂંરે.
ને થશે તેમ શીરછત્ર, દેહ હું રાખુંરે,
નહીં થાયે પાડું તન, સત્ય હું ભાખુંરે.

સુમતિ—(અતઃ દિલ્લીરે યત્ન) આહાહા ! આશું દૈવ તારો કોપ !
અરે હવે હું જાતે દિલ્લી જઈ તપાસ કરું. રાજ રાણી પર આવી
આકૃતમાં પ્રધાનનું કાર્ય શુંછે તે વિચારવું જોઈએ !

શ્લોક.

મન્ત્રતન્ત્રાપિત પ્રીતિર્દેશકાલોચિતસ્થિતિઃ

યશ્વરાજિભવેદુક્તઃ સોઽમાત્યઃ પૃથિવીપતેઃ

અર્થ—રાજપ્રકરણનાં ગુપ્ત ધોરણને રાજના તંત્રમાં જોણે પ્રીતિ અર્પણ કરીછે, દેશકાલને ઉચ્ચાત સ્થિતિએ જો વસતેછે, ને જો રાજાને ભક્ત એટલે તેને વિશેષ જોણે તન મન ધન અર્પણ કર્યાછે તે પૃથ્વીપતી એટલે રાજાનો પ્રધાન સમજવો.

પૂત્ર, વાંચ, આગળ શું લખ્યું છે ?

વિરાજભતિ—જો રાજાજી દેશે શીય, તો સત્ય હું કહાવુંરે,
પિતા હું પણ દેહ તજીશ, પાછી નહીં આવુંરે.
છે યુદ્ધિઘોટાના બાળ, તમારે શરણેરે,
કરજો તેના સંભાળ, વિનવું હું ચરણેરે.
આ નિરદોષીછે બાળ, પુત્રી તમારીરે,
અણીનો આબો કાળ, ગઈછે વિચારીરે.
દુઃખ અણવ અપાર, ઉલટ્યો હું માથેરે,
તેમાંથી શિરછત્ર પાર, થવું હરી હાથેરે.
આઝલપડદો આજ, મુકી હું ચાલીરે,
નવ મુકુંતો બણસે કાજ, કલંક શિરે બાળીરે.
આબુંછે માથે આજ, મોટું પીતા મારેરે,
તેમાંથી દીનદયાળ, તારે ને ઉગારેરે.
નથી મોઢે યવાણું તાત, માફ મુને કરજોરે,
છોડો નવ લેશો દોષ, વાત હર ધરજોરે.
હવે પ્રજા તણી સંભાળ, તમોને છે આઝીરે,
કરુંછે પત્રે વિદિત, પ્રધાન પીતાજીરે.

સુભતિ—શાબાશછે ! રાજકુળ વધુ શાબાશ છે ! તુંને ! લક્ષ્મી અવતાર સતી, વીરમાતા ! ધન્યછે તારી હીમતને ! શું જાતે ચાલીને દિલ્લી ગઈ ! વીરકંકણ બાંધતા વાર પણ ન લગાડી ! ધન્યછે તારી સમયોચિત્તજ્ઞિને ! ધન્યછે તારા વિચારને, સમજણને ને સામર્થ્યને !

વિરાજભતિ—પિતાજી મહારાણી જાતે દિલ્લી ગયાં, એ કાંઈ

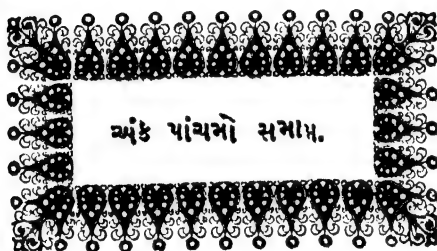
ઝાણી વાત કરી નથી, હવે આ બાબતમાં જે કાંઈ ઉપાય લેવા હોય તેની ખુંને આજ્ઞા કરો, કહોતો હું પણ દિલ્લી ચડી જાઉં ને મહારાણીની સેવામાં હાજર થાઉં.

સુભતિ—શામાશયે ! પુત્ર તું યોગ્ય કહેછે પણ આવા બા-
રીક સમયમાં મારે જાતે જવાની જરૂર છે, માટે તારે આઈ રહેવું
અને આપણા સેનાપતિ અને નગરશેઠના અનુમતથી રાજ્યનો
બંદોબસ્ત રાખવો માટે હું નગરશેઠને મળી દિલ્લી તરફ રવાના
થાઉં છું.

વિશાજમતિ—બહુ સારું તારે હું પણ સેનાપતિને ત્યાં જાઉં
અને આ વાતથી વાકેફગાર કરું.

સુભતિ—હીક, તારે ચાલો.

(બંને નીકળી જાયછે.)

चांपराजहाडो ने सोनराणी

नाटक सप्तांकि,

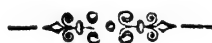
अंक ६ ठो.

पात्र.

सोनराणी..... चांपराजनी स्त्री.

सुयोधा }
संगीतलद्रा }तेनी दासीओ.

तलकचंद }
नहोरचंद } दिहछीना वसिष्ठ.

અંક ૬ ઠો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—દિલ્હીની સરહદ પાસેનું જંગલ.

પાત્ર.

સોનરાણી, સુબોધા, સંગીતભદ્રા.

સુબોધા—બાઈસાહેબ, આજ આપને આજની મોટી મજલથી અમ ધણો લાગ્યો હશે, તે માટે આંહી થોડો વખત આરામ લીયો ! (હંચુ જાળને) અરે પરમેશ્વર ! આ રાજદેહીને અશ્વપર બેસવું, કંકર કંટકમાં ચાલવું, ક્ષુધાતૃષ્ણા સહન કરવી, ને દીન રાત પ્રવાસમાં કાઢવાં એવું ક્યાંથી બન્યું ! શું પોતાનાં સમર્થ માતપિતાને ઘેર, કે શું ખુંદીકોટાના મેહેલમાં વાસ કરનાર, તે વનમાં આ પ્રવેશ ધારણ કરી વિચરે એ તારી ન્યાય દ્રષ્ટિમાં ઘટીત છે ! મારાં સક્રોમલ રાજદેહી બાઈસાહેબ, આપ અમીત બહુ થયાં છો માટે જરા નિદ્રા-સ્થિત થાઓ, અને બંને અમને મેં બીડમાં છોડી દીધા છે, તે આ સ્થળમાં સારી રીતે તૃણજવથી તૈયાર થઈ જશે.

સંગીતભદ્રા—હા, બાઈસાહેબ, હું જરા પગ ચાંપુધું અને આપ આરામ લીયો !

સોનરાણી—(બંને દાસીઓને) દાસીજનો, તમો મેહેલની માફક મારી આશાસના કરોજો, એ તમો કુલીનને સદગુણી પાસવાનોને ઘટારત છે. પણ આ માફે ભાષણ સાંભળી ખૂબ ધૈર્યવાનને નિષ્ક્રી-કર થાઓ ! જુઓ કે જ્યારથી રાજાજી મિથ્યાઆરોપનો વચન પ્રહાર કરીને ગયા છે, ત્યારથી નિંદ્રાને સુખતો એક બાજુ રાખી દીધાંછે, અગર જો કે અમે રજપૂતની પુત્રીઓએ શીતઉજાણ હવા-અને પ્રવાસનાં સંકટ આ દેહીથી કદી સહન કર્યા ન હોય એ વાત ખરીછે, પણ જ્યારે આપત્તિકાળ આવેછે, ત્યારે અમારાં અંતઃકરણ વજ્રથી પણ કઠણ થઈ જાયછે, અને આ દેહ પણ તે વીજ સખ થઈ જાયછે, ગમે તેવું સંકટ હોય તોપણ તેની સામે હમે હામ બીડીયે, છીયે સીંહ વાઘ વડે કે રણસંગ્રામથી પણ અમ ડર ન ખાઈયે, કેમકે અમારા લોહીમાં શ્રી જગદીશ્વરે એવો અંકુર

રાખેલોછે, તે આવે વખતે વૃદ્ધ પામીને વૃક્ષરૂપ થાયછે.

સંગીતભદ્રા—(સુબોધા પ્રતિ) સાંભળ સંગીતભદ્રા, તું કહેતીતી તેવુંજ આ વખતનું ભાષણ !

સુબોધા—જેનાં ઉદરથી ખદ્ધાંડને ધ્રુજાવે તેવા ચક્રવર્તિ રા-
જાએ રૂપી પુત્ર રત્ન ઉત્પન્ન થાય તેના મોંમાંથી આવાં વચન
નિકળે તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? બાઈમાહેબ આપનાં આવચનોથી
અમને ઓગાણું શૂર ને હિમ્મત આવેછે. આ વખતે ક્ષત્રી શૂરાવટ
નાં સધળાં અધૂર પ્રત્યક્ષ મૂર્તિમાન આપમાં જોઈયે છીએ.

સોનરાણી—(આ વખતે પોતાની નજર જગલમાં વનરૂપતિપર પડી તેથી
ખભાંક નાચકની તજવીજ રચનાને જોઈને) દાસી, આ વખતે હું શ્રી જગ-
દીશ્વરની સ્તુતિ કરુંછું. કે જોણે આ વનવેલી બગીચા સરખી કેવી
સુંદર બનાવીછે, કેવી એની તજવીજ ! આ ચંપો ચંબેલી, મોગરો,
ગુલદાવદી, કેવડો, ફણસ, નારંગી, ચતપત્રી, શેવંત્રી, અહિવલ્લી,
ગુલાબ, દ્રાક્ષાવલી, એનાં પત્ર ફળ ફૂલ જોઈને એ મહાનપિતાની
અદભૂત શક્તિ અને સૂક્ષ્મ રીતે જગતનાં હરેક કાર્યોમાં એની બા-
રીક નજરને તજવીજ દ્રષ્ટે આવેછે જે પુરુષમાં પાંચ પાંખડી તેમાં
પાંચજ થાયછે, જેમાં છ તેમાં આઠ નથી થાતી, ને તેના રંગરૂપ
આકૃતિ પણ તેવીજ ! તેને શોભાવે તેવી, આવી બારીક યંત્રન-
ચના જે પિતાએ કરી છે, અને જેનું અખૂટ હાથપણ ક્યાંઈ બુલ-
તુંજ નથી, તે આ મારાપર કલંક આબું છે, એવડી મોટી વાત કેમ
વિસરી જશે !! હે જગદીશ્વર !! તેં તારાપર નિષ્ઠાવાળા અનેક ભક્તો
ને સંકટ સમયે સહાયતા કરીછે, તો આ રંક દાસીપર મિથ્યા
આરોપની નિર્મૂઝિમાં તું સહાય કેમ નહિ કરે ! કરીશજ એમ મુંને
ખાતરી છે, સંગીતભદ્રા, હે હવે એની સ્તુતિ કરુંછું.

(મુજે છોડ ચલા બનઝારા) એ રાગ.

લાવણી.

આ કલંક હરી ઉતારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. ૨૬.
તમે રચોછે રચના જગની, મેં રાખી છે તમથી લગની,
મને સત્ય ડરાવી હરિ મારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો; આ કલંક.
હું ક્ષત્રીની પુત્રી કહાયું, આમ બને તો કૃળ લગાયું,
મુજ પતિવ્રત આપ વિચારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો; આ કલંક.

તમે નર નારી નીપજ્યાં, મન મળ્યાથી જોડાં બનાવ્યાં;
 પડ્યો અંતરે અગની ઠારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 મેં ક્યું છે નિશ્ચે મરવું, પણ સાચ થઈ દિલ ઠરવું;
 મને ખોટા દીધા ફીટકારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 હું ચાંપરાજની નારો, થઈ યુણીકા વખત વિચારી;
 કરી કસોટી નૌકા તારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 જેવી સીતાના રામથું પ્રિતી, જેવી સુલોચનાની નિતી;
 એક હુંદીકોટા પતિ પ્યારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 તમે દુપદીની વારે ધાયા, તમે ગળની બચાવી કાયા;
 તું સત્ય પ્રગટ કરનારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 જેવાં હતાં નળને દમયંતી, તેવાં અમે છીએ દંપતી;
 નળે કર્ણતા ઉલટા વિચારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 આ અધરથી વાદળું આંધું, મુજ ઉપર તે કોણ લાંબું;
 હરી મળ્યો કો કામણ ગારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 કોણે ભરમાવ્યા પતિ મારા, કરી વચન બાણની ધારા;
 પ્રભુ વાંક શો દીઠો મારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 આ સૂઈ પિતા, મન લાવો, તમે જગતનાં ચક્ષુ કહાવો;
 તમે નીતી મારી નીહાળો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 આ વખત નહીં સચવાશે, મુજ સ્વામી મરણ તો ધાશે;
 મુંને સ્થામ મુખે નહીં મારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.

સુખોધા—

આ અદ્ભુત ટેક તમારી, છે જગ કર્વાને પ્યારી. ટેક.
 હવે પ્રવાસમાં ચિત્ત જોડો, હવે વખત રહ્યો છે થોડો;
 કરો અંધ વિશે અશ્વચારી, છે જગ કર્વાને પ્યારી. આ.
 હવે ઠીલ નહીં અહીં કરવી, થણી યુક્તિ તહાં આચરવી,
 યાઓ તત્પર કરો તૈયારી, છે જગ કર્વાને પ્યારી. આ.
 સહાય થશે સૃષ્ટિના કર્વા, તે ઉગારશે તમ બર્વા;
 દ્યો ચિંતા હવે વિસારી, છે જગ કર્વાને પ્યારી. આ.
 આ પક્ષી બોલતાં આવે, તે જવાનો વખત જણાવે;
 ઉઠો ધધર નામ ઉચારી, છે જગ કર્વાને પ્યારી. આ.

સોનરાણી—બહુ સારું તારે હવે ચાલીએ.

મુખોધા—હા હવે તૈયાર થાઓ હું ઘોડા લઈ આવું.

સોનરાણી—જા લઈ આવ.

(ખાને નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—તલકચંદ, નઠોરચંદ.

તલકચંદ—કાં નઠોરચંદ, ચાંપરાજહાડો પહોંચ્યો નહીં, ને પછા-
ડસિંહનું હવે આવી બન્યું. તે દિવસે કહ્યું નહોતું કે મોઠાના મોઢી
ખાનામાં મારે ખાઈશ.

નઠોરચંદ—તે કાંઈ મુકું એમધું, કાંસીએ જાયતો બસે પણ
નામું એમું કરતો જાય !

તલકચંદ—મુરખા, કાંઈક વિચારતો કર, કે બાઈબંધ સારું
ઈ માથું આપેછે, તારે આપણા પાંચ પૈસા કદી રહી ગયાતો શું?

નઠોરચંદ—શું, હમણા કાંઈ જાનીનો દીકરો યઈ ગયોધું !
ડોઢ નારાયણ દમડો મુકીને અછતા નારાયણને જઈ બજાયે કે !

તલકચંદ—તારેતો કોઈ પૂન્યદાન દુનીયામાં કરતજ નહીં ?

નઠોરચંદ—તે બલે, મોઢી સારું સારું ખોલીયે, લાખ બદલે
સવાલાખ કહીયે, પણ દમડી છડીયે નહીં.

તલકચંદ—તારે મારા શરબેકે સાત હજાર સુવાઈ ઈ !

નઠોરચંદ—તે જાને હવે ઘવ વાળને, રાંડનો ખોટા પ્રયંચથો
આપડી રજપૂતાણીની લાજ મુલકમાં ખરાબ કરી આવ્યો ને ઈનામ
લીધાં, ને હવે જુલજ શા સારું !

તલકચંદ—નઠોર તારે કેમ કહે ?

નઠોરચંદ—જઈ પાદશાહ પાસે પોગજ ઉગાડું કરીશિ ! ખરા
ખોટાની ખાતરી હોયતો !

તલકચંદ—તારે કાલ વાત, એ રાંડના શરબેકને તો રખ-
ડાવી દઉ ?

(આ બધું એક ઘરને આગે રહી સોનરાણી તથા તેની બને દાસીઓ સાંભળતાં હતાં, તે તેમની પાસે આઠવા, ને એક દાસી તલકચંદને પુછેછે)

સુબોધા—કેમ થઈજી, પહાડસિંહ ઉમરાવનું ઘર કેણી તરફ છે ?

તલકચંદ—(હસીને) નકીરે રખડ્યો ! આ ઝોડીયું કોઈ વળી જાયછે પાંચ દશહજાર પડાવશે, રાખ મોદીખાનું ને કર મળ !

નકીરચંદ—તલકા જુલછ ! આવાં ઝોડીયાંજ ઠીક ! એવામાં-થીજ આશામી ખંધાણાં છીએ. (તે દાસી પ્રતિ) બોન ચાલો ઘર દે-ખાડું, શું મજરો કરવો છે ! ઉતારો કરવો હોય તો આપણા ડો-લામાં ચાલો !

તલકચંદ—મારા, આને બોન કહેછ, એના આચારતો જો !

નકીરચંદ—તલકા, આતો દેવતાઈ કામ છે, જેવું તેવું ન સમજ.

તલકચંદ—મારો હૈયાનો ચોકસ, મોઢે મીઠો, દમડી ખરચે નહીં ને અરથ સાધી લીએ !

નકીરચંદ—જો અજાણ્યાને આગળ થઈ રસ્તો બતાવીએ એમાં પુત્યનું કામછે, જુઓ ખાઈયું, તમારે પહાડસિંહને ત્યાં જવું હોય તો એ અમારા થઈ છે, અમે એના મોદી છીએ, નામું ઠામું અમારે ત્યાં રાખજો !

તલકચંદ—(હજવથી એક દાસીના કાનમાં) નકીરના બાવ આકરાછે ઉપાડ આપણે ત્યાંથી કરજો.

નકીરચંદ—(તલકચંદને લપકાક આશીને) રાંડના, આગળથી હરાવ કરી લેછે ? મારાં ધરાકનો ?

તલકચંદ—તારે એકનો ડોઢ કરવોછે, મારે હરામ નથી અપવું

નકીરચંદ—રાંડના ધીમાં તેલતો વું નાખેછે !

તલકચંદ—તારે તારી ઘોડે ખોટાં કાઢલાંથી હું નથી જોખતો, ને પોણી પાલીએ દાણા નથી ભરતો,

સુબોધા—ખાઈસાહેબ, આતો વચમાં આ વડી પડ્યા !

સોનરાણી—દાસી એને કહેકે અમારે જ્યાંથી અનુકુળ પડ-
શે ત્યાંથી મોદીઆનું લેશું, તમે નાહક શા સાહે બડી મરોછો !

નહોરચંદ—હા તે અમારાં બાહને પેલું તો મેં કહ્યુંછે આ ત-
લકોતો દોણાફોડ છે, જ્યાં હોય ત્યાં આડો આવી ઉભો રહેછે !

તલકચંદ—આજથી તારૂં મેંદુ જીએ તેને તલાક છે (અમ
કહી બચ છે.)

નહોરચંદ—ચાલો તારે પહાડસિંહનું ઘર બતાવું, (બતાવતે)
જાઓ ગામમાં પેસતાંજ ડાબી બાજુએ શરીને છેડે એનું ઘરછે
સાંધાં ચાલ્યાં જાઓ. (અમ કહી નીકળી બચછે.)

સુખોધા—(તે જ્યાં પહોંચે) બાહ સાહેબ, આ બે વાણીયા આ-
પણા છગન ને રગનાથ જેવા જણાય છે !

સોનરાણી—દાસી, એ બીચારા એમજ કરીને રાજી રહેછે.
આપણા રાજાઓની રહેમ તો એમને લાભ.

સંગીતભદ્રા—બાહ, એ બેની વાતચીત આપણે સાંભળી
તેપરથી કોઈ મીયાં શરબેકે આ ઉઠાવ કર્યો જણાય છે.

સોનરાણી—ખરે એની વાત પરથી તો એમ જણાણું ખરૂં !

સુખોધા—તારે હવે કેમ કરીશું ?

સોનરાણી—હવે, પ્રાણનાથના મિત્ર પહાડસિંહને મળી નૃત્ય
ગાયનથી ખુશ કરી પાદશાહને મળવાનો જોગ કરી આપે એમ
વચન લઇયે. ને ત્યાંથી પાર ન પડીયે તો વળી બીજી કાંઈ યુક્તિ
કરીએ.

સંગીતભદ્રા—એમની વાતચીત પરથી રાજાજી પણ આંહી
ન પહોંચ્યાં હોય એમ જણાયછે.

સોનરાણી—આપણે એકદમ વગર વિચારે ચાલ્યાં આવી, ને
ત્યાં વહેલાં પહોંચ્યાં. ને રાજા પણ ઘડી બે ઘડીમાં આવી પ-
હોંચવા જોઈયે.

સુખોધા—આપણે તો બાઈ રસ્તે બુલાં પડ્યાં તોય વહેલાં પહેાંચ્યાં.

સોનરાણી—ને દાસી, આપણે એના કરતાં વિશેષ કામ છે, માટે ઈશ્વરે ઠીક વહેલાં પહેાંચાડ્યા છે. ચાલો હવે એમને ઘેર જાહે.

(એમ કહી ત્રણે બચકે.)

चांपराजहाडो ने सोनराणी

नाटक सप्तांकि.

अंक ७ भो

स्थल—दिल्ली.

पात्रजन.

पहाडसिंह.....	अकबरनो सरदार.
लगवानसिंह.....	तेनो नोकर.
छोटीयां.....	सोनराणी नायकाइ पे.
संगीतलदा— सुभोधा—	} तेनी दासाओ.
अकबर.....	दिल्लीनो आदशाह
भीरमल.....	तेनो प्रधान.
काछ.....	न्याय करनार.
शेरमैक.....	अैक उभराव.
मानसिंह.....	जयपुरनो राज.
गंगकवि.....	राजकवी.
तानसेन.....	गवैयो.
कमलअक्ष कभीरअक्ष	} तयलां सारंगी यजवनार.
चांपराज.....	पुंदीनो राज.
काकुआं.....	इंसी देनार.
रंगुडी.....	तेनो ओरत.
सुभति.....	चांपराजनो प्रधान.

ते सिवाय नोकर आकर विजरे.

અંક ૭ મો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ--પહાડસિંહનું ઘર.

પાત્ર.

પહાડસિંહ, ભગવાનસિંહ, છોટીયાં.

પહાડસિંહ—કેમ ભગવાનસિંહ ?

ભગવાનસિંહ—ખાવીંદ, શું ફરમાવોછો ?

પહાડસિંહ—મારા મિત્ર ચાંપરાજ ઉપર મોટી આકૃત આવી, અને વિજયસિંહ તેના સાથે ગયોછે, પણ એક બે દિવસ હવે જો તેઓ ખમી જાય તો બહુ સારી વાત, કેમકે ત્યારે બાદશાહનો મુંને હુકમ મળી જાય ! અને દુનિયામાં મારી ખ્યાતિ થઈ જાય કે પોતાના દોશને માટે એક સીક સરદાર પહાડસિંહે જન આપ્યો. હે ભગવાન ! એવો વખત ક્યારે મળે !

ભગવાનસિંહ—ખાવીંદ, આપને બદલે હું માંડે શીર આપું તો શી હરકત છે ?

પહાડસિંહ—સાચાશ છે ! નોકરપણ આવાજ જોઇયે ! બચ્ચા, હુંતો ચાલીશ વરસની ઉમરે પહેંચોછું, અને તુંતો એક બાળકછું.

ભગવાનસિંહ—માલીક, એમાં ઉમરનો કાંઈ સમ્બંધ નથી, મારી સગાઇએ નથી થઈ, અને આપણા આખા કુટુંબનો તેમજ મારાં માતપિતાના ગુજરાનનો આધાર આપના ઉપર છે, તો એ બાબત મારી કબજાત આપો તો એ જો સલામતીનો બીજો રસ્તો નથી.

પહાડસિંહ—તારો મોટો ભાઈ, તથા તારાં માતપિતાએ પણ તેવીજ દરખાસ્ત કરી હતી, કે અમે અમારો જન આપીએ, અલબત્ત હું હાથરનો એહેશાન માનુંછું કે આવા નેક નોકર ચાકર તેણે મુંને બક્ષીશ ક્યાં છે, પણ આ બાબતમાં મેંજ કબજાત કરી છે, તો મારે બદલે કોઈના જનની ખુવારી કરવા હું નથી હચ્છતો.

તેમજ નેક ન્યાયી અકબરશાહના રાજમાં એ વાત કદી ન બને !

ભગવાનસિંહ—માતપિતા, આપ મિત્રની દોસ્તીને માટે માથું આપવા તૈયાર થયાછો, એ ઓછી વાત નથી, પણ એમ થયું તો આ ઘરમાં અમારાયી રહેવાશે નહીં, પછી આતો એક કલેશનું સ્થળ થશે, માટે મેં કરી તે અરજ કોઈ રીતે કચ્છલ રહી શકે તેવું હોય તો મેં આપનું નિમક ધણા દિવસ આપું છે.

પહાડસિંહ—બાઈ ધન્ય છે તુંને ને તારાં માતપિતાને ! પણ આ બાબતમાં હું કિર્તિના લોભથી ખુશીથી આ કાર્ય કરું છું તો કો-ઈએ એ કામથી શોક કરવાનો નથી, ને ઉલટું હર્ષ માનવા જેવું છે. એમ મારી સૈને બલામણ છે.

ભગવાનસિંહ—આવીંદ, આપ જેવા જ્ઞાની, ને નિર્મળ કિર્તિના લોભી મહાત્માઓના નિતીબાધણ આગળ ઉતર વાળવાની મારી શી તાકાત છે !

પહાડસિંહ—બચ્ચા, આવા કામમાં શરીરનો લોભ રાખવોજ નહિ, કહ્યું છે કે—

કુહો.

સરવર તરવર સંતજન, ઓથા બરસત મેહ,

પરમાયકે કારને, ચાર ધરીહે દેહ.

માટે આ શરીર પરમારથમાં ઉપયોગી થવું જોઈએ ને હુંતો તેમ પણ નથી કરતો, કેમકે આ ક્ષણભંચુર શરીર બદલ એક અક્ષયકિર્તિનું સાટું કરું છું. કે જેવો જોગ ફરી આ જગતમાં મળવો દુર્લભ છે. વળી બેટા, જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી જોઈએ તો આ શરીરમાં રહેવાવાળો આત્મા અમર છે, તે દેહાધ્યાસથી હું સુખી છું, દુઃખી છું, મરું છું, જન્મુ છું, એમ માની લે છે, વાસ્તવિક જોતાં એ જન્મતોએ નથી, ને મરતો પણ નથી. એતો સ્થુળ શરીરની છવિકૃતિઓ કર્તાના નિયમ પ્રમાણે થતીજ જાય છે.

ભગવાનસિંહ—આપના અનૂપમ આત્મજ્ઞાનને ધન્ય છે. આપ જેવા પુરુષનો સદા જયજ થાય છે.

નેપથ્યમાં—પહાડસિંહજીકું મુજરા કરને આપેહે, ફસરા કુછ કામ નહિ હે !

પહાડસિંહ—(અસાંભળી) ભગવાનસિંહ, જોતો, એ કોણ આંબું છે?
(તે જઈ પુત્રી આવી કહેછે.)

ભગવાનસિંહ—આવીંદ, કોઈ તાયફો આવ્યો છે, જેની મુખ-
કાંતિ ચંદ્રજેવી છે, આપને મુજરો કરવા ઇચ્છા રાખેછે, છેક બા-
રણે ઉભેલછે, હુકમ હોય તો આંહી તેડી લાવું.

પહાડસિંહ—બહુ સારું, ઘણી ખુશી થી !

(તે જઈ તેડી લાવેછે.)

છોટીયાં—(પ્રવેશ કરીને) હજીરકી નિગાહમેં કુરનસ બજતી હું.

પહાડસિંહ—(ભાલવાની હબ ને રૂપ જાઈ પુત્રી યદને) અચ્છા, તુમ
કહાંસેં આતેહો ?

છોટીયાં—જી હજીર, મેં ઝૌરંગાબાદસેં આતીહું, ઝૌર મેં
હુંદીકોટાકી રહને વાલી ચાંપરાજકી ગુણિકા હું, મેરા રાજ ઇધર
નહિ હે એસા સુનકે આપ ઇસ્કે દોસ્ત જો મથહુર હો સો તુમારે
પાસ આઈ હું, આપ બડે ઉદાર, પ્રવીન, ઝૌર હમ લોગુંકે અચ્છે
પરીક્ષક સુને જાતે હો.

પહાડસિંહ—હાં હાં, તુમારા રાજતો હુંદીકોટા ગયાહે, વોમરા
દિલજાન દોસ્ત હે, ઊરકી ઝીની એક મીયાંસે બદકર્મ કીયા, જીસકે
લીયે વો ઇધર પાદશાહકે આગે હોડમેં હારકર અપની ઝૌરતકું
ફીટકાર દેને ગયા હે.

છોટીયાં—જી, સરકાર, એસા હમનેલી થોરાખોત સુનાહે, મગર
હમ જાનતેહે કે યહ ખાત સચ્ચી નહીં હોગી.

પહાડસિંહ—ભગવત જાને, ક્યા સચ્ચી વ ક્યા જુઠ હે? મગર
ઉસ્કે નામનિશાની, બદનકે ચિન્હ, વો સખ વો મીયાને રજી કરદીયા,
જીસે યહ ખાત સચ્ચી વ સાખીત નજરે આઈ હે, અચ્છા કુછ
ગાયત કરો ! દેખેં કેસી તાલીમહે !

છોટીયાં—અચ્છા સરકાર, (અમ કહી ગાયછે.)

પહાડસિંહ—વાહ વાહ, જેસા બદન હે, તેસાઈ મધુર કંઠ હે,
(તેની પ્રતિ) અચ્છા ઇધર એક બરસ તુમ ઠેર જાઓ, પાદશાહ તુ-
મારા દરમાયા કરદેગે.

છોટીયાં—જી હજૂર, મરી એક અરજ છે !

પહાડસિંહ—ક્યા છે ! મત્રેસે બોલો.

છોટીયાં—પાદશાહ સલામતકું મુજરા કરનાં છે.

પહાડસિંહ—અરજા, વો હમરા કામ છે, કલ સુખેરમેં તુમકું કચેરીમેં જીલવાયગે, તૈયાર હોકર આનાં.

છોટીયાં—સરકાર, હમ તુમારે બરેપેપર છે, અબ રકસત ચાહતેહે.

પહાડસિંહ—બીલકુલ બીન અંદેશ રહો, ખુશી મત્રેસે કલ ફજરમેં આઓ.

(તે ભયજી.)

કાલુખાં—(પ્રવેશ કરીને) નામદાર અકબર બાદશાહકા ફરમાન છે કે ચાંપરાજહાડા જો મહેતલ લેકર ગયા છે સો આજ ઉસકી મુદત પૂર્ણ હોતી છે, લેકીન વો અભીતલક હાજર હુવા નહીં, સો કલ સવેરમેં તુમકું ફાંસી દેનેમેં આયગી, ઉસબાસ્તે કલ ફજરમેં તુમારે જમનાકે પશ્ચિમ ભાગકા કિનારા પર જહાં ગુનેગારેકુ ગર-દન મારેનેમેં આતાહે, વહાં હાજર હોનાઃ (તના હાથમાં સળ પત્ર આપીને) ઓર યહ સળકા હુકમ મુપરદ કરતા હું.

પહાડસિંહ—બહોત અરજા, સરકારકુ મરા સલામ બોલનાં, ઓર કહનાં કે યહ ફીદ્લી હુકમ મુજબ હાજર હોયગા.

કાલુખાં—બહોત અરજા. (ભયજી.)

પહાડસિંહ—(નોકર ભગવાનસિંહ પ્રતિ.) આપણે લખે કાજ મુદત પુરી થતી હતી, પણ સાઈં થયું કે ઇશ્વર મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થવાનો યોગ જલદી લાવેછે.

ભગવાનસિંહ—(ધણા દિલગીર થઈને) બાપુ, મારી અરજ કયુલ રાખો તો સાઈં.

પહાડસિંહ—બચ્ચા, તારે શોક કાંઈપણ ન કરવો. મારો પૂત્ર વિજયસિંહ તારે બરણ પોષણ સારી રીતે કરશે. 'અટલામાં યાહ આંધાપી' અહાહા ! આતો ઉપમ તકનો લાભ ક્યારે લજે; એવી લાલસા દિલમાં રહીછે, પણ બીજી તરફથી હમણાંજ છોટીયાં મુ-

હિકાને વચન આપી ચૂક્યો છું કે બાદશાહની મુલાખાત કાલ કરાવી આપીશ; તો તે વચન ખોટું પડે તો મહા અનર્થ થાય! વળી પાદ-શાહને આ વખતે અરજ કરવા જઈશ તો રાજે અંદેશો લઈ જશે કે આ બાબતમાં અરજ કરવા આત્મો હશે. ગમેતેમ થાય તો પણ આપણું આપેલું વચનતો પાળવું—ક્યું છે કે—

દળ ફેરે વાહદળ ફેરે, ફેરે નદીનાં પૂર,
ઉત્તમ બોલ્યા ના ફેરે, પશ્ચિમ ઉગે સૂર.

માટે મારે પણ એ વાત ભૂલવી નહિ.

ભગવાનસિંહ—ખાવીંદ, કહો તો કાલ સવારમાં જઈ એ બાબત અરજ ગુજારી આવું.

પહાડસિંહ—ના, એમાં તો મારે જાતે જવું જોઈએ. તે વિના એનું કામ નહિ થાય. ચાલ તારે હવે હમણાંજ એ બાબત રજા અરજ કરી આવું. ને પછી આપણે આજની રાત શીવ પૂજનમાં કાઠીયે. (અમ કહી ત્યાંથી ઉઠે.)

ભગવાનસિંહ—હું પણ તારે શીવ પૂજનનાં પાત્રને સાહીત્યો તયાર કરું. (અમ કહી તે પણ જાય.)

પ્રવેશ ૨ જો

સ્થળ—ખાનગી ઠંચેરી.

પાત્ર.

અકબર, ખીરબલ, ને પહાડસિંહ, કૃતેકાખાં.

અકબર—ક્યું ખીરબલ, પહાડસિંહકું હુકમ અપને બેજાહે, ચાંપરાજ પહુંચા નહીં, કરારકા અમત્ર કલ ફજરમે કરનાં,

ખીરબલ—નામદાર, યહ તાજુખીકી ખાતહે કે ચાંપરાજહાડા અભીતલક આયા નહીં, ખુદાવીંદ મેરે દિલમે ખાતરનિશાં હે કેવો અવરય આયગા, મગર કુછ દૈવી હરકત આઈ હોવે તો લાઈલાજ!

અકબર—હેતો ક્ષત્રીકા ગુખમ, કુછ જાન બચાનેકી ઉમદસે રહેવે એસાતો મેંબી નાહિ સમજતાહું.

ખીરબલ—મુનાહે કે પહાડસિંહકા બડકા ઉસકી સંગ ગયાહે.

અકબર—ફીસ ખાસ્તે ઉસકું સંગ ભિજા.

ખીરબલ—ખરાબર માણમ નહીં, લેકીન એસા મુનાહે કે કુછ પ્રપંચ કરકે ચાંપરાજીકું દેર લગાને ઓર મુદતદીન ચૂકાને ખાતર ઉને સમજ દેકર ભિજાહે.

અકબર—ખીરબલ, એસા નેકદોસ્ત સારી જહાંનમેં નજર નહીં આતા.

ખીરબલ—નામદાર યહ તો તુમારી ફુવાઇમે હરહમેશ યાદ રહેવે એસા એક ફિરસા બનાહે કે જહાંપનાંહકા એક ઉમરાવને એસા કામ અપને દોસ્તકે ખાતર કીયા.

અકબર—લેકીન ચાંપરાજ કયું આયા નહીં ઉસ ખાતમેં અંદેશા હે.

ખીરબલ—ઉસકા સખબ આયા પીછે માણમ હોયગા, રજ-પૂતકી નેકી તો રજપૂતકી પાસ હે.

ફતેહખાં—(પ્રવેશ કરાને) ખુદાવીંદ, આપકે ઉમરાવ પહાડસિંહ કુછ અરજ કરને આયેહે.

અકબર—(તે સાંભળીને) ખીરબલ, હમ ઈસ ખાતમેં ઉસકી કુછબી અરજ ખીલકુલ મુના નહીં ચાહતે હે.

ખીરબલ—(ફતેખાં પ્રતિ.) ક્યા અરજ હે ઉસકા મકસદ જાન લો.

ફતેહખાં—નામદાર, ઉને કહા હે કે અરજ કુછ ફુસરી હે, ખીલકુલ ઇસમેં મોજુદ ખાતકા લેશબી નહીં હે.

અકબર—અચ્છા, બુલાઓ.

(તે જઈ જોલાવી લાવેછે)

પહાડસિંહ—(કુરનસ બજાવ્યા પછી) નામદાર, મેરો અરજ યહ હે કે મેરે ધરૂં કલ છોટીયાં કરકે તાયફા આયાયા, વો ગાન કલા વ નૃત્ય કલામેં એસા કાબીલહે કે ઇસકી ખરાબરી સારી આલમમેં કોઈ નહીં હોગા. ઉસકા ગાનતાન મુનકે મેને બચન દીયા હે કે તુમારેકું નામદાર અકબર બાદશાહસે મેં મુલાખાત કરવા દીગા સખબ ચાંપરાજ નહીં આયા તો મુદત પુરી હોનેકે બીચે મેં કલ મુખરમે બહોત મઝેસે સજાકા અમલપે હાજર હોજીગા, મ-

પ્રવેશ ૩ નો. ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી. ૧૨૧

ગર થઈ મેરા બચન વૃથા હોવે નહીં ઉસ બારતે આપકું અરજ કરમે આયાહું.

અકબર—અરજા, કલ પરસું હમ ઉસકા ગાન સુનેગો આર નાચ દેખેગે.

પહાડસિંહ—બહોત અરજા સરકારે રકસત ચાહતા હું.

(અમ કહી એકદમ નિકળી જાયછે.)

અકબર—ખીરબલ કેસા દયાનત વાલા નેક ઇનસાન છે.

ખીરબલ—ઉસખીના કદે વ સરચે રજપૂતકી મોહોબત નહીં હોતી. દેખો સારા દિલ્હી શહરમેં એક ઉસકી સાથ ચાંપરાજકું મોહોબતથી.

અકબર—આકીન તો હમારે મુસલમીનમેંબી એસાઈ છે.

ખીરબલ—હાં, સરકાર, વોતો હેઈ! આપ જસે ખુદાકેબંદે બી કોઉ મીલતે હે! મગર થોડે મીલતે હે.

અકબર—અરજા અબ કલરોજ સબ કચેરીકે કામ બંધ કર- નેકા હુકમ બિજ દેનાં, આર તુમારે મેરી પાસ ખાનગી કચે- રીમેં આનાં.

ખીરબલ—બહોત અરજા, અબ રકસત ચાહતા હું.

(જાયછે.)

અકબર—દિલગીર હું કે મેરા એક બડા ઉમરાવ થઈ કિરસા બનનેસો જાન દેતાહે અબ નિવાજકા વક્ત હુવાહે, ખુદાકી બંદ- ગીમ હાજર હોવે.

(જાયછે.)

—૦૦૦—

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—ઠાણુખાં, રંચુડી.

ઠાણુખાં—રંચુડી, આજ એક બડે ઉમરાવકું ફાંસી દેનીહે.

રંચુડી—તબતો અરજે કપડે ગહીન મીષિમા.

ઠાણુખાં—વોતો મીલતાઈ દેના ?

રંચુડી—આજ રોટી માંગકે લાનાં, ક્યું કે ઘરમેં દાના નહિહે.

કાલુખાં—રંડી, સખ ઇસ્કામત કહાં ચલી જતીહે, મહીનિમેં તીનસો મુડદેકા દરખ ઘરમેં આતાહે મગર દમડીબી ઘરમેં નહીં, ચલીજ ઘરમેંસેં ફુસરીસેં નીકા પડુંગા.

રંચુડી—નીકા કાયકું ? હમથીકું તો આપેઈ આશક હોકર આયગી.

કાલુખાં—દેખ સાલી, કાલા શીશમડી પૂતલી બકવાદ કરતી હે તેં આશક હુવે બીના આપહે !

રંચુડી—મેં તો તુમારી અંખીયાપર આશક હુઇથી, કેસા જખમ કરતીહે, દો મીલકે એક હો જતીહે.

કાલુખાં—તખ તેં મેરા બદનપર આશક નહીંથી.
મેં તો આપકું મજનું આરે તીજે લેલી સમજતા હું.

રંચુડી—અખ રોટીકા કયા કરનાં, ખેટી અજીડીને કાલ શા-મસેં ખ્યાલુબી નહીં કીયાહે,

કાલુખાં—આજ સો દેડસોકા માલ મીલિગા જો બગવત કામ બજાવે તો.

રંચુડી—ઇસમેં તો અડીજીકી બીવાહ કરનાહે. આર મેરા બાઇકીબી સાદી કરનીહે.

કાલુખાં—તેરા બાઈ જહાનમમેં જાવે, મેરા દરખમેંસે તેરા બાઇકા બાગ ?

રંચુડી—તુમને અજારા કાયકું લીયા, તખ ફુસરે સખ જૂએ મરે ! ખાવીંદ, વો ખાત એક બાજુ, પરંતુ મેં મર જાજો તો તુમારા ક્યા હવાલ હોવે !

કાલુખાં—જો રંચુડી તેં મરજા તો, મેરા હોવે ખુરા હવાલ;
બાનતાન મેં કીસકું સુનાજો, કીસકે આગે કહેં કવાલ.
તેરી સંગે સુજો કબરમેં, તુજસેં અલગ કબી ન હોગ;
અમલ કસુંખા તખ આતાહે, તેરા મૂખ ફજરમેં જોજો.
ઘરમેં જો તેં નિકાલ રેતો, જઈ ફાંસીપેં લટકું અખ;
ચુરેસા કબી ન કરનાં ખારી, ફેર ન ઘરમેં આજિયા કેખ.

રંગુડી—(પ્રશ્ન બદલ)

તુમહો મેરે શાહ અકબર, તુમહો મેરે કાલે દેવ;
તુમહો મેરે આશક પ્યારે, કેસી મુઘડ તુમારી ટેવ.
અનુડીકા બાપુ બડા, મેરા દિલકા હો નીવાઝ;
તુમ ફાંસીપર ને લટકો તો, મેરી પૂરી હોવે દાઝ.
કાલુખાં—સાલી મસ્કરી કરતી હે ?

રંગુડી—જાઓ, જલદી, વહાં હાજર હો જાઓ, નહીં તો
ફસરેકું હુકમ હોવા.

કાલુખાં—આજ તો અચ્છે દાનશમંદકું ફાંસી દેનારે, દિલ
તો નહીં ચાહતા,

રંગુડી—અપને ક્યા કરે ઉસમેં !

કાલુખાં—અચ્છા અબ મેં જાતા હું.

રંગુડી—મેંબી રોટી માંગ આતીહું, ઘોર અનુડીકું ખીલાગી.

(સહુ જાય.)

—૦૦૦—

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—જમુનાનો કીનારો.

પાત્ર—પહાડસિંહ, વિમળામતિ, ભગવાનસિંહ, કાલુખાં, ને
પાછળથી ચાંપરાજ આવે છે.

કાલુખાં—(પહાડસિંહને ફાંસીના લાકડા પાસે હુકમ સંભળાવતાં).

નામદાર અકબર પાદશાહકા ફરમાનસે તુમકું યહ હુકમ મેં સુનાતા
હું કે પાદશાહ સલામતકી રખર ચાંપરાજ કે બદલ તુમને તુમારા
શીર કપ્પલ કીયા, સો ચાંપરાજકી મુદત પુરી હો ગઈ, લોકીન વો
આ પહુંચા નહિ, ખાસ્તે શરત માફીક તુમકું યહ ફાંસીકે લકડેપર
લટકાનમેં આતા હે. તૈયાર હો જાઓ.

ભગવાનસિંહ—બાઈ, મેરા થેકે બદલ મેં ફાંસીકે લકડેપર
લટકનેકું મંમતા હું.

વિમળામતિ—બાઈ મેરા પ્રાણનાથ કે બદલ મુઝે ફાંસી દો.

કાલુખાં—એસા કબી નહીં હોયગા, ગડબડ છોડો. જીને શીર કપ્પલ કીયાહે ઉસપર સળકા અમલ હોવે, ફુસરેપર નહિ.

વિમળમતિ—બાઈ, હમ ઘોર યહ લડકા, દોનુંકું લટકા દો.

કાલુખાં—અબ યહ ખાત છોડદો, કુછ ખાણું લાયા હોતા દો.

પહાડસિંહ—પ્રિયા તમે શોચ નહીં કરો, આજ મોટો હર્ષનો દીનછે, કે મિત્રને બદલે મારો જાન અરપણુ કરી આ ફાંતીફુતિયાનો હું ત્યાગ કરુંધું.

વિમળમતિ—(તે વચનો અવણુ કરીને.)

સહીયરે દુઃખ શું દાખવું (એ ચાલ.)

પ્રાણનાથ મિત્ર માટે તો, આપોછો તમે પ્રાણ,
એથીરે સુકૃત શું બીજું, આ વિશ્વમાં પ્રમાણ. પ્રાણ૦

ધન્ય ધન્ય દીન આજનો, મિત્રના બચથે પ્રાણ,
એથી હર્ષજ છે મુને, મિત્ર તણા સુખણ. પ્રાણ૦

પણ તમ વિયોગ લો સાલથે, એવાતણુ આ ખંડીત,
દુઃખ એ અવધિ પીયુ મારા, પુરવનાં એ સંચીત. પ્રાણ૦

તમવિના ગૃહ શૂન્ય લાગથે, ઝૂરી ઝૂરી મરીશ,
પીયુ મારા આ સંસારડો, ખારો લાગે આ દીશ. પ્રાણ૦

ચાઈ સતી તમ પાછળે, બળું તમારી સંગાય,
પણ પાદશાહ રોકથે મુને, નહિ લેવાય એ વાત. પ્રાણ૦

ત્યારે ઝૂરીને મર્યાવિના, બીજી નથી ઇલાજ,
થોડા રોજમાં આવી મળું, જાણથે સહુ સમાજ. પ્રાણ૦

પહાડસિંહ— રાગ હુપરનો.

પ્રિયા શોક છોડો તમે, આથી દુઃખ મુને થાય;
વિલાપ તમારો સાંભળી, હૃદય ફાટી તો જાય. પ્રિયા૦

ઘેર જાઓ હવે હર્ષથી, બાળ લઇને સંગાય;
વિલંબ થાય હવે મુને, શાહ કોપથે તાત. પ્રિયા૦

નોકર આકરને સંભાળજી, હવે છેલ્લા પ્રણામ;
ભગવાનસિંહ સંગે જ બાઈ, કહેજે સૌને સલામ. પ્રિયા૦

મિત્ર મારો નકી આવથે, જાણથે જી આ વાત;

ધીરજ આપજો એહને, નહીંતર કરશે એ ધાત. પ્રિયા૦
મિત્ર કદી હમણા આવશે, અમર નહીં થશે નામ;
એ ચિંતા છે મારાં મનમાં, મળશે નહિ ખરચે દામ. પ્રિયા૦
માટે વિલંબ હવે નહીં કરો, હર્ષ મુને અપારે;
જનમોજનમ હું માગું છું, આમ કરજો કીરતાર. પ્રિયા૦

કાલુખાં—પહાડસિંહજી, અબ્બ યહ સબ પંચાત છોડદો, ઓર
સત્વર યહ રસી ગલેમેં ડાલો, (સ્ત્રી તથા ભગવાનસિંહ સામુઝાઈને) અબ્બ
તુમ ઈહાંસે દૂર જાઓ.

વિમળમતિ—ભાઈ, થોરા બખત તો રહને દો, હમારી યહ
અબ્બ છેલી મુલાખાત હે.

કાલુખાં—દો ઘંટા તકસેં ગડબડ ચલતી હે, પાદશાહ હમારા
પર ખડા હોયગે, તુમારા દાદા આયા નહીં, અબ્બ ક્યા !

ભગવાનસિંહ—(વિમળમતિ પ્રતિ) આ કેવું કુર રીતે બોલેછે ?

વિમળમતિ—બચ્ચા, એ કૃત્ય કરનારા એવાજ હોય છે, એ
નારકીજીવ સમજવા.

કાલુખાં—(એ સાંભળી જતાં) સાલી, તેરા બાપકું ફાંસી દેયગે
ઓર પીછે હમ નરકમેં જાયગે. દેખ અભી યહ લકડા ગીરા દેતાહું.
ખસમકે ખાસ્તે મીઠાઈ તો લાઈ નહિં ઓર દેખને આઈ હે.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, આ નમેરીને દયા છે નહીં, અને
મારાથી આ જોયું નથી જાતું.

પહાડસિંહ—ખુશીયી ઘેર જાઓ પ્રિયા, અને આજનો દિવસ
મંગલકીક સમજજો.

(સ્ત્રી નોકર આદી જાયછે, ને પહાડસિંહ મળામાં રસી નાંખવા જાય છે એટલામાં)

નેપથ્યમાં—સજ્જર કરો ! સજ્જર કરો ! નિરપરાધીકું મત માર-
નાં ! ! મેં ગુન્હેગાર ચાંપરાજ આ પહુંચાહું !

કાલુખાં—(તે સાંભળી) પહાડસિંહ ખડે રહો.

પહાડસિંહ—કાયકે ખાસ્તે ? (ત્યાંતો ચાંપરાજને જાણને) અફસોસ !
ચાંપરાજ આબ્યા ?

ચાંપરાજ—

રાગ ઉપરનો.

ધન્ય ધન્ય મિત્ર તુજને, ધન્ય તારીરે ટેક;
 મિત્રાઈની રીત જાણે તું, કૃત્ય કંઈ તે છેક. ધન્ય.
 ધિક ધિક છેરે મૂળને, વિલંબ થયોરે જરા;
 તેથી આમ વેઠવું પડ્યું, મારગ દ્યોરે ધરા. ધન્ય.
 મૃત્યુ કદી તારૂં થાત તો, લાજત મારીરે જાત;
 શું સુખ લઈ તારા પૂતને, હું દેખાડત જાત. ધન્ય.
 એક તરફ સ્ત્રી દુઃખ છે, બીજી તરફ તુજ થાત;
 એ જીવવાથી મરવું બહું, કરત હું આપઘાત. ધન્ય.
 વચન મારૂં જો જાત તો, જગમાં એમ કહેવાત;
 હાડાએ મિત્રને મારીયો, ધિક ધિક એ જાત. ધન્ય.
 દૂર્લભ તુજ સમ મિત્ર તો, મળવા આ જગમાંય;
 મિત્ર માટે નિજ શીર દીયે, એવા કોક વિરલાય. ધન્ય.
 રામ રામ છેલા છે હવે, છેલા હવે પ્રણામ;
 સ્ત્રી બાળની સંભાળ લે, પ્રીતે પોતી નિજધામ. ધન્ય.

મિત્ર ! કલાક ત્રણનો ફેરે પડ્યો તેને માટે દિલગીરધું તો પણ
 ઈશ્વરે મારી લાજ રાખી ! એકદમ પરભારો આવી બાદશાહની રૂ-
 ખર ગયો, ત્યાં બીરબલ સંગાયે ખાનગી કચેરીમાં હતા, ત્યાં એક
 દમ મળીને આવ્યોહું. હુકમનો આ અમલ મેં ત્યાંજ સાંભળ્યો કે
 દોડ્યો આવ્યોહું. ક્ષમા કરજે !!

પહાડસિંહ—(જે ચાંપરાજને જોઈ સ્તબ્ધ બની ગયો હતો તે.)

રાગ ઉપરનો.

દેવ આ શો કોપ તેં કર્યો, મોકલ્યો મુજ મિત્ર;
 જોવાય નહિ ઘાત મિત્રની, જે છે પરમપવિત્ર. દવ.
 મિત્ર વિના મરવું બહું, જે મારો જીવજન;
 લે જતાં જગમાં શું રહું, મારે મન સૌ વેરાન. દૈવ.

કાલુખાં—નામદાર અકબરે બાદશાહકા દુસરા હુકમ આપા
 અવલ હમ કુછ નહીં કરેંગે ચાંપરાજ ઠાકોર તુમબી ઠેરો.

ચાંપરાજ—મેં ખુદકું મીલકે આપાહું, ઓર અબી એક આ-
દમી હમારે ખાસ્તે હુકમ દેનેકું આતાહે.

કાલુખાં—અચ્છા તખ આનેદો; વહાં તલક ડેરો.

ફતેહખાં—(પ્રવેશ કરાને) પહાડસિંહજી, તુમારી નેકીપર નામદાર
અકબર બાદશાહ ખુશ હુવેહે, ઓર આજ ખાશ કચેરી બરનેકા
હુકમ દીયાહે, ઓર તુમકું વહાં ખુલાતેહે, સો તુમ ઉધર ચલો,
ઓર ચાંપરાજ હાકોરકે ખાસ્તે હુકમ દીયાહે કે ઉસકી સબકા અ-
મલ દો દીન મુલતવી રહતાહે, વો અખ ઉસકે મકાનપેં જાવે. કા-
લુખાં, તુમ ઉસકે સંગ જાઓ.

કાલુખાં—ચલો, ભાઈ, અખ ઉસ્કે ઘરેં, વહાંબી દોચાર
ગાલીયાં મુને, હમ તો યહ નોકરીબી નહીં કરેંગે ફતેહખાં બંદોખસ્ત
મેં રખુંકે મકાનમેં છોડકે આઉં.

ફતેહખાં—કાલુખા તૈતો મે અકલ ઓર બધમાન હે કયું કે
ચાંપરાજ હાકોરકું અપના જાન ખયાને ખાસ્તે ભગ જાના હોવે તો
હધર પીછા કાયકું આવે.

કાલુખાં—હાં હાં, તેરી ખાત સચ્ચો, ઓર મેરી ખાત જુહ !
(બીજને) ચલો હાકોર, દો દીન મત્રે કરલો !

પહાડસિંહ—દોસ્ત મેં કચેરીમેં જાતાહું.

ચાંપરાજ—બહોત અચ્છા, મિત્ર જાઓ.

(એ રીતે સહ જાયછે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—અકબર બાદશાહની કચેરી.

પાત્ર.

અકબર, ખીરખત્ર, કાજી, શેરખેક, છોટીયાં, ને તેની છોડી,
પહાડસિંહ, ચાંપરાજ, માનસિંહ, ગંગકચિ, પ્રધુરાજ, તાનસેન,
કમાલખત્ર, કખીરખત્ર, ટોડરમલ, ચોખદાર.

અકબર—પહાડસિંહ જોસા ઉમરાવકી નેકીપર મેં આફ-
રીન હુવાહું.

ખીરબલ—નામદાર, ઇનસાનકા દિલકી પરીક્ષા ખારીક વક્ત બિના નાહિ પડતી.

કાજી—હાં, ખુદાવીંદ, એસા દિલબન દોસ્ત હમને કબી નહીં દેખાહે.

માનસિંહ—પહાડસિંહ મેં, ક્ષત્રીકા શૂરાતન વ ધીરવીર પના નજરે પડા હે.

કાજી—તુમારે ચાંપરાજ બી તેસેઈ હે.

અંગકવિ—હાડા વરાણા, અટંકી બાપ અટંકી.

પહાડસિંહ—(પ્રવશ કરીને) નામદારકી હજૂર મેં કુરનસબજતાહું.

અકબર—(ત બેઠા પછી) પહાડસિંહ, શાબાશ હે ! તેરી નેકીપર મેં આકૂરન હું. દીલ દેના તો એસાઈ દેનાં.

ખીરબલ—ખુદાવીંદ, એસે નેક આદમીકી મુગલ રાજમે હર હમેશ જરેર હે.

અકબર—ખીરબલ, પહાડસિંહકું મેં સેના ખાસખેલકા ઇલકાબ ઇનાયત કરતા હું.

પહાડસિંહ—(ત સાંભળી સલામ કરીને) બંદેનીવાઝ, પહુકીદ્દી બડા એહેશાન મંદહે.

અકબર—પહાડસિંહ, હમસે જો કોઉ એક ખાત દિલમે આ-હુતેહો સો માંગલો.

પહાડસિંહ—સરકારકી રહેમસે મુઝે કુછ નહિં ચધયે, તોબી મેરી એક અર્જ હે.

અકબર—કયા હે ? ખુશી મઝેસે બોલો.

પહાડસિંહ—આપકું ઉસદીન જો અરજ રોચનકીથી, ઉચકા અમલ અબીતક નહીં હુવાહે. છોટીયાં તાપકા ઉમેદવારી રખકે ગામમે ફેરાહે.

અકબર—ખીરબલ, અબી ખુલાઓ, ઉસકા ગાન તાન સુ-નનાં ચધયે.

ખીરબલ—પહાડસિંહકું આપને ઇલકાબ દીયા, ઇસ ખુશાલીમે હવ બડી અઘી ખાત હે, અબી ખુલાતાહું.

કાજી—હાં હાં, પહાડસીંહજી વો નાચમેં અચ્છે હે ?

પહાડસિંહ—હાં કાજીસાબ, નાચમેં બડે હુંશીયારહે, (અકબરપ્રતિ)
ખુદાવીંદ, મેરી હુંદગાનિમે એસા કલાવંતી ગાયન કબી સુના નહિ,
જેસા બદન, તેસાઈ મધુર કંઠ હે.

અકબર—તબ જલદી ખુલાઓ.

ખીરબલ—ફતેહખાં, વો તાપકાકું ખુલાઓ.

ફતેખાં—હુકુમ હજૂર.

ચોપદાર—(તાનસેન પ્રવેશ કરી સલામ ભરેછે ત્યારે) યુની તાનસેનકી
સલામપે નીગાહ રખીયે મહેરબાન.

ખીરબલ—આપયે, તાનસેનજી ખેડીયે.

તાનસેન, જીહાં, સરકારે, (બ્રહ્મા પછી આવ' રાજ કરેછે.)

રાગ ભેરવી. (૫૩૫૬)

જમુનાકે નીર તીર, અરૂપો ગુલજર શેર;
દિક્ષીકો તખ્ત બડો, શૂરોશાહ પીછાંખોહે. જમુના૦
યુનીકો કદરદાન, સંગીતકો હે નીધાન;
સમેં કલાકી પીછાન, જાહીર જગ જાંખોહે. જમુના૦
હિંકું વ મુસબમાન, એક દ્રજે તેરો તાન;
ખુદાકો બંદો તેસો, આદમમેં બખાંખોહે
કેત યુની તાનસેન, મુનો દિક્ષી શાહમેરે
તેરોયે પ્રતાપ દેખી, મેરો મન માંખોહે. જમુનાકે૦

રાગ બીલાવર. (૫૩૫૭)

પૂતમકો હુવો ચંદ, શાહ પ્રતાપી પ્રચંડ;
નવખંડ મુલક ધર, અપને હાથ કીનોહે. પૂતમ૦
સ્થાપ્યો કાયદા કાનુન, ધર્મકી મૂકી ઝનૂન;
એક અદલ ન્યાયહી, રૈયતકું લે દીનોહે. પૂતમ૦
જેજે યુનવંત આયે, તેરી તો પરીછા પાયે;
અકબલ કિસ્સો અનેક, કચેરીકર માંહોહે.
કેત યુની તાનસેન, મુનો મેરે દિલ્હીશાહ;
નીતી જુગમેં સ્થાપન, અવતાર તેને લીનોહે. પૂતમ૦

પહાડસિંહ—નામદાર, મેરા દોસ્ત ચાંપરાજહાડો દો દીન પીછે ફાંસી મીઝનેકા હુકમ હે, તો યહ છેલ્લી ગમતમે ઉસકી સોખત ચા-હાતાહું. આપકી નેક નિગાહસે ફરમાન હોવે તો.

ખીરબલ—તુમારે જોસે દોસ્તહું એસી અરજ કરનાં મુનાસબહે.

પહાડસિંહ—હાં, ખીરબલસાખ, વો મેરે દોસ્ત ગાયનકે બડે શોખીન હે.

અકબર—અચ્છા, તમ ચાંપરાજહાડોની ખુલવાઓ.

(ખીરબલ તેને પણ બોલાવવા સિપાઈ મોકલે છે ને ત્યારબાદ છોટીયાં પ્રવેશ કરી ને સલામ કરેછે.)

ખીરબલ—(છોટીયાંને) કહાંસે આતેહો, આર તુમારા નામ ક્યાહે?

છોટીયાં—જી હજૂર ! મેરા નામ છોટીયાં હે, મેં બુંદીકોઠાસે આપકા નામ સુનકે ઈધરે આપહું, આપ સંગીત કલામે બહોત પ્રવીન આર કદર દાનહો, એસા સુનકે મુદામ ઈધરે મુજરા કરને આપહું.

ખીરબલ—તુમારા ગાન વ નાચ જહાંપનાંઈ અકબર બાદશાહ મુના વ દેખને ચાહતેહે, શીર કરો.

છોટીયાં—જી હજૂરે એક અરજ હેકે મેરા રાજહું મેં ઈધર દેખતી નહીં, સો જીસકું ખુલાનેકા હુકમ હોના ચાધયે.

ખીરબલ—શાબાશ, એસી અરજ તુમારે મુનાસબહે, વો અબી આતે હે. ગાયન ચલાઓ.

છોટીયાં—નામદાર, હમારે તબલચી જો સંગયે, સો કુચ્છ સબબસે દો મંજલ પીછાડી રહ ગયેહે, તો આપ સરકારસે મહેરબાની કરકે કોહ અચ્છે સાજ વ સુરંદા બજાને વાલેકા હુકમ મીલનાં ચાધયે.

અકબર—કું ખીરબલ, અપને કમાલબક્ષ, વ કખીરબક્ષકું ખુલવાઓ.

ખીરબલ—અચ્છા સરકાર, ખુલવાતા હું.

(તબલચી ને સુરંદાવાલા આવેછે ને સલામ કરી બેસેછે)

કમાલબક્ષ, વ કખીરબક્ષ, તુમ યહ છોટીયાંકો સંગ બજાઓ.

કમાલબક્ષ } બહોત અચ્છા જોસા સરકારકા હુકમ !
કખીરબક્ષ }

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને તથા સલામ કરી બેઠા પછી છોટીયાંને આળખતાં
(સ્વમત) અરે કમળત ! ઈધરબી આઈ ! ધિક્કારહે તેરી જાતકું ! અ-
બી યહ સમશરસેં તેરા ટુકડે ટુકડા કર દેતા, મગર કચેરીકી મર્યાદ
લોપ નહીં શકતા. (દાંત ભીસીને) રંડા કીસીકીબી ન હોવે ! !

(ત્યારપછી છોટીયાંએ એક મધુર ગાયન ગાયુ તે સાંભળી સરવ સભા રંજન થઈ
મઈ છે.)

અકબર—ખીરખલ ક્યા સુર અચ્છા હે !

ખીરખલ—નાચકી તાલીમ કુછ કમ હે !

કાજી—ક્યા ખુઅસુરતી હે પરવર દીગાર ! !

શેરખેક—કેસા ગુલબદન હે !

છોટીયાં—હજૂર, નાચકી તાલીમ અખ ઓરે દીનકી હે, ઓર
ગાયનકી તાલીમ નામદારકે પ્રતાપસેં બહોત દીન મોઝેસેં લીહે.

અકબર—મગર ઉરકી ક્યા લ્યાકત હે, કાજી સાહેબ !

કાજી—યા ખુદા, હમવો ઉરકે બદનપર ફીદાહે !

ખીરખલ—ખુદાવીંદ, કાજી સાહેબકા દિલતો ઉરકે બદનપર
હોં લગા હે ?

અકબર—ઉને એક એક બાતપર સખકા દિલ લગાયા હે :

ખીરખલ—(બુઠોકોઠાની ગુલિકા છે તથા ચાંપરાજ પ્રતિ) ઠાકોર, તુમારે
ગાંઉમેં તાયફા તો બડા અચ્છા હે !

કાજી—હાં, ઠાકોર, દિલ્હીમેં ઇસ્કી મીશલકા નહીં હે !

શેરખેક—એસા તો ખુઅસુરત એક પેઇહે ફુસરે તો નહીં હે !

ચાંપરાજ—(એ સાંભળી અતી ક્રોધમાં) હાં, અચ્છા હે ! હમ પી-
છાનતે હે.

અકબર—તાનસેનજી, કુછ ગાયનકી ફરમાશ કરો !

તાનસેન—અચ્છા, છોટીયાંજી, એક મેવાડાકા તાન સુનાઓ.

છોટીયાં—(ચાંપરાજ જે એક પાતાને આળખેછે તે બહુજ ક્રોધાતુર થતા બચ્છે.
ને રંખેને સભામાં એ કાંઈ વધુ મદદ બોલી બચ્છેવરી ખાસ્તીથી એક તેનેજ શમરયા ચુકત મે-
વાડાડ તાન બોલે છે.)

રાગ મેવાડો.

કોઇને શીરપર વગર વિચારે, ખોડું ના દીન્ગે આજ; કોઇને.

સુરજ છાયો બાદલે, તે દો ધડી છુપી જાય;
 બાદલ છાંયા બીખરી જતાં, જાહેર જગમાં જણાયરે. ખોટું.
 કંચન શૂક છે શોભીતું, તેને બાદલું કહેશે કોઈ;
 તાપ તેને દઈ કરે કસોટી, હેમ પ્રગટ તવ હોયરે. ખોટું.
 કુલ કુલેલું બાગમાં, તેની સજ્જન લેશે સુવાસ;
 દુર્જન દોષ ને ઘ્રાણમાં, તેને આપશે તેજ કુવાસરે. ખોટું.
 નર નારીનાં જોડલાં, તેનાં દિલની દોરી એક;
 વેહેમ વિચારી લાવશે, તેમાં તુત તળે નહિ ટેકરે. ખોટું.
 અજબ ગાંડછે સ્નેહની, તે દંપતિના દિલમાંય;
 એકવાર તે ખુટશે તેવી, બીજી નહીં અંધાયરે. ખોટું.
 કોઈ ન પડશે સજ્જનો, કદી દુર્જન કેરે પાસ;
 સુખનો સાજ તે તોડશે ને, દિલને કરશે ઉદાસરે. ખોટું.
 વિચારી નર વાવરો, તમે ચુગલની તરવાર;
 સાચ ખોટ જાણ્યા વિના, તે ગુમ મારશે મારરે. ખોટું.

અકબર—(અસાંભળી) ખીરબલ, મેં બહોત ખુશ હવાહું.
 યહ ગાયનસે.

બરખીલ—કયું છોટીયાંજી.

છોટીયાં—હાં મેરે હઝૂર, ક્યા ફરમાન હે ?

ખીરબલ—જહાંપનાંહ, તુમારા ગાયનસેં બહોત ખુશ હુવેહોં,
 બોલો ક્યા તુમારે ચહાંયે, કપડે, દાગીને વ જવાહીરે અપની જીભા-
 નસેં જો કુછ બોલોગે સો મીલેગા.

છોટીયાં—નામદાર, મુઝે કુછભી ન ચહયે, મુઝે આપકા બચન
 ચેયે, આપ મુલકું કે બાદશાહ, જો ગાયનકી ખુજ જનને વાલે હો,
 ઉસ્કી પાસ પરીક્ષાકે ખાસ્તે ગાનતાન કરતે હે, કુછ પૈસા નહીં મંગતે.

અકબર—ખીરબલ મેરી પરીક્ષા તો એસી હે કે યહ કોડ
 ખાનદાનકા ફરજન દીખતા હે. કયું ગંગકવિ ?

ગંગકવિ

કવિત

દીખત ર્યાની સુજન, ગાન તાનકી પીછાન;
 ખાનદાન માન તેસો, બોલનસેં બડી હે.

બદનમેં કેસી ગોરી, ચીતહુંકું સેત ચોરી;
ચંપ કહી નહ ક્યું, ચંપકસેં ખરી હે.
અમરૂંકીં અંગનાકું, સંગ ચોહ સ્થલ દેકે;
બૂતલ ક્યું વારાંગના, ધર્મ રાજ ધરી હે.
કહતહે કચીગંગ, મેં તો જનું દિલી પતી;
ઇંદ્ર હુકે બૂવનસેં, ઉરે વશી પડી હે.

ખીરબલ—વાહ ગંગાકવી ! બહોત અચ્છા પરીક્ષાકા મિતાર
દીયા. ક્યું તાનસેનજી ?

તાનસેન—જી સરકારે, યહ કોન હે ?

કવિત.

એક વખ ઇંદ્રરાજ, સભામેં હુષો બીવાદ;
કોન રાગ બડો એસી, લગી જહાં લડાઇહે.
માલકોશકે મેં બડા, દીપકકું કીપ ચડા;
હીંડોલ હો ગયા ખડા, શીને ભોહ ચડાઇહે.
ભરો મધ રાગ આપે, રાગીની સંગે બુલાયે;
બર્વાકો માન ખંડન, સુની સો રીસવાઇહે.
કહેતાન ઇંદ્ર ભોન, છાંડ રાગીના છતીય;
મૃતલોક માને રૂપ, પરીક્ષા દેને આઇહે.

અકબર—ખીરબલ, કેસી અન્યોક્તિ અલંકાર તાનસેનજી લાવેહે.

ખીરબલ—જહાંપનાહકી પાસ એસેઈ ગુનવંત બસતે હે. ના-
મદાર અબ ઉગે બચનકી બાત:—

અકબર—બહોત અચ્છા, છોટીયાંજી, તુમારે લાજમ વ હમારે
અમલ કરનાં મુનાસીબ, એસા બચન હમ રેતે હે.
છોટીયાં—આપકું કુછ મુશ્કીલ હોવે વેસા નહીં.

અકબર—અચ્છા, બોલો ક્યા અર્જ હે.

છોટીયાં—નામદાર, આપકી કચેરીમેં યહ જો શરબત
મીયાં બેઠા હે, સો હમારે બુંદીકોટામે ચોરે રોજપર આયાયા
ઘોર ઉધર ત્રણ માસ તલક મેરે વહાં ઉતારા રખકરે મરી સાથ
ઉમે બહોત મઝસેં એથ આરામ ફીલેહે, ઘોર મરા હરાવ રોજકા

એક હજાર સુના મહુરકાયા, ઉસમેસે ચાલીસ હજાર સુનાં મહુર ઉર્ને ચુકાદી હે, ઓર બાકી આધા લખ સુનામહોરકા વો મેરા કરજદાર હે, સો હજૂરકા હુકમસે અબી મીલની ઐયે.

શેરખેક—(આચર્ય પામીને) લાહોલવલાહકુત ! યાખુદા પરવશ દીગાર ! બીસમીક્ષા ! યહ ક્યા ખાત કરતી હે ! કોને કમજતને ઉસ્કા સુંબી દેખા હે !

છોટીયાં—મીયાં, એસા જૂઠ કહેનેસે ક્યા ક્યાદા હે ! ઇતની વસ્તમે બૂલ ગયે ! ઇશક બાજ તો બડે અચ્છેયે.

શેરખેક—છોટીયાં માઈ, મેં કબ તીજે ધરં આયાયા, ખુદાકે ખાસ્તે સચ ખોલ.

ખીરખલ—(અકબર પ્રતિ) નામદાર, યહ છોટીયાં તાયફાં જો હેસો જુઠ ખોલે વેસા નહિ.

શેરખેક—ખીરખલસાખ, તુમ યે ક્યા ખાત કરતેહો, કોન દો તુખમને ઉસ્કા સુંબી દેખા હે ! !

કાજી—ખુદાવીંદ, એસા કુચ્છ હોવે ! ખુદીકોરામેં જાકર તીન માસ તલક રહા, ઓર ગાંઝમેં ઉને તાયફાકા સુંબી દેખા નહીં હોગા, તો ફુસરા ઉને ક્યા કીયા હોગા ?

શેરખેક—અરે, કાજીસાખ, મેરે બાપદાદેકી કસમ ! જો ઉસ્કા ધર વ નામબી પીછાનતા હોજી તો !

અકબર—બડી તાજુબીકી ખાતહે ! શેરખેક, બારીક બિચાર કરે, તેં ઉધર યહ નાયકા કે ધરં રહા હે ! એસા માહુમ હોતા હે. જો તેં ઇસ ખાતમેં બે ખુદા હોયગા, તો જોસા ચાંપરાજકા શીર જોતા હું, વેસા તેરાબી જાન લજીંગા, બેશક યાદ રખનાં.

શેરખેક—ખુદાવીંદ, કલા મલાંકી સોગન હે, જો મેં ઇસ લુંડીકે ધરં રહા. હું તો, નામદાર, યહ બીલકુલ ખનાવટ કર ખોલતી હે, હજૂરકા ફરમાન હોવે તો મેં કલાં મલાંકી સોગનપર કરાર કરેનું તૈયાર હું.

ખીરખલ—કયું, છોટીયાં, યહ ક્યા કહતા હે ?

છોટીયાં—ખહોત અચ્છા હજૂર, જો યહ શેરખેક કલાં મલાં

ઉઠા કે કરાર કરતા હે, તો મેરી પાસ બહોત પુરાવા હે, સો મેં પીછેસેં દેજગી.

અકબર—બહોત અચ્છા, બીરબલ, કરાર લીખલો, ઓર યહ શરખેકકી ઉસ્મેં સહી લો.

બીરબલ—જેસા નામદારકા હુકુમ ! (લખાને) ખાવીંદ સુનીયે.

અકબર—ખાંઓ ?

બીરબલ—મેં શરખેક, દિલ્હી તજ્જનશીન, ખુદાવીંદ અકબર ખાદશાહકી રખર કરાર કરતા હું કે જો મેં છુંદીકોટામે જાકર યહ યુનકાકા ચુંબી કબી દેખા હોવે, વ હમકા એક પૈસાકાબી કરજદાર સાબીત હોજે, ઓર હથકકી ખાતમે યહ ઓરત મુઝે અમા વ બેબુ બરાબર ન હોવે તો ખુદાવીંદ અકબર ખાદશાહ જો સજા મેરે શીરપર રખે વો ઉઠાનેકુ તૈયાર હું.

અકબર—બીરબલ, તારીખ ઉસ્મે લીખો, વ ફાંસીકી સજા લીખો.

બીરબલ—બહોત અચ્છા સરકાર, સખ લીખાહે. (શરખકને આપાને) શરખેકમીયાં, હસ્મે સહી કરો.

કાજી—શરખેક, ઉઠાઓ, યહ કલાં મલાં ઓર પીછે સહી કરો.

શરખેક—(કલા મલાં હાથમાં લઇને) યહ ઓરત હથકકી ખાતમે જો મુજે અમા વ બેબુ બરાબર ન હોવે વ ઉઠકા ચુંબી મને કબી દેખા હોવે તો યહ કલા મલાંકી સોગત હે. (પજી સહી કરેછે).

છોટીયાં—(સહી કરવા પજી તુરત) પડદા રખલે, દાસી.

દાસી—બહોત અચ્છા, ખાઈ સાહેબ !

(પજી તેની ઉઠકી છોટીયાંના યુખપર ધુરમે નાંખેછે ને આડો એક વજનો ચક ધરી શખેછે, ને બાને કચરાને એક ખુલ્લે જઈ ઉઠાં રહેછે.)

અકબર—યહ ક્યા તાજુબી !

બીરબલ—નામદાર, કુચ્છ થોરા માયના સમજ પડાહે.

દાસી—(બધુ કહી દેખાડેછે) રાગ ભાવણી.

(યુક્તસનમેં મહાર પડા ખડા રોતાહે) એ ચાલ.

અમ ઉપર ગૂજરી પિતા પાદશાહ જણી,

આ હવે ગુણીકા નથી, હાડાની રાણી. અમ૦

અમ૦—(એ સાંભળીને) આહાહા! પરવરદીગાર, પહ હાડાકી રાની!! શામાશ! આંપરાજહાડા શામાશ!! તુઝે ઝોર તેરી રાનીકું શામાશ હે!

ખીરખલ—ધન્ય હે ખુદાવીંદ ધન્ય હે ઉસ્કું!!

કાળ—વાહ પરવર દીગાર, ક્યા કુદરત તેરી!

દાસી— રાગ હુષરનો.

એણે નથી દીકું એહ મૂખ, વાતછે સીધી,

હઃ ખરી આટલીવાર, વાતમાં લીધી. અમ૦

ખીરખલ—સરખા ખાત, શેરમીયાં, તેરી હઃ સરખા હે, તેને ઉસ્કા શું કહાંસે દેખા હોવે.

કાળ—યા પરવર દીગાર, સરખા ખાત અખ જાહેરમે આઈ!

દાસી— રાગ હુષરનો.

આબાછે જ્યારથી, હાડો આપની પાસ;

એ જપતપ કરતાં બાઈ, રહી ઉદાસ. અમ૦

એ હતી મહેલમાં, પતી ધ્યાન દ્રઢ ધારી;

એકદમ રાજાજી આવી ઉઘાડી બારી. અમ૦

નવ પુછ્યું ગાછ્યું કાંઈ, વચનની વૃષ્ટિ;

એને કરવા લાગ્યા નાથ, ઝેરની દૃષ્ટિ. અમ૦

એ જાણે નહિ શું નાથ આ તમ થયેલા,

એ થઈ ગયાં બાકૂળ સ્તબ્ધને ઘેલાં. અમ૦

કહે શું મારો અપરાધ જાણાવો ખારા;

વણુ ઉતરે દઈ ધિકાર, થાય અધારા. અમ૦

એને કહ્યું તાહરે માટ, મુજ શીર જાય;

ધિક ધિક અબજાની જાત, પણ જાવાયે. અમ૦

આણે પગ નથી દીઠે બહાર, બુંદીકોટાથી;

આ થયાં નાચીકા નાર, આરોપ ખોટાથી. અમ૦

કરી કસોટી અમ જગવાન, તમારી દ્રષ્ટે;

અમ લજ્જા રાખી નાથ, પોઆડી કષ્ટે. અમ૦

અમ રાજાએ કીધી, શરત આપશું બારી;
હતો હૃદય વિશે વિશ્વાસ, સતીછે નારી. અમ
પણ સાહસ શું કરી એમને મૂક્યાં;
કેમ આભો અણુવિશ્વાસ, નથી એ ચૂક્યાં. અમ
ન્યારે ભૂલે નીજ બરથાર, નારીએ કહેવું;
કરી કળાને કાઢવા બહાર, સુખ કુખ સહેવું. અમ
ને રાખી શરમ એ નાવત, આપ ભૂવનમાં;
અમ રાજા તણી રહી જાત, મનનીતો મનમાં. અમ

અકબર—(શ્રુતે ધન) એ કમજાત, શેરબેક, ઇધર આ, સચ્ચ
ખોલ ક્યા હકીકત છે !

શેરબેક—(ધ્રુજતા ધ્રુજતા) ખુદાવીંદ, સચ્ચા હકીકત અખ
જાહિર કરતાહું, મુજે માફી મીલની ચેયે. મને બે અકબરેં યહ
ઉઠાવ કીયા છે.

ખીરખલ—માફીકા ખિચાર પીછે. અખ તેરી ખરી હકીકત
ખોલ, ક્યા બેમાની તેને કી છે.

શેરબેક—ખુદાવીંદ, મેં નામદારકા ફરમાનસેં ઇંહાસે ખુદી-
કોટા ગયાયા.

કાજી—નામદારને કખ હુકમ દીયાયા ? તેરી ખુશીસેં ગયાયા.

ખીરખલ—સુનો કાજીસાહેબ, સુનો, ખોલને દો.

શેરબેક—પીછે ઇધર મેંને બહોત તકલીફ ઉઠાઈ, લકીન
જખ કીસ તરહસેબી ઉસ્કે મહેલકી દેવડીબી દેખને ફતેહમંદ નહીં
હુવા, તો ઉસકા મુતો કહાંસે દેખું. આખીર એક માલનસેં મસખત
કરકે વો ચાંપરાજકી કુર્ષ બનકર રાની પાસ ગઈ, ઓર વહાં થોરદ
દીન રહકર સખ હકીકત ઉસ્કે મહલકી સબરાહ, નામ ઓર ઉસ્કે
બદનકી નીશાની યાદ રખકર મુજે આકર કહા, ઉસ પરસેં સખ
બનાવટ કરકે મેંને આયકે આપકું રોશન કીયા, એસાજે અખતીયાર
કામ હાય લીયા, અખ મુજે બડી દિલગીરી હોતી છે.

અકબર—એસી નેક બડી ટેકવાલી ઇજતદાર સૂબીકી ઓરત
ખર તેને બનાવટ કર જુલમ મુજાર, ઓર તેં તેરી શરતમેબી જુ-

હા હુવા, ઉસ બાસ્તે તેરા શીર ઉડાનેકા અબી હુકમ કરતા હું
(ચાંપરાજ પ્રત્યે) ક્યું, ચાંપરાજ ઠાકોર, યહ બાત તો એસે બધા હે.

ચાંપરાજ—ખુદાવીંદ, મેનેતો જબસે મરી ઓરતકી હકીકત
સુનીહે, તબસે દિલગીરીમેં ગીરફતાર હુવા હું કે મેને બડા સાહ-
સ કામ કીયા !

અંકબર—ખીરબલ, યે ચાંપરાજકી ઓરતકી ક્યા નકી હે,
મેં જાનતા હું કે સારી આલમમેં હસ ફુનીયાપર એસી અપને ખા-
વીંદસે નેક ઓર હમાન બાલી ઓરત જાત નહીં હોગી. ઉસપર
યહ કમજાત શરબેગને ફરેબ ઉઠાકર તહોમત દીયા, ઓર વો ઓ-
રતને અપના સાચ દીખલાને વાસ્તે હતની તકલીફ ઉઠાઇ. ખીર-
બલ, યહ કમજાત શરબેગકા શીર ઉડાનેકા જલ્દી બંદોખસ્ત કરો.

ખીરબલ—હા, ખુદાવીંદ, અપરાધીકું સજા અવશ્ય મીલની
ચેયે. (શરબેગ પ્રતિ) શરબેક તેં તૈયાર હોજ.

શરબેક—નામદાર, એક વક્તકે બાસ્તે મુજે માફી મીલની ચેયે.
(ચાંપરાજ પાસે જઈ તેને પગે નમીને) હાડા ઠાકોર મેં આપકે શરન હું.

કાજી—લખ લાનતહે શરબેગ, એસા પાક ઓરતકું ખહુ
રમત કરને ગયાયા, ઓર અબ માફી મંગતા હે, સો મીલગી ક્યું?
(સહકાશને) ઠાકોર શરન આયાહું, સો કબી હોનેવાલા નહિ.

ટોટરમલ—નામદાર, એસે અપરાધીકું માફી મીલે વો રાજ-
નિતીસે વિરુદ્ધ હે.

પૃથુરાજ—ઉશ્કું તો હસસેબી જાસ્તી શીક્ષા મીલની ચેયે. હ-
મરાજ બંશીકી હજતપર હુમલા કીયા વો કુછ છોટી બાત હે.

તાનસેન—એસે નાદાનકું અવશ્ય જરે કરનાં ચહયે. કેસે શૂ-
રવીર શોખીન ચાંપરાજ જસે ઠાકોરકું ઉભે સતાયા હે, ફર્જનકું
માફી મીલની ન ચેયે.

અંગકવિ—

કવિત.

અકાર ન દ્વેષ કરે, ઇરિયામેં અંગ જલે;

રંગ દેખી રીઝે નહીં દ્રષ્ટે દોષ ખડોહે.

આપકો ન સીપે કાજ, કર્તે પરમે અકાજ;

લો યુનકી છાંડી લાજ, અસૂયામેં અડ્યોહે.

મનખાણી કાયા કુર, ઓરકું થતાયે શૂર;

કાલ કોધકો હજૂરી, ખીધી કયુંહું ધડ્યોહે.

કહત હે કવિગંગ, સુનો દિલ્હીપતી મેરે;

ફૂનીયામેં દૂખ એક, ફુર્જનકો બડોહે.

તાનસેન—દૂર્જન, વ યુગલખોરકા દૂખ બડાહે ! ગંગકવિ !

ગંગકવિ—તાનસેનજી, યુગલબાજ અપની યુગલીકા વર્ત

ચૂકતા નહીં.

તાનસેન—ગંગકવિ, કેશવદાસજીને એક કવિત કહાહે કે:—
કવિત.

ચુકજત ઝવેરી જો, હીરાકી પરીજા જાને,

ચુકજત રાગી યુન, ગાવત યુનવારીકો;

ચુકજતહે પંડીત, પઢેયા બેદ ચારીકો,

ચુકજતત ખલ્લા અંક, લીખત નર નારીકો.

ચૂકત તેજી પુરંગ, પશુ ઓર પંછી મારે;

ચૂકજત ઓરાવત, ગજ ઇંદ્ર અસ્વારીકો,

કેતહે કેશવદાસ, શૂરા રનહુંમે ચુકે;

એક યુગલ ચુકત, નૈં સમેં દૂષ્ટ ચારીકો.

ચાંપરાજ—(શરબેક, તમારે શરણકુ, એવું બોલ્યો છ તેથી વિચારમાં) અ-
પના શત્રુ જામ અપને શરણ આયા, તબ ઉરેકા રક્ષણ કરનાં વો
ક્ષત્રીકા ધર્મ હે, મગર ઇશ બાદશાહું કે આગે ઉરેકા બચાવ હોનાં
સુશિક્ષ હે, લેકીન અરજ તો કરનાં, પીછે ક્યા જવાબ મીલતા હે,
સો દેખોગે.

ખીહાગની બજલ.

(યુજે કોન ધરસે' લાયા ઇંહાં) એ ચાલ.

એણે કૃત્ય કીધું કદી આવું, પણ હું શિક્ષાનો હાથ ઉઠાવું. એણે.

આપ ખુદાવીંદ કરો મહેરબાની, માફી દીયો એને અરજ જણાવું. એણે.

વળી શરણે એ આબોધે મારે, ક્ષત્રીખીરદ આપ થકી પળાવું. એણે.

હોડ હાર્યો એ શિક્ષા તો પામી, હુંએ ચાહુંતો એનું શીશ ઉઠાવું. એણે.

ગુણપર ગુણતો સૌએ કરેછે, અવગુણપર ગુણી જગમાં કહાવું. એણે નામદાર, મેરી એક અર્જ હે કે આપ ઉરકું માફી દીયો, કુંડે ધસ કામસે ઉરકું બહોત ખેદ હુવા હે, ઓર વો મેરે શરન આયા હે, આપ દિલ્હીશાહ ને હમ ક્ષત્રીભીયુંકે ધર્મકા સદા રક્ષન કીયાહે.

અકબર—ચાંપરાજ, મેરી કુવાઇમેં એસા ઇતસાફ કબી હોતા નહીં, ઉરકા જન મેં અવશ્ય લઉંગા.

ખીરબલ—હાકોર, તુમારી સાથ શરત મેં વો શીકસ્ત પાયા, ઉરકા જન અબ બચે વેસા નહીં હે.

કાજી—બચે કેસે, શરખેક, અબતો ખુદા પલટ ગયા, લાઇલા ઇસલા, મહમદરસુ હુલાઇકું યાદ કર.

ખીરબલ—ખુદાવીંદ, ચાંપરાજહાડાકી ક્ષત્રી ધર્મકી ખાત નિગાહમેં લેના ચેયે.

કાજી—સજ તો અવશ્ય હોની ચેયે, ફાંસીકી નાંહિ તો ફુસરી.

અકબર—(ચાંપરાજનો એ વાતમાં કુરાચહ બોધને) અચ્છા ખીરબલ, વ કાજીસાહેબ, તુમ સબ એસા બોહીંશ કરતે હો, ઓર ચાંપરાજ હાકોર, ફુશ્તનકું શરન આયા પીછે માફી દેતાહે, વો એક રાજની તીકી રાહ હે, ઉસપર નજર કરેકે મેં ઉરકું દેહાંડંડ સજકી માફી દેતાહું ઓર જીંદગાની તલકે દેશ નિકાલકી સજ કરતાહું.

ચાંપરાજ—ખુદાવીંદ બડી મહેરબાની કીહે, હમારા શરખાં ગત રક્ષક જો ખીરદહે, સો આપને કબુલ રખા, ખુદા આપકું સલામત રખો.

તાનસેન—હાકોર, તુમારી સજ્જનતાકુંબી ધન્ય હે.

ગંગકવિ— કવિત.

સહત સંતાપ આપ, પરકો મીઠાપ તાપ;

ફરહાડો દુમ શીત જાંવાજ સુખકારી હે.

શૂરવીર સમાવાન, કોટી પતી માન નહીં;

સાનકો ગીધાન બાણ, ગંભીર ગુણધારી હે.

કોષ દિલ નહીં ધવે, સર્ણ આયે સુખદેવ;

પરમાર્થ વૃત્તી જીન સદાઈ પ્રાણ ખ્યારીહે.

કહતહે કવી ગંગ, સુનો દિલ્હીપતી ગરે;

વિશ્વમેં વિરલા નર, સજ્જન બલીહારીહે.

ખીરબલ—શાઆશહે ગંગકવિ, સજ્જનકા અમ્છાચિત્ર દીયા !

ચાંપરાજ—વો માફી નામદારસેં મીલીહે, ઉભે હમારા

માન રખાહે.

ખીરબલ—ચાંપરાજ, નામદાર અકબર બાદશાહ હરહમેશ ક્ષત્રીસેં એસી અમ્છી બરતનુંક રખતેં આવેહે, ઉસ્મેં અબ આ આશ્ચર્ય હે, વો રજપૂતોકા માન બહોત રખતેહે. વરજપૂત લોશુંબી તેસેંઈ ઉસ્કું ચાહતેહે.

અકબર—ખીરબલ, ચાંપરાજ કાફોરકી ઝોરત એક ખુદાકી વક્તી વ ઉસ્કે ધરકી કતીમક હે, ઉસ્કી નેકી બહાદૂરી, લ્યાકત, વ હમાનદારીપર મેં આફરીન હુવાહું.

ખીરબલ—જહાંપનાહ, મેં તો ઉસ્કી હિમ્મતપર આફરીન હુવાહું, કે બીલકુલ ઉભે કહાંબી અંદેશા આયા નહિં, ઝોર કલબલસેં અપના સત્ય જાહીર કરે દીયા.

પૃથુરાજ—જી હજૂર જબ બિગ્ગહ વ બડા આપત્તિકા સમય આતાહે, તબ હમારે રજપૂતોકી ઝોરત છુપકે બૈક નહિં રહતી, વો મદાનમેં આકર જાહીર હોતી હે.

આનસિંહ—ક્ષત્રી નારીનેબી કેસે કેસે સંગ્રામ કીયા હે, સો હતિહાસુંમેં પ્રસિદ્ધ હે.

તાનસેન—એસેં બહોત હે, ઉનકે પરાક્રમ બી ક્ષત્રીવીર જસેંહહે.

ગંગકવિ—કયું ન હોવે, બોજ કહું બિકમ, હરીશ્ચંદ્ર એસેં એસેં મહાત્મા ઉસ્કેઈ ઉદરસેં પ્રગટ બયેહે.

કવિત.

છુપી નહોં સુલોચના, રઘવીરકી સભામેં;

ક્રમંક શીરપેં આપો, મુખ હસાપો હજારમેં.

જમદેવકી વનીતા, વીરમતી છુપી નહોં;

લાલસીંહ માર્યો જીને, સદરાકી વાહારમેં.
 છુપી નહીં તારામતી, હરીશ્ચંદ્ર જીકી રાની;
 પતીસંગ જીતી, નીચ ધરેં બે બારમેં.
 કહત હે કવીગંગ, સુનો મેરે દિલ્હીપતી;
 છુપી નહી હાડા નારી, મુગલુંકે દર્બારમેં.

અકબર—હાં, ગંગકવિ બડી હિમ્મત ઉને ચલાઇ હે અબ
 મેરે દિલમેં એસા આતાહે કે મેં યહ ચાંપરાજકી ઓરતકા દિદાર
 કરેં, હસ્કી જોડી સારી આલમમે કીધરબી મીલને બાકી નહીં,
 ઓર વો બમનને જો કહાયા, એસા હુ બેહુબ યહ સ્ત્રી નમુના હે,
 હસ્કા દીદાર કરને હારા બંદા જરૂર ખુદાકી જીનતમેં જાયગા.

ખીરબલ—ખીન અદેશે, નામદાર, (દાસીપ્રતા) ક્યું દાસી, તુ-
 મારી બાહુકું પૂછ દેખો કે નામદાર અકબર બાદશાહ અબ તુમારે
 દીદારકી ઇંતેજરી રખતે હે.

દાસી—(પડદા અંદરથી બાઈને પુછીને).

રાગ લાવણી ઉપર મુજબ.

અમ ઉપર મુજરી પિતા પાદશાહ જાણી,
 એ હવે મુણિકા નથી, હાડાની રાણી.
 એને ક્ષમા કરો દિલેથ, ક્ષત્રીની રીતી;
 એ નહીં દેખાડે મૂખ, સતીની નાતી.

ચાંપરાજ—(અ સાંભળીને) અરે પ્રીયા, જો તે કહતી હે ઉસ મા-
 ફીક અકબર બાદશાહ અપને માતપિતા તલ્ય હે, ઓર અપને
 ઉસ્કે બાલબચ્ચે હે, ઉસ્કું મુખ દીખાને મેં કુછબી હરકત નહીં.

દાસી—(અ બાઈને કહેતાં) જોસી રાજજીકી આચા !

અકબર—(પડદાની અંદર મૂખ રાખીને) બેઠી, ખુદા તુજે આબાદ
 રખે, ઓર તેરા ખાવીંદસેં તેરા ખાર દીન બદીન બચાવે હોતા
 જાવે, એસી મેરી પરવરે દીગારકે પાસ આરઝુ હે, (પછી આજી
 તખ્તપર બસીને) ચાંપરાજ ઠાકોર, તુમારી ઓરત મેરી બેઠી હે, ઓર
 તુમ ઉસ્કે ખાવીંદ મેરે જમાઉ હો, મેરી બેઠીકી અવલસેં આખર
 તલક નેકી ઓર પાક હુરમતમંદી દેખકે મેં બહોત ખુશ હુવાહું,

અબ તુમારી પેશકશી ઝુગલ રાજકું મોકુદ હે, તુમારી છે માસકી મોકરીબી માફ કરતાહું, તુમ તુમારે રાજ્યમેં જાઓ, ઓર બડી મઝેસેં અપના રાજ્ય કરો, ઉસસેં જ્યાદે મેં જરી બઢીકું દાયની દાખલ દરસાલ તુમારેકું પચાસ ગાંજીકી ઉપજ ધનાયત કરતાહું. ઓર હકતાલાકી પાસ સદા બંદગી કરતાહું કે તુમારા દોનુકા પ્યાર જોસાહે તેસાઈ સદા કાયમ રહો, વૈસા સચ્ચે જીગરસેં મંગતાહું.

ચાંપરાજ—પ્રદાર્વીદ, આપ સદા આબાદ રહો, ઓર ક્ષત્રીકા નેક સંબંધ મૂગલ રાજસેં સદા કાયમ રહો.

અકબર—ચાંપરાજ ઠાકોર, પ્રદાકી ફરજલસેં તુમારી ઓરત, વ જરી બઢી જોસી પાક ઓરત તુમ ક્ષત્રી લોગમે પેદા હોવ, એસી ધનસાનપર હકતાલાકી રહેમ મંગતાહું.

ખીરબલ—નામદાર, આપકી ફવાઇમેં એક જગ મથહુર યહ કિસ્સા બનાહે.

કાજી—હાડાકી રાની સોનરાણીકી જો તારીફ કરે સો થોરીહે.

ગંગકવી—

કવિત.

ધન્ય હે ક્ષત્રીકી પૂત્રી, હાડાકી નાહારી પ્યારી,

ગૂહસેં ચલી પતીકી, પીડકું પીછાની કે;

કંકર ર કંટકકે અરણ્યમેં ચલી આઈ;

સીંહન જ્યું હામકીની, સર્વ બાતે સ્થાનીહે,

ઝુનકાકો સ્વાંગ લીનો, દિલ્હીશ રંજન કીનો;

પતીકું ઉગાર દીનો, જુગત એસી આંનીહે;

કહતહે કવી ગંગ, સુનો જો દિલ્હીપતી;

હાડાકી પટરાની વા,તો જોગમાયા જાનીહે.

તાનસેન,—હાં ગંગકવી, સચ્ચા જોગમાયા ! ઈનમેં બીલકુલ

અદેશ નહીં.

કાજી—પ્રદાર્વીદ, વો ખુંદીકોટાકી માલન, જીમે યહ રાણીકું કુંદેમેં ફસાઈ ઉરકું અચ્છી નથીયત મીલની એયે.

અકબર—ખીરબલ, વો માલનકું ખુંદીકોટાસેં ધધર મંગવાકે ઉસકા નાક વ કાન કાટકર સારા શહેરમેં ફીરોકે દેશ નિકાલ કરદો.

કાજી—પુદાવીંદ, ગંધિપર બીઠા કે ફેર દેખાવ કરની આપવે.
અકબર—હાં, એસાઈ કરો.

ચાંપરાજ—જહાંપનાહ, એસા નહીં હોનાં આપવે. મ્યુંકે વો
મરી કુઈ જબ હુઈ તબ અંદર ઉભે પ્રવેશ કીયા, ખાસ્તે ઉસ્કે
નાક કાન કાટોગે તો મેરી કુછકે કાટે ખરાબર હોયગા, જુસ્કે બીચે
મેરી અરજ હેકે ઉસ્કું માફી મીલની ચેયે.

અકબર—અચ્છા, ખીરબલ, વો ખુંદીકોટાકી ખાતહે, (ચાપરાજપ્રતિ)
વહાં તુમારી મરજ હોવે વેસા કરનાં.

ચાંપરાજ—(રાણી સહીત) પુદાવીંદ અબ હમ રજ મંગતેહે.
(જાયછે.)

અકબર—બહોત અચ્છા. (ખીરબલપ્રતિ) ખીરબલ કચેરી ખ-
રખાસ્ત કરો. એર યહ કિસ્સા ઇતિહાસુંમેં લીખનેકા હુકમ બિજદનાં.

ખીરબલ—બહોત અચ્છા સરકાર.

ગંગકવિ—(ત વખતે ઉઠીને)

કવિત.

મિત્ર પહાડસિંહ જેસે, ધન્ય તેસે ચાંપરાજ;
ક્ષત્રીવટ ખરી છાપ, જીનકે અંગ જાનીહે.
ધન્ય હે સોનરાણી, બૂપનુંકી વીરમાતા;
સતી શૂરી એક ટેકી પ્રગટ તો પ્રમાનીહે.
ધન્ય મીયાં શરબગ, સંઝેકી કસોટી કીન્દ્ર;
તેરીબી દુરજનતા જગમેહે બખાનીહે.
કહે ગંગ ધન્ય ધન્ય, અકબર જેસે શાહ;
નેકીકી નેકી જીઅને પૃથવી મેં પીછાનીહે.

(એ કવિતમા આખા કીસ્સાના મુખ્ય માણસોને તાત્પર્ય તથા શરબગની સ્તુતિ
નીંદા ઇત્યાદિક શ્રવણ કરી કવિના ચાતુર્યની પ્રશંસાની વાત ચીતની સાથે કચેરી
ખરખાસ્ત થાયછે.)

ઓપદાર—(શાહ ઉઠતી વખતે) આસ્તે કદમ, મુલાખતસે કદમ,
આજુસે બાજુસે નીગાહ રખો મહેરબાન.

(સરવે જાયછે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—રસ્તો.

સુભતિ—(સ્વગત.)

જય જગદીશ્વર ! તેં સહુનો ધર્મ રાખ્યો ? શાખાથ છે પૂત્રી
સોનરાણી, શી તારી હિમ્મત, શી તારી હિમ્મત ! ને શું તારું ચાતુ-
ર્ય ! રજપૂતોમાં આવી સ્ત્રીઓ હોયછે, આપત્તિકાળમાં યુદ્ધ પણ
કરેછે, ને એક વીર પુરુષનું શૂરાતન ધારણ કરે છે, એ ઇતિહાસીક
બીના આજ તે સિદ્ધ કરી દેખાડી, હાડાના ધરમાં તો આવાંજ
રત જોઇયે ! પણ રતનું પારખું પરમેશ્વરે કર્યું ! નહિ તો દાઢ વળી
જાત, હું આવ્યો ! પણ કાંઈક મોડો ! મારું પ્રયત્ન શું આ બાળા
જેવું કૃતેહર્મદ ઉતરત ? નાના, અકસ્માત આ કુલીન વધુએ જે
પરાક્રમ કર્યું છે તેવીજ મરદી તો વિરલ અબળાઓમાં જોવામાં
આવીછે. પણ ચાલ હવે વધારે આંહી ન રોકાઈ રહેવું, કેમકે
પાછું રાજ રાણીને મળી ઇંદીકોટા તરફ પ્રયાણ કરવું છે. ત્યાંની
વ્યવસ્થા મારા પૂત્રને સોંપી છે, તેથી હરકતતો નથી તોપણ પ્રજા-
ની આગુરતા આવો બનાવ બન્યો છે, તેથી તે જાણવા ધણીજ
હોવી જોઈયે. કાંતો બધું પ્રકૃતિ મંડળ રસ્તેજ મળવું છે. ચાલ હવે
જલદી જઈ રાજાને મળું. (અપઠ.)

—ૐૐૐ—

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—દિલ્હીમાં ચાંપરાજનું મુકામ.

પાત્ર—ચાંપરાજ—સોનરાણી, સુભતિ, સંગિતભદ્રા.

ચાંપરાજ—(સ્વગત) માલીની છંદ.

હર હર શિવ મેં શું કોપ કીધો નહારો;
કુરજન છલમાની, ફેરવ્યો મગજ મારો.
ધિક ધિક પક્ષમાંહે, પ્રીત સાચી વિસારી;

ધરે જઈ ફિટકારી, શૂંક રામા બિચારી.
 અરિ હતિ પ્રિય મારી, નોતી એરે નહારી;
 વિરધ વચન ત્રાડી, દૂભરી પ્રાણુ પ્યારી.
 ધન ધન ધન કાંતા, હેત તારૂંજ ગાદું;
 હર હર નિરદોષી, ઊપરે અડૂગ કાઢયું.

આહાહા ! શું મારા હાથથી સાહસ કામ થયું છે ! કે કોઈ
 પણ વાતનો વિચાર ન કરતાં એક નિર્દોષી નારપર જઈ ગેરવાજબી
 હુમલો કર્યો, અરે સકોમળ કદળીપર વિજ તુટી પડી, એક તરણુ
 કુમલીલતાપર દાવાનળ અગ્નીએ કોપ કર્યો, એક મૃગલીપર વજ્રનો
 પ્રહાર ! એક મહામૃદુ મધુરે સત્તનીતી જુધીત શબ્દ અવણ કરનાર
 સતીપર કટું, હૃદય બેદી દુષ્પદાયક વાક્યોની કઠોર અવિચ્છીન ધારા,
 શું પીપીલીકાપર પર્વતનું પતન ! આહાહા ! આ પશ્ચાતાપ શી રીતે
 શાંત થાય, દેવ આ શું તેં મુને બૂલ અવરાવી ! અરે સ્ત્રી હૃદયનો
 હું કામો પરીક્ષક નિવડ્યો, અરે દિવ્યસતી, તારાં શૂરવીર પ્રયત્ન !
 તારૂં સમયોચિત આગમન ! તારૂં ક્ષત્રી અંકુર પ્રજ્વલીત અભિ-
 માનને ! તારી વીર હીમત, જો દિલ્હિ પહોંચી ઉપયોગી થયાં ન
 હોત, તેણે શરમનો પડદો દૂર મૂક્યો ન હોત તો, તેણે દિલ્હીશહને
 અનુપમ કળાથી ખુશ કર્યો ન હોય, તેણે વચન પાસમાં તેને બાં-
 ધ્યો ન હોત તો, તારો સ્વામી આ મૃત્યુ લોકની બૂમીપર આજ
 હયાત નહોત ! અરે તૂણ તૂથ્ય મૃત્યુ દુષ્પદાયક ન થાત, પણ એક
 નિરપરાધી સતયુગની સતીને મનમાં મુંઝાવને મૃત્યુ કરવું પડત. સ-
 ત્ત પ્રગટમાં ન આવત, અને મહા અનર્થનું એક કાર્ય થાત ! ધન્યા
 હે ધર્મપત્ની ! તેં કેટલાં સંકષ્ટ સહન કર્યાં, તેં કંકરે કંટકયુક્ત અરણ્ય
 ઓળંગ્યા, તેં વિપત્તિ સમયમાં વિરશસ્ત્રને વીર કંકણ બાંધ્યા, તેં
 જુદિના તાર્કિક તત્ત્વો એક અપરાધી પ્રાણુનાયને મોટે ઉદાર અં-
 તઃકરણથી વાપર્યા ! હવે મન વિશેષ યાદ ન કરે, બાવી મટેજ નહિ,
 પણ અંતે શ્રી જગદીશ્વરે સત્ય મૂર્તિને ત્યાય આપ્યો ! એનો શુભ
 પડદો અધટિત ઘાટ ઘડતોજ નથી !

સોનરાણી—(પ્રવેશ કરાત) પ્રાણનાથ, આમ શું વિચારમાં ક્ષીણ થયા છો, આપ હસતા વદનથી વાતચીત કરો, કેમકે શ્રી જગદીશ્વરે સત્યનો પ્રકાશ કર્યો છે, તમારા પૂજ્યપ્રતાપથી !

ચાંપરાજ—પ્રિયા, આ અપરાધીને સાહસીક એક ભલીનો અપરાધ તે ક્ષમા કર્યો ! તુને મારું સુખ દેખાડતાં હવે મુંને શરમ લાગેછે.

સોનરાણી—પ્રાણનાથ, એ શું બોલોછો ! આવા પ્રસંગ તો હું સર્વદા ઇચ્છું છું. મારા અંતઃકરણની કસોટી આ સિવાય બીજે કયે ઉપમ પ્રસંગે થવાની હતી ! આતો મારી ઉત્કંઠા ઇશ્વરે પૂર્ણ કરીછે.

ચાંપરાજ—પ્રિયા આ દિલગીરી મુંને હુંદગાની પર્યંત વિસરવી નથી. આતો મારા હૃદયમાં કારી જખમ લાગ્યો છે.

સોનરાણી—પ્રાણનાથ, એ બીલકૂલ મનમાં ન લાવવું. દૈવ આવી વિપત્તીઓ ન નાંખે, ત્યારે દંપતિના સ્નેહનું પારખું કેમ થાય ! હરીશ્ચંદ્રને તારામતિ નળને દમયંતિનાં ચરિત્રપર આપ વિચાર કરી જુઓ ! એતો મનુષ્યચરિત્ર ચક્રમાં એવું યાતુંજ આવે છે. એમાં બીલકૂલ આપનો દોષ ન સમજવો ! દુર્જનનાં પ્રપંચથી સજ્જનોને દુષ્ક્રમ સહન કરવાં પડે છે. પણ અંતે સત્યનો જય થાય છે.

ચાંપરાજ—પ્રિયા, દિલને ધણું સમજાવું છું પણ શાંત કેમ થતું નથી ! !

રાગ ગજલ.

- મેંને ક્યા જુદમ, તેરેપર, મેરી ખ્યારી મેરી ખ્યારી. ૭૬.
 સાહસ કર નિરદોષીકું, મેં ધિકારી મેં ધિકારી,
 ખ્યાલ તેને યહ મેરી જાન મેરી ખ્યારી. (૨)
 શુદ્ધ ક્ષત્રી પૂત્રી રખી વટ તે, સતી નારી, (૨)
 સચ્ચા સ્નેહ ગાંઠ, તેરીહિ, મેરી ખ્યારી. (૨)
 ધન્ય ધન્ય ધન્ય પ્રિતિ તેરીકું, સચ્ચા ખ્યારી, (૨)
 યુનેગાર તેરા હુવાહું મેં, મેરી ખ્યારી. (૨)
 માફી બક્ષતોં હૈ દિલકા, જખમકારી. (૨)

સોનરાણી—(એ સાંભળી)

ગજલ દેશની.

શુણો પીયુ મારા એ પારખું, પ્રભુ લલને પ્રેમ પકો કરે. એ ટેક.
 નથી વાંક તમારો પ્યારા પતિ, તમને ખાતરી જે હુંમાં હતી,
 કીધી હોડ કામ ધરી તમે, ભરી સભામાંહે વિનાડરે; શુંણો.
 દુઃખ સ્ત્રીને તો બચાવે પતિ, પીયુ દુઃખ કામ આવે સતી,
 જે પ્રિતી ખરી નર નારીની, નવ ગુપ્ત રેશે કદી અરે; શુંણો.
 આ બનાવ અત્રે એવો બપો, વેહેમ મારો પક્કો થયો ધણો,
 તેથી સાહસ તમોએ કર્યું, નથી દોષ નાથ એમાં ખરે; શુંણો.
 આ જગમાં દુર્જન જે વસે, તે બીજાનું હુરૂં કરી હસે,
 તેવા નરથી ચેતતા ચાલજો, તો જીવીત સાચું થશે અરે; શુંણો.

પ્રાણનાથ, આ વાતનો વિચાર જોડી દો, કેમકે આપણી
 ખંતેની ગેરહાજરીમાં આપણી પ્રજા આકંદ કરતી હશે! પ્રધાનજીનું
 ચિત્ત પણ બગ્ન હશે! કેમકે આ બામતનો એક પત્રથી સુમતિ
 પિતાને ખબર દઈ હું એકાએક આંહી આવીહું. માટે હવે હુંદીકોટા
 તરફ પ્રયાણનો વિચાર જલદી થાયતો સારું.

ચાંપરાજ—પ્રિયા ત્યારે તો પ્રિય સુમતિને ચેત શુંનું પડવું
 હશે! માટે ચાલો જલદી હુંદીકોટા તરફ કુચ કરીયે!

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ, પ્રધાનજી સુમતિ પિતા
 અત્રે આબ્યા છે, ને અહીં આપની પાસે આવેછે.

ચાંપરાજ—(રાણીને) સાંભળ પ્રિયા, હમણાંજ આપણે કહીયે
 છીયે કે એ નિર્મળ રનેહીને વફાદાર વૃદ્ધને ત્યાં ચેત પડેજ નહિ,
 પ્રિયા, તું હવે અંદર જા, ને હું એમને મળી લજો.

(તે જગ છે ન સુમતિ પ્રવેશ કરેછે.)

સુમતિ—રાજા, કુશળ છો! શ્રીહરીનો આભાર માનો!
 મારી સતીવીર પૂત્રી સારીપેઠે છે?

ચાંપરાજ—વાહાજાં સુમતિ, તમે આંહી સુધી શા માટે આબ્યા.

સુમતિ—રાજા, યુંને સુખ કેમ પડે ! તમ બંનેપર આવી આ-
ક્રમ ! તારે શું મારે રાજમાં બેસી રહેવું ! મારો ધર્મ શું !

ચાંપરાજ—પ્રિય સુમતિ, હાથે આબરૂ રાખી છે, મારાથી
કેટલુંક અવિચારનું કાર્ય થયું છે.

સુમતિ—રાજા, તારો દોષ નથી, મેં આંહી દિલ્હીમાં આવી
બધી હકીકત સાંભળી છે. દુષ્ટને પ્રપંચી શરમેકનાં એ બધાં કૃત્ય !
તેના પાપી કર્મના પ્રભુએ તેને શિક્ષા આપી છે. અકબરશાહ જેવા
નેકી પાદશાહની મોકરીએ કરવી ઘટારત છે ! બધે દાનાઈથી
કામ કર્યું છે.

ચાંપરાજ—મારું માન તેમણે ઘણું સાચવ્યું છે.

સુમતિ—એ બધું મારા સમજવામાં છે. પણ રાજા, હાથે
સૌનો ધર્મ રાખ્યો છે, નીકરે મારા વૃદ્ધ શરીરને હુંદીકોટાના શ્મ-
શાનમાં અગ્નીદાહ યાત નહિ.

ચાંપરાજ—તેતો મેં રાણીને પહેલાંથીજ વાત કરી હતી, કે
સુમતિ બાપાને ત્યાં એન નહિ પડે.

સુમતિ—રાજા, તારી રાણીએ તો રંગ રાખ્યો છે ! કોઇનું
કામે પડવા ન દીધું ! મા, દીકરી તો એવીજ જણાને ! ! રાજા,
એવી અર્ધાંગના ત્રણ બૂવનમાં મળવી મુશ્કેલ છે ! આવી હિમ્મ-
તવાન બાળાએ વિરલ હોય છે !

ચાંપરાજ—પ્રધાનજી, એ યાદ કરું છું તારે જીવને ઉલ્લેગ ધણો
થઈ જાય છે કે વિનાકારણ મેં એને—

સુમતિ—રાજા, એ ન સંભારવું, બાવી જે બનનાર હોય તે
મિથ્યા થાય નહિ. પણ હવે વિભંબ ન કરો કેમકે સૌને હસતે મહોદે
જવાનો દિવસ બગવાને આપ્યો. હવે આપણા ગયા પછી હુંદીકો-
ટામાં આનંદ ઉત્સવ વરતાયે.

ચાંપરાજ—હા, હવે ખુશીથી હુંદીકોટા તરફ રવાના થઈયે.
હવે માત્ર મારા દિલજન મિત્ર પહાડસિંહને મળવું બાકી છે.

સુમતિ—રાજા, એને તો મારે પણ અવશ્ય મળવું છે. એને

ઉપકારનાં જે વચન કહી તેનાં પવિત્ર દર્શન કરવાં છે. એ ધર્મસિંધુ
એતો નિતી વર્ણવી છે.

ચાંપરાજ—ચાલો તારે મારીજ સાથે (હાસીપ્રતિ) સંગીતભદ્રા,
તારી બાઈને તેડી મારા મિત્ર પહાડસિંહને ત્યાં ચાલો.

સંગીતભદ્રા—મહારાજ, ત્યાં જવા એ પણ તત્પર થઈ રહ્યાં છે.

ચાંપરાજ—બહુ સારું તારે, ચાલો ત્યાં જઈએ. (બચ્છ.)

સાતમો અંક સમાપ્ત.

સૂત્રધાર—(પ્રવેશ કરીને) પાત્રજનો આ સર્વ સમાજનોની આ-
ગળ આ નાટક જે આપણે હમણાં બજવી બતાવ્યું તેના તાત્પર્ય
દર્શક એક મધુર ગાયન એક સ્વરથી સૌનાં મનરંજનાર્ય સૌ મ-
ળીને ગાઓ.

પાત્રો—આપની આત્માને અમે સ્વાધિન છેએ.

(સર્વ પાત્રો મળી નીચે પ્રમાણે ગાયછે.)

ઠંડ્યાણુની ગજલ.

પ્રિયા પ્રત્યે નરો, સાહસ નવ કરી કરો;
સોનરાણીનું ચરિત્ર, ચિષમાં ધરો. ટેક.
ચાંપરાજ બુંદીકોટાનો, રાજા જે વિખ્યાત;
ચરિત્ર તેની સોનરાણીનું, સંબળાવ્યું હે બાત. પ્રિયા.
દોષ કલંકો નર નારીના, શુણ્ણી પરસ્પરે બાત;
વમરે તપાસે ત્વરા કરી, નવ કરશે સાહસ ધાત. પ્રિયા.
પવિત્ર દિલની પત્ની હોયે, કોઈ દિન નહિં ફસાય;
મલીન દિલની હોય માનની, ક્ષણમાં પલટી જાય. પ્રિયા.
સ્વભાવ મળતા નર નારીના, અવધિ એ છે સૂખ;
વળી હોય વિદ્યારસ ભોગી, કદી ન ઉપજે દૂખ. પ્રિયા.
યોગ્ય ઉમરે પરણે બંને, રૂપ ગૂણ બરપૂર;
પુત્ર રત્ન પાકે તેમાંથી, જગહિતકારક શૂર. પ્રિયા.

સ્વામી થાઓ નિતી સાતા, પ્રિયા પ્રેમ મગન,
 પતી બકિતમાં લીન નારીઓ, ક્ષણ નવ જીવંત મન. પ્રિયા.
 આર્યસૂબોધ સદાએ માગે, ઇશ્વર પાસ વચન;
 બરલભૂમિમાં જોડે જગપતિ, દંપતિ નિર્મળ મન. પ્રિયા.
 પ્યારીપર વેહેમો લાવી નર, કરો ન સાહસ કામ;
 એ ઉપદેશ જણાવા માટે, ધરી હૃમોએ હામ. પ્રિયા.
 નર નારીનાં જોડાં મળતાં, યુલ્લસ વિદ્યાન્તી સાથ;
 સ્વર્ગ સૂચ જાણો જગદીશ, આપ્યું હાથોહાથ. પ્રિયા.
 હે ! સદગૃહસ્થો કીધો પૂરણ, આંતે બજવી જન;
 ભૂલચૂકની માફી દેશો, નીતી માટ રચેલ. પ્રિયા.
 તરેલી લકને તમો પધાર્યા, એ ઉપકાર અમાપ;
 વાલવિર ચિત આ નાટક જોવા, ફરી પધારો આપ. પ્રિયા.

